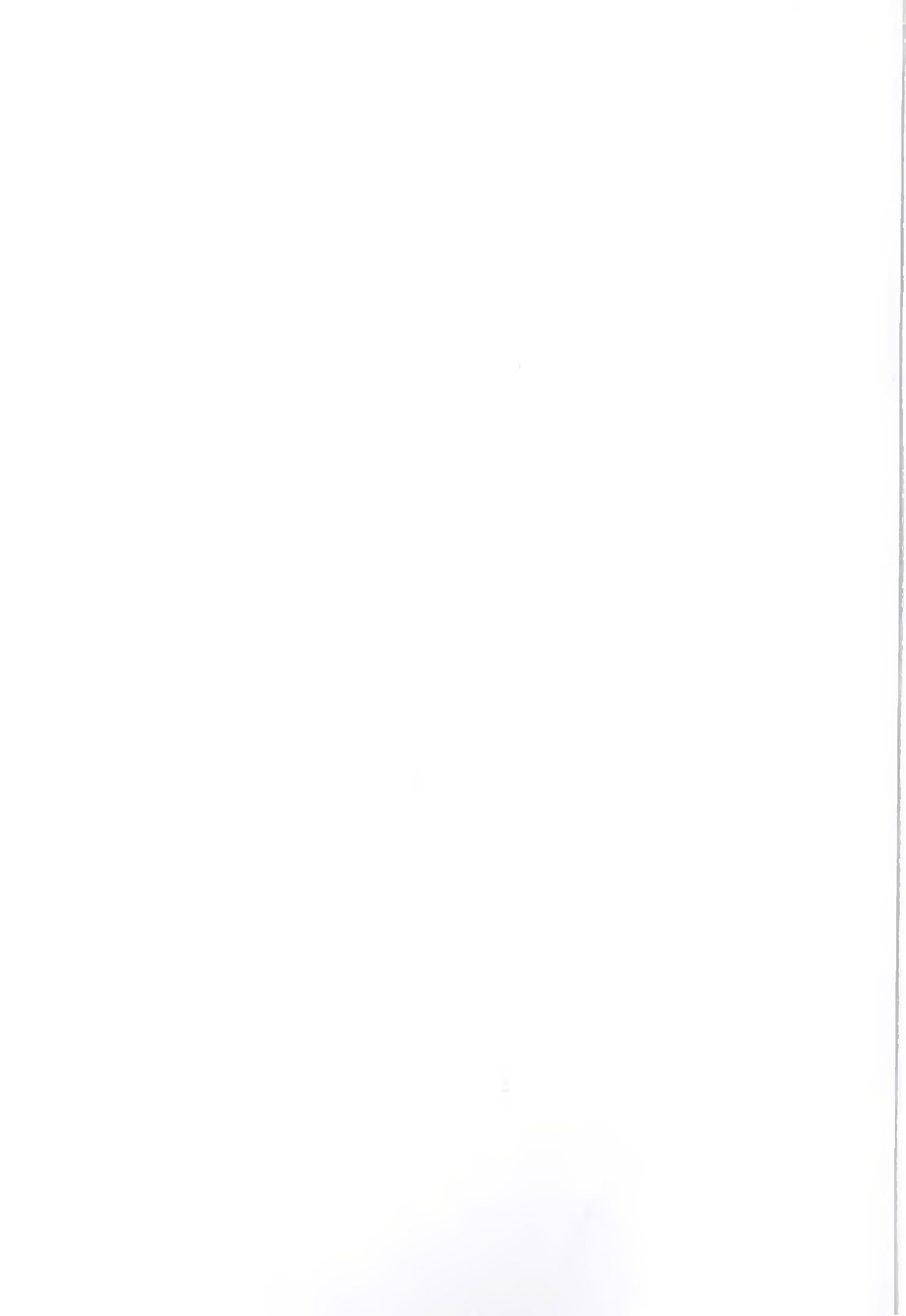

ŽIDOVY U LUDBREŠKOM KRAJU

Milivoj Dretar

Židovi u ludbreškom kraju
povijesno - demografski prilozi

2010.

Milivoj Dretar

ŽIDOVI U LUDBREŠKOM KRAJU
povijesno - demografski prilozi

Nakladnik: Pučko otvoreno učilište "Dragutin Novak" Ludbreg

Biblioteka Ludbregiana, knjiga 11.

Urednik: Branko Dijanošić

Recenzent: prof. dr. Ivo Goldstein

Tehnička obrada i priprema: Domagoj Busija

Prijelom: Knjižnica i čitaonica "Mladen Kerstner" Ludbreg

Prijevod na njemački: Andreja Kišiček – Pepelko

Prijevod na engleski jezik: Andreja Potnar, Theodora Klayman

Tisak: Nakladnička kuća "Tonimir" Varaždinske Toplice

Naklada: 500 primjeraka

ISBN: 978-953-7624-00-2

CIP zapis dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 734244

Tiskano uz potporu Grada Ludbrega, Stanke Lapter, Bet Israela, Zorana Vidovića i Theodore Klayman

---

Predgovor

Mala židovska zajednica u Ludbregu je sagradila svoj hram za vjerske potrebe 1895. godine. Od ludbreške sinagoge, ili u narodu znanog Tempła, 115 godina kasnije nije ništa preostalo. Sve je nestalo u tragičnim zbivanjima u toku Drugog svjetskog rata kada je uništena gotovo cjelokupna židovska manjina. Ostala su samo sjećanja nekolicine preživjelih te sugrađana koji su skladno živjeli sa svojim židovskim susjedima.

Židovska zajednica u Ludbregu predstavlja gotovo nepoznanicu u današnjem svakidašnjem životu Ludbrežana. O toj zajednici nisu se vodila nikakva sustavna istraživanja, a povijesnih izvora gotovo i nema. Kako je Ludbreg bio tek vlastelinski posjed, podatke o Židovima na njihovom posjedu su vodili knezovi Batthyany, vlasnici ludbreškog vlastelinstva. U Hrvatskom državnom arhivu i Državnom arhivu u Varaždinu nema mnogo izvora o ludbreškim posjedima. Najviše podataka se odnosi na razdoblje oko polovice dvadesetog stoljeća, neposredno pred proglašenjem Nezavisne Države Hrvatske. U ratu je izbrisana cijela židovska populacija o čemu svjedoče popisi žrtava koji su se provodili nakon rata.

Marija Winter, lokalna učiteljica iz Ludbrega, 1986. je objavila članak u Podravskom zborniku pod nazivom "Tragedija ludbreških Židova" u kojem je opisana kratka povijest Židova u ludbreškoj Podravini od naseljavanja do sudbine u Drugom svjetskom ratu. Na tih nekoliko stranica teksta, većinom je riječ o ludbreškim Židovima, dok se oni iz obližnjih sela rijetko spominju. 18 godina kasnije u Zborniku je izašao i moj članak "Povijest ludbreške židovske zajednice".

Još sam kao dječak pokazivao veliko zanimanje za povijest. Prilikom posjeta groblju, dok su moji bili zauzeti održavanjem obiteljskih grobova, često sam iz dosade znao odlutati do obližnjeg židovskog dijela groblja gdje su mi pažnju privlačili zapušteni grobovi sa čudnim natpisima i prezimenima. Kasnije sam se zainteresirao za biblijsku prošlost i pritom dolazio u sve češći kontakt sa izraelskom poviješću. Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu diplomirao sam na temi iz starozavjetne izraelske povijesti.

Kako se približavala obljetnica podizanja sinagoge, javila se potreba da se prikladnije obilježi taj događaj pa sam kao autor članka iz Podravskog zbornika potaknut na kompleksnije istraživanje o Židovima. Rezultati tog trogodišnjeg rada su sabrani u ovoj knjizi koja bi trebala temeljitije prikazati svakodnevni život Židova koji su do 1941. činili neizostavni dio naše zajednice.

Pri istraživanju su mi pomogli mnogi ljudi, koristim priliku da još jednom zahvalim svim kazivačima te osobama koje su mi pomogle u nastanku ove knjige te Gradu Ludbregu.

MILIVOJ DRETAR (1978.) živi u Ludbregu. 2004. diplomirao povijest i geografiju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu na temu iz starozavjetne izraelske povijesti. Iste godine javlja se u Podravskom zborniku s člankom „Povijest ludbreške židovske zajednice“, a kasnije objavljuje niz članaka u Ha-kolu, glasilu židovske manjine u Hrvatskoj, Glasu antifašista, Hrvatskom povijesnom portalu. Najviše se bavi tematikom Drugog svjetskog rata, posebno Holokaustom i Narodnooslobodilačkim pokretom. Voditelj je projekata „Židovi u ludbreškoj Podravini“ i „Gabrinovec 2009.“ te predsjednik Komisije za zaštitu spomeničke baštine NOB-e Varaždinske županije. Sudionik brojnih stručno-edukativnih skupova u Hrvatskoj te Izraelu, Sjedinjenim Američkim Državama, Estoniji.

Dražen Eisenbeisser: Ludbreška dionička štedionica (2007.)

Uvod

Velik problem u istraživanju povijesti ludbreških Židova predstavljao je nedostatak pisanih povijesnih izvora ili literature koja bi se bavila tom tematikom. Najviše podataka prikupljeno je iz matičnih knjiga Izralitske bogoštovne općine Ludbreg, odnosno zapisnika rođenih, vjenčanih i umrlih na području Sreskog rabinata Ludbreg. Od literature može se posebno izdvojiti knjiga "Židovi u Hrvatskoj, židovske zajednice", autorice Melite Švob iz Zagreba. Mnogo podataka pružile su i osobe židovskog porijekla, kao i oni koji su bili svjedoci njihove tragične sudbine. Povijesna građa iz razdoblja doseljavanja Židova u ludbrešku Podravinu nije bila dostupna u potpunosti jer se jedan dio sigurno nalazi u budimpeštanskom arhivu gdje je pohranjena pisana ostavština Batthyanyevih, a velik dio je uništen prilikom jedne poplave arhivskog spremišta u Ludbregu. Prilikom istraživanja, djelomično je korištena građa iz arhiva Židovske općine Zagreb i Jevrejskog historijskog muzeja u Beogradu.

Naseljavanje Židova na područje današnje Hrvatske započinje već u toku njihovih prvih emigracijskih valova iz razdoblja rimske dominacije na Sredozemlju. Tragove židovske prisutnosti mogu se pratiti od dalmatinskih komuna, preko Središnje Hrvatske do istočnoslavonskih i srijemskih naselja. Židovi su u Hrvatskoj oduvijek bili prisutni u manjem broju. Razlog tome je bila izrazita netolerantnost prema Židovima koje se etiketiralo kao "ubojice Krista" te su uvijek bili izloženi napadima i pritiscima svih vrsta. Naseljavanje Židova u Hrvatsku je bilo onemogućeno zakonskim odredbama hrvatskog sabora koji nije tolerirao doseljavanje osoba nekatoličke vjeroispovijesti. Tek krajem osamnaestog stoljeća započinju masovnja doseljavanja u kontinentalnu Hrvatsku.

Prostorni okvir ove knjige obuhvaća područje nekadašnjeg kotara Ludbreg, odnosno današnjeg grada Ludbrega i općina: Donji Martijanec, Mali Bukovec, Sveti Đurđ, Veliki Bukovec i Rasinja te pojedinih sela u drugim općinama (Selnica Podravska, Kutnjak, Kunovec). Iako administrativno razdvojene, današnje teritorijalne jedinice još su povezane povijesnim, gospodarskim i kulturnim vezama. Vremenski je obuhvaćeno razdoblje od prvih spominjanja Židova krajem 18. stoljeća do razdoblja nakon Drugog svjetskog rata.

Prvi službeni popisi stanovništva u Hrvatskoj provedeni su 1857. Tada je popisano dvadeset Židova u Ludbregu te još oko šezdesetak njih u okolnim selima. Židovi su se najviše doseljavali iz obližnjih gradova, poput Varaždina, Koprivnice, Križevaca, Čakovca. U te su gradove dospjeli još od prije iz Mađarske ili Gradišća, a pojedinci su se doseljavali i iz ostalih područja. Sve do osamdesetih godina 19. stoljeća, Židovi iz ludbreške Podravine nisu imali vlastitu židovsku općinu, već su bili uključeni u rad koprivničke ili varaždinske bogoštovne općine.

Židovi u ludbreškom kraju

Krajem 19. stoljeća ludbreški Židovi su uspjeli organizirati židovsku općinu, osnovati vlastito groblje i podići sinagogu. Kako su tadašnje prometne veze između kotarskog središta i udaljenijih sela bile u lošem stanju, u radu Općine većinom su sudjelovali ludbreški Židovi. Započinje i postepeno uklapanje u svakodnevni život, a osobito nakon povoljnih zakonskih odredbi, Židovi se priključuju društvenim događanjima. Gospodarstvo prelazi iz vlastelinske inicijative u židovske ruke, tako da većinu uslužnog sektora do Drugog svjetskog rata drže Židovi.

S vremenom se povećava broj Židova u ludbreškom kotaru, maksimalni broj je na prijelazu devetnaestog na dvadeseto stoljeće kada je 1900. zabilježeno 265 Židova. Kasnije se broj smanjivao zbog izraženog emigriranja u gradove ili u preoceanske države. Pred Drugi svjetski rat Židova je već manje od stotinu.

U Holokaustu je stradala većina predratne ludbreške zajednice kao i pojedinci koji su se zbog obiteljskih ili poslovnih razloga odselili iz našeg kraja.

Dok se govori o Židovima, provlači se jedno stereotipno mišljenje o malom broju imućnih i obrazovanih ljudi koji su u prvom redu gledali na zaradu i proširivanje poslova, osobama koje su iz inata podržavale protunarodne režime i koje su se narodom koristile kada bi iz njega nešto trebalo izvući. Nisam zastupnik takvog stajališta i ovo istraživanje će pomoći da se ispravi loša slika o židovskoj manjini.

Marija Winter je uspjela prikupiti dio slikovne građe koja je, kao dio njene bogate ostavštine, nakon smrti pohranjena u spremištu Pučkog otvorenog učilišta "Dragutin Novak" u Ludbregu. Jedan dio je objavljen 2000. godine u njevoj knjizi "Iz povijesti Ludbrega i okolice".

Kronologija židovskog prisustva u Hrvatskoj

- II-IV. st. nastanak uljanica sa ucrtanim menorama iz grobova kod Salone (Solin)
- III. st. tekst sa stele u kojem se spominje sinagoga u Mursi (Osijek)
1326. spominje se židovski liječnik u Dubrovniku
1362. govori se o splitskoj sinagogi
1373. prvi spomen Židova u Zagrebu – sudski spis s imenom Elias Judaeus
1392. sklopljen sporazum o zaštiti židovskih prava i imovine u Zadru
1444. spominjanje “*Domus Judaeorum*” (židovskog doma) u Zagrebu
- XVI. st. neke sefardske obitelji iz zaleđa naseljavaju dalmatinske gradove
- 1515.-38. dubrovački Židovi u izgonu iz grada
1546. osnovan geto u Dubrovniku
1573. utemeljeno splitsko židovsko groblje na Marjanu
1638. u Splitu živi 271 Židov
1724. u Dubrovniku spaljeni primjerci Tore te ostale židovske knjige
1728. obnovljena sinagoga u Splitu
1776. naselili se prvi Židovi u Osijek
1787. Židovi se ponovno naseljavaju u Zagreb
-
1806. osnovane židovske općine u Zagrebu i Kutini
- 1806.-08. francuska vlast u Dalmaciji proglašava ravnopravnost svih građana
1821. u Splitu osnovana prva židovska škola
1823. u Čakovcu, na Švajcerciji izgrađena prva sinagoga u Hrvatskoj
1833. u Zagrebu otkupljeno zemljište za gradnju sinagoge i općine
1846. u Hrvatskoj i Vojvodini Židovi otkupili tolerancijsku pristojbu
članovi obitelji Epstein osnivaju humanitarno “Društvo čovječnosti”
- 1848./9. za revolucije u Monarhiji progoni Židova u nekim hrvatskim krajevima
1849. osnovana Židovska općina u Osijeku
1850. Đuro Hirschler izabran kao prvi Židov u gradsko zastupstvo Zagreba
1860. Vid Molpurgo u Splitu otvara knjižaru s prvom posudbenom knjižnicom
- početak izgradnje varaždinske sinagoge na Južnom grabištu
1861. u Đakovu osnovana Hevra kadiša, u radu sudjeluje i biskup Strossmayer
1867. u Zagrebu izgrađena i posvećena sinagoga u današnjoj Praškoj ulici
1876. podignuta sinagoga u Koprivnici
1883. antisemitski izgredi u Hrvatskom zagorju i Slavoniji
1887. dr. Ljudevit Schwarz kao prvi Židov izabran u Hrvatski sabor
1888. podignuta nova sinagoga u Vukovaru, jedna od najvećih u Hrvatskoj

1902. zagrebački rabin dr. Gavro Schwarz izdao prvi molitvenik na hrvatskom
1903. izgrađena sinagoga u Rijeci
1906. počeo izlaziti prvi židovski list na hrvatskom "Židovska smotra"
- Hrvatski sabor donio Zakon o uređenju Izraelitskih bogoštovnih općina
1909. u Slavanskom Brodu osnovano Nacionalno društvo cionista južnoslavenskih zemalja Austro-Ugarske Monarhije
1911. otvoren Dom zaklade Lavoslav Schwartz u Zagrebu
1913. u Zagrebu osnovano "Židovsko športsko i gombalačko društvo Makabi"
1917. počeo izlaziti tjednik "Židov"
1918. u Hrvatskoj živi oko 20.000 Židova, najviše u Zagrebu i Osijeku
1919. u Osijeku osnovan Savez židovskih omladinskih udruženja
1920. Savez jevrejskih vjeroispovjednih općina protestira protiv protužidovskih mjera i ispada u novoj državi (Kraljevstvo SHS)
1921. u Zagrebu osnovano Društvo židovskih asimilanata i anticionista u Hrvatskoj "Narodni rad" pod vodstvom dr. Mirka Breyera
1925. u Zagrebu osnovana samostalna ortodokсна općina te sefardsko društvo "Esperanza", sljedeće godine zagrebački Sefardi osnovali vlastitu općinu
1928. u Zagrebu osnovan Savez cionističkih žena Jugoslavije
1929. u Splitu tiskani antisemitski "Protokoli sionskih mudraca"
1933. u Zagrebu osnovan Odbor za pomoć Židovima iz Njemačke
1938. najveći val židovskih izbjeglica pred nacistima iz Njemačke i Austrije, jača antisemitska propaganda u nekim jugoslavenskim desničarskim listovima
1940. na prijedlog ministra Korošca donesena dva antisemitska zakona
- u Samoboru osnovan prvi koncentracijski logor za židovske izbjeglice iz zemalja srednje Europe
- 1941.**
- 25.3. Vlada Cvetković-Maček potpisuje pristupnicu Kraljevine Jugoslavije Trojnom Paktu, nakon nekoliko dana izvršen vojni udar - poništen sporazum o pristupu
- 6.04. njemački zrakoplovi bombardiraju Beograd - sile Osovine napadaju Jugoslaviju, jugoslavenska vojska u rasulu i ne pruža veći otpor
- 10.04. u Zagrebu proglašeno stvaranje Nezavisne Države Hrvatske
- prve židovske žrtve – ubojstvo Artura i Zore Marić (Mayer) u Zagrebu
- 29.04. osnovan prvi koncentracijski logor u NDH "Danica" kod Koprivnice
- travanj objavljeno niz rasnih i antisemitskih zakonskih odredbi i zabrana
- spaljena gornjogradska sinagoga u Osijeku
- svibanj zagrebački Židovi počeli skupljati kontribuciju od 1000 kg zlata

---

31.05. iz Zagreba odvedeno 165 židovskih mladića, kasnije poubijani kod Jadovna
25.06. osnovani logori na Pagu u kojima je stradalo preko 800 Židova razne dobi
lipanj iz Zagreba, Karlovca i ostalih gradova odvedene velike grupe Židova u Liku
gdje su kasnije pobijeni kod Jadovna
rujan formiran koncentracijski logor Loborgrad sa filijalom u Gornjoj Rijeci
10.10. počelo rušenje zagrebačke sinagoge u Praškoj ulici
prosinao osnovan sabirni logor u Đakovu

1942.

9.01. iz Zagreba i sjeverozapadne Hrvatske počela odvođenja više tisuća Židova
u logore smrti Jasenovac i Staru Gradišku
6.02. zakon o unovčenju podržavljene židovske imovine bez naknade vlasnicima
travanj uništena sinagoga u Našicama
lipanj osnovan logor u Tenji kod Osijeka
srpanj formiran talijanski koncentracijski logor u Kaboru na otoku Rabu,
započelo odvođenje Židova iz hrvatskih u njemačke logore smrti

1943.

3.-13.05. većina od preostalih 4500 Židova u Hrvatskoj uhapšeno i deportirano u
njemačke logore smrti, najviše u Auschwitz-Birkenau
rujan nakon kapitulacije Italije, na slobodi se našlo oko 3600 logoraša na Rabu,
većina se priključila partizanskom pokretu i napustila Rab

1944.

siječanj Nijemci započeli s progonom riječkih i istarskih Židova
- uništena velika sinagoga u Rijeci
ožujak deportacija oko 300 židovskih žena i djece iz Splita u Jasenovac
travanj progoni Židova u Međimurju i Baranji, teritorijima pod mađarskom upravom

1945.

proljeće u savezničkom bombardiranju uništena sinagoga u Slavonskom Brodu
- prilikom povlačenja ustaša stradavaju preživjeli Židovi u logorima
8.05. kapitulacija Hitlerovog Trećeg Reicha
partizani oslobodili Zagreb; završne ratne operacije na području Jugoslavije
studeni konferencija židovskih općina Jugoslavije – od 121 predratnih židovskih
općina u Jugoslaviji, obnovljeno samo 36 (u Hrvatskoj 10);
prikupljanje podataka o preživjelim i poginulim Židovima

Židovi u ludbreškom kraju

1947. utemeljena država Izrael,
u nekoliko navrata do 1952. u Izrael iselilo 7738 Židova iz Jugoslavije
- 1948.-60. devastacija i rušenje nekih sinagoga od strane komunističkih vlasti
(Ilok, Vukovar, Karlovac, Sisak)
1953. popisan 6691 Židov u Jugoslaviji, od toga 1011 u Hrvatskoj (po vjeri)
1991. popisano 633 Židova u Hrvatskoj koji djeluju u 10 židovskih općina

---

Migracije Židova

Seobe Židova su vrlo kompleksan proces kojeg je potrebno razmatrati sa više gledišta. Seobe "Odabranog naroda" traju već tisućljećima, uostalom i sami su preci židovskog naroda bili nomadi. U stalnoj potrazi za povoljnijim uvjetima života patrijarsi¹ se naseljavaju, nakon dužeg lutanja Bliskim istokom, u tadašnjem Kanaanu. To je području unutar Plodnog mjeseca² koje je bilo odlično povezano sa svim tadašnjim značajnijim prostorima (Egipat, Mala Azija, Mezopotamija, Arabija). Židovi su uspjeli formirati svoju državu koja je postigla vrhunac za vladavine kralja Davida (1004.-969. g. pr.K.) i njegovog nasljednika Salomona, no već se nakon Salomonove smrti 933. g. pr.K. država Erec Israel raspala na dva suprotstavljena dijela.

U razdoblju ekspanzionizma tadašnjih velesila, židovski narod je izvrgnut prisilnim migracijama od kojih je vjerojatno najpoznatije "Babilonsko sužanjstvo"³. No najteže razdoblje je bilo u doba rimske vladavine na Sredozemlju i okupacije tadašnjeg prostora naseljenog Židovima koje je organizirano u rimsku provinciju Syria Palaestina⁴. Židovi su teško podnosili rimsku upravu na svojem tlu pa su, nakon nekoliko neuspjelih ustanaka (70. g.) izvrgnuti teškim sankcijama od kojih je najteža bila protjerivanje iz Judeje i grada Jeruzalema. U pokušaju da nađu svoj novi dom, Židovi su se raselili po cijelom Sredozemlju i Mezopotamiji. Bili su prisutni u gotovo svim provincijama Rimskog Carstva (Hispanija, Afrika, Egipat, Galija, Grčka) te Rimu. U razdoblju naše ere nailazimo na tragove židovskog prisustva i na hrvatskom području.

U srednjem vijeku Židovi su stanovnici europskih zemalja "jezgre"⁵. Najveći broj ih je u Porajnju - to su bili Židovi Aškenazi koji su govorili njemačkim jezikom obogaćenim lokalnim i hebrejskim izrazima, tzv. *jidišem*. Većih zajednica je bilo i u Engleskoj, Francuskoj i Italiji. U novom, kršćanskom, poretku Židovi se teško snalaze jer ih uvijek prati stigma "ubojica Krista" te su podložni progonima svake vrste u gotovo svim kršćanskim zemljama Europe. Okrivljeni su od strane Crkve za ritualna ubojstva kršćana, silovanje djevice, sknavljenje hostija i kršćanskih simbola, dok je svjetovnim vlastima na umu bio njihov imetak. Na IV. lateranskom koncilu 1215. propisane su mjere protiv svih heretičkih pokreta, ali i Židova koji su osuđeni na nošenje posebnog odijela te znaka koji su ih trebali razlikovati od kršćanskih sugrađana. Na samom početku križarskih ratova⁶, križarski su ratnici "izvještili" svoje ratničke vještine na Židovima naseljenima u okolnim njemačkim i francuskim gradovima:

"... Prolazeći gradovima sa židovskim stanovništvom, govorili su (križari) jedan drugome: Sada smo se uputili da se osvetimo Ismailitima (muslimanima), a već smo ovdje naletjeli na Židove, čiji su preci pribili na križ našeg Spasitelja: osvetimo se prije svega njima. Pa neka bude ime Izraela uništeno ako ne želi biti kao i mi i priznati mesiju Isusa!"

(židovski kroničar).⁷

Teška je situacija i u ostalim državama Europe. 1290. Engleska protjeruje Židove, a taj primjer 1306. slijedi francuski kralj Filip IV. koji im im pritom zapljenjuje svu imovinu. Nakon rekonkviste na Pirenejskom poluotoku, u 14. i 15. st. Židovi - Sefardi su izgnani iz Španjolske i Portugala. Postojala je tendencija selidbe na Istok – u njemačke zemlje, u Poljsku, Rusko Carstvo, Osmansko Carstvo. Ni tu Židovi nisu bili dobro dočekani: proganjani su njemačkim gradovima-državama, učestali su pogromi u Rusiji, getoizirani su Židovi u Poljskoj. Iako su rijetki Židovi uspjeli steći povjerenje vlastodršca i dosegnuti i visok dvorski položaj, to se nije odrazilo na ukupnu situaciju Židova u tim državama. Tek su pobjedom francuske revolucije Židovi stekli ravnopravan položaj u Francuskoj.

Što se tiče Habsburške Monarhije, najveća zajednica Židova je živjela u Češkoj i Moravskoj. Car Leopold I. je 1670. protjerao bečke Židove koji su se zatim većinom naselili u Češkoj. No ni tu nisu bili sigurni jer su bili šikanirani i od Čeha, ali i manjinskih Nijemaca. 1726.-7. car Karlo IV. izdaje naredbe kojima se Židovima određuje da se smije ženiti samo jedan, najstariji muški potomak koji nasljeđuje svu očinsku zemlju te su Židovi izgnani iz kršćanskih dijelova grada ili blizine kršćanskih crkava.

Razdoblje Marije Terezije (1740.-80.) važno je za daljnji život čeških Židova. Zbog navodnog veleizdajničkog držanja u Prvom šleskom ratu, 1744. svi Židovi su morali napustiti Prag. Rektor praškog sveučilišta zapisuje: *"... Užasno je bio prizor ovog naroda, koji se usred strahovite zime sa svom djecom i bolesnicima uputio iz grada."*⁶

Sljedeće godine Židovi su prisiljeni napustiti i Moravsku. Tek intervencijom stranih vladara kod carice, 1748. dozvoljeno im je da se vrate. Marija Terezija uvodi niz protužidovskih propisa: obavezno nošenje žute trake na šeširu, oženjeni ne smiju brijati bradu, u židovskim tvornicama smiju raditi isključivo kršćanski radnici.

Brojne se židovske porodice sele prema drugim područjima Monarhije: u razdoblju od 1749-58. iz Moravske je otišlo oko 600 obitelji u Ugarsku i Slovačku. To je posebno važan događaj jer su upravo ti iseljenici činili jezgru prvih židovskih imigranata u Hrvatsku.⁹ U doba vladavine liberalnijih careva Josipa II. (1780-90.) i Leopolda II. (1791-93.), Židovi su oslobođeni nekih ograničenja pa su se mogli i slobodnije seliti, to je razdoblje prvog pravog naseljavanja Židova u kontinentalnu Hrvatsku.

Progoni svake vrste natjerali su Židove u najveću dijasporu na svijetu. Gotovo da i nema države na svijetu koja nema popisanih Židova ili ih u prošlosti nije imala. Najznačajnije migracije dogodile su se u 20. stoljeću. U trenutku sve većih progona u zemljama srednje i istočne Europe te izvjesnog raspada Osmanskog Carstva, opet je aktualna tema naseljavanja u nikad prežaljenu domovinu Palestinu.

Započinje organiziranije emigriranje prema Palestini, jednoj od najsiromašnijih osmanskih pokrajina. Po židovskim zajednicama skuplja se novac za kupnju zemlje od turskih i arapskih posjednika. U želji da se stekne komadić zemlje za miran život, plaća se i više nego što vrijedi. Radi se i na prilagođivanju životnih uvjeta za novi život: među

---

židovskim omladinskim i cionističkim organizacijama organiziraju se "kampovi", odnosno *mošave* i *hahšare*.¹⁰

Nekima ideja o naseljavanju u prilično nerazvijenu Palestinu ne odgovara pa na prijelazu stoljeća velike grupe Židova prelaze oceane u potrazi za boljim životom u Americi ili Australiji. Tek su u zemljama Novog svijeta¹¹ našli mir, uostalom tu su bili izjednačeni u cilju sa ostalim naseljenicima – ostvariti u životu sve što dotad nisu mogli. Izvrsno su se uklapaju u američki "*melting pot*"¹² te ih sada rijetko tko proganja zbog njihove vjere ili nacionalnosti. U društvenom poretku Sjedinjenih Američkih Država Amerikanci židovskog porijekla zauzimaju važnu ulogu. Radi se poznatim političarima, bankarima, izumiteljima i industrijalcima koji su postali cijenjeni u društvu.¹³

Migracije Židova do danas nisu prestale, iz država bivšeg SSSR-a te iz slabije razvijenih zemalja Azije i Afrike iseljavaju se Židovi u pravcu Izraela ili SAD-a.

-
- 1 patrijarsi su biblijski preci – praoci semitskih naroda Židova i Arapa; Abraham, Izak i Jakov; Abraham je, prema Bibliji, doselio iz kaldejskog grada Ura u Kanaan između 1900.-1600. g. pr.K
  - 2 Plodni polumjesec je oznaka za plodno područje na Bliskom istoku; proteže se od Perzijskog zaljeva, preko Mezopotamije, do obala Sredozemlja i delte Nila
  - 3 Babilonsko sužanjstvo – razdoblje od 612.-537. g. pr.K.; nakon što je babilonski vladar Nabukodonosor II. osvojio Jeruzalem, Izraelci su silom iseljeni u okolice Babilona, vratili su se tek propašću babilonske države
  - 4 u doba cara Hadrijana (117.-135.), a nakon Bar Kohbinog ustanka, teritorij rimske provincije Judeje je reorganiziran u "Provincia Syria Palaestina"
  - 5 europska jezgra – danas najrazvijenije područje Europe: Francuska, Njemačka, zemlje Beneluxa, južna Engleska, sjeverna Španjolska...
  - 6 križarski ratovi – pohodi europskih kršćanskih vojski na Svetu zemlju, okupiranu od Turaka Seldžuka, traju od 1097.-1291. godine, na kraju Turci porazili i protjerali križare
  - 7 literatura: Keller, str. 221-222
  - 8 isto, str. 375; šleski rat je izbio zbog pretenzija Pruske na habsburšku pokrajinu Šlesku, u 3 rata Pruska je osvojila Šlesku
  - 9 u ugarskim zemljama već je postojala brojna židovska zajednica - glavni grad Budimpešta (*Budapest*) posprdnno je nazivana *Judapest*; carica Marija Terezija je Židovima u ugarskim zemljama nametnula plaćanje tolerancijske takse
  - 10 okupljanje za pripremanje omladine za poljoprivredna i druga radna zanimanja
  - 11 najviše Židova je odselilo u SAD, Kanadu, Argentinu, Brazil, Čile, Australiju i Novi Zeland
  - 12 *melting pot* – engl. kotao za taljenje; izraz koji se koristi kod opisivanja nastanka američke nacije, pripadnici raznih naroda koji dosele u Sjevernu Ameriku brzo se asimiliraju u američko društvo
  - 13 u razdoblju od 1905-1988. Nobelovu nagradu je primilo 67 Amerikanaca židovskog porijekla, usp. W. Keller, 505-7

Doseljavanje Židova u ludbrešku Podravinu

Nema službenih podataka o tome kada su Židovi prvi puta došli na područje ludbreške Podravine. Budući da se državni popisi stanovništva vode tek od 1857. godine, o prisustvu Židova može se saznati tek iz sekundarnih izvora, poput matičnih knjiga, crkvenih spisa, dopisa lokalne samouprave.

Židovima je bilo zabranjeno naseljavanje na području pod upravom Sabora, odnosno u Hrvatsku i Slavoniju. To je regulirano zakonom iz 1697. kojim se zabranjuje naseljavanje svim osobama koje nisu rimokatoličke vjere, što se osobito odnosilo na Židove i protestante, budući da je u Hrvatskoj već od prije bila prisutna brojna pravoslavna zajednica. Saborski zakonski članak 19. iz 1729. zabranjuje stalni boravak Židova u Hrvatskoj jer je taj narod navodno *sklon prijevarama i opasan za zajednicu*.¹ No i tako izričita saborska odluka ipak ne sprečava prisustvo Židova u nekim krajevima, npr. u Zagrebu. Tamo se Židovi spominju još u 15. stoljeću, u dokumentima se govori o *Domus Judeorum* te o nekom Židovu Iliji koji se bavio novčarskim poslovima.

Prvi Židovi u Podravini su bili članovi pokrštene obitelji Ernuszt (Ernušt). Krajem 15. i do sredine 16. stoljeća pod njihovom su se upravom nalazili veliki posjedi u Podravini (Koprivnica, Đurđevac), Međimurju (Čakovec, Štrigova) te Ugarskoj. Na kartama tada još međimorskog Legrada (17. stoljeće) evidentirano je židovsko naselje "*Juden Stadt*" koje se nalazilo van gradskih utvrda. U nedalekom Drnju još i danas postoji ulica Žido varoš, židovski geto iz 16/17. st. Zbog nepovoljnih zakonskih odredba, Židovi su morali napustiti Legrad da bi se tamo ponovo vratili krajem 18. st. Sigurno je da su i u nekim drugim gradovima sjeverne Hrvatske privremeno boravili putujući židovski trgovci. Ponegdje bi ostali i duže, no obično bi nakon otkrića bili izgnani s tog područja. Takav je slučaj bio u Đurđevcu i Varaždinu gdje se 1772. naselilo nekoliko Židova.

Kako su se Židovi gotovo isključivo bavili trgovanjem, protiv njih su se osobito bunili domaći trgovci kojima su bili poslovna konkurencija. Tadašnji sustav trgovanja odvijao se najvećim dijelom preko sajмова u gradovima i povlaštenim trgovištima. Lokalni trgovci se žale svojim oblastima koje djeluju u pravcu zaštite domaće trgovine, a na njihovoj strani je i Sabor: "*... Ako je Židovima u zemlji stalan boravak zabranjen, ne smiju tu ni prolazno trgovati, jer bi time naškodili domaćim ljudima, a napokon su oni pogibelj za rimo-katoličku vjeru*".² No trgovanje na sajmovima je bilo u ingerenciji kralja, a ne Sabora ili lokalnih oblasti pa su Židovi iskoristili svoju povlasticu trodnevnog trgovanja po sajmovima. Dopušteno im je i pokućarenje, odnosno obilazak kuća, što je bio prilično unosan posao jer su ostvarivali neposredan kontakt s kupcima koji nisu sudjelovali u sajmovanju. Svoje trgovačke poslove bi okončali u četvrtak kada su se vraćali u Gradišće kako bi *sabat* proveli u krugu obitelji.

General Beck, zapovjednik Varaždinskog generalata, čak povjerava Židovima nabavu vojničkih odijela i opreme, te im u interesu bolje opskrbe svojih garnizona dopušta boravak u Varaždinu, Koprivnici i Bjelovaru čime izaziva protest banske vlade u Zagrebu.

Kraljica Marija Terezija koja nije bila sklona Židovima, zabranjuje uopće dolazak Židova u Hrvatsku: "... *Određujemo da se ne dopusti, da bi ono opako pleme³ onamo dolazilo trgovanja ili prebivanja radi, ili uopće da nešto čini, što je proti zakonima i pravilima Kraljevstva.*" Time je kraljica još više onemogućila Židove jer im zakonski članak iz 1729. zabranjuje samo stalni boravak. No oni su svejedno nastavili dolaziti na sajmove u Hrvatskoj. Koji su odlučili ostati na duže razdoblje, loše su prošli. Takav je slučaj sa nekolicinom varaždinskih Židova koji su stanovali u kući senatora Josipa Plantaka odakle su odlazili trgovati po gradu i okolici – protiv njih se podigla buna građana predvođena Andrijom Strahom zahtijevajući izgon Židova. Kada je 1774. u Koprivnicu došao Izak David, ugledan trgovac iz Trsta, ubrzo je završio u gradskoj tamnici.

Židovi su u Hrvatsku najčešće dolazili iz susjednih područja – u prvom redu iz Ugarske, te iz Kranjske, Štajerske, Moravske. Dopušteno im je da trodnevni boravak u svrhu trgovanja na lokalnim sajmovima i to s nizom ograničenja. Nisu mogli doći s većim količinama robe, već samo s onim što su mogli donijeti na leđima (otuda naziv *Pinkl Jude*), a smjeli su trgovati samo s određenim vrstama robe koja nije bila uvrštena u cehovsku ponudu. To je uključivalo stare tkanine (krpe) i tekstil, kožu, drvo, žireve, šišarke, pšenicu, vino i rakiju, vojnu i konjsku opremu, rabljenu robu i proizvode seoskog obrta te draguljarsku robu i neke mirodije.

Treće opterećenje je bila tolerancijska pristojba⁴ koja se naplaćivala po glavi i na mjestu. Kako Sabor nije dozvoljavao trajniji boravak Židova u Hrvatskoj, tako nije postojala nikakva odluka o obvezi plaćanja tolerancijske pristojbe. No to nije smetalo lokalne vlasti da naplaćaju taksu svakom zgodom i na svakom mjestu gdje su mogli. Nije određena visina pristojbe, već su lokalne vlasti same odlučivale o tome koliko će se Židovima naplatiti za boravak na nekom području. Često se događalo da su Židovi morali platiti tolerancijsku pristojbu i po nekoliko puta u toku svoga boravka. O tome saznajemo iz njihovih žalbi upućenih vlastima matičnog područja odakle su došli. Jedna takva molba zaladskih⁵ Židova spominje i Ludbreg: "... *Slavna plemenita županijo (Zala)! Žalibože smo prinukani molbom se obratiti na slavnu županiju, jer (makar da smo različitim nametima opterećeni) nas ipak sada u Hrvatskoj, kamo smo prije trgovanja radi bez ikakve eksakcije slobodno zalazili, svaki put kad onamo idemo, oporezuju sa 1-2 forinta za svaki dan od svake glave – dočim nam je od Njezinog Veličanstva, da uzmognemo udovoljiti velikim svojim nametima, dozvoljeno da svuda trgujemo. Molimo dakle slavnu županiju, da izvoli naše potlačenje, kojemu smo u Hrvatskoj izvrgnuti, podastrijeti Njenom Veličanstvu, da tamo kano i dosele možemo trgovati bez neshvatljivih eksakcija i tako udovoljiti svojim dužnostima prema Njenom Veličanstvu. Ostajemo ... cijelokupno židovsko žiteljstvo zaladske županije.*"

Sa molbom je priložena i potvrda koprivničkog gradskog suca na 2 forinte koje su utjerane od 2 Židova iz Rechnitza na sajmu u Ludbregu 2.11.1768.⁶ Lokalne vlasti su globile Židove svakom zgodom i to je bio običaj koji se preuzimao od drugih mjesta jer tolerancijska pristojba nije bila regulirana hrvatskim zakonima.

Prave promjene Židovi su doživjeli tek za cara Josipa II. Želeći od Habsburške monarhije stvoriti jednu centraliziranu i dobro uređenu državu, car donosi niz zakona u svrhu modernizacije državne uprave i života u njoj. 21.12.1781. Ediktom o toleranciji sve vjeroispovijesti dobivaju sva prava na području cijele Monarhije.⁷ Iako je na samom početku Edikta pisalo da nije namijenjen proširenju dotadašnjih prava židovske zajednice,⁸ bitno je olakšan položaj Židova. Posebnom odredbom Židovima su nadjenuta prezimena koja oni do tada nisu imali.⁹

Nakon Edikta počinje osjetnije naseljavanje Židova u sjevernu Hrvatsku. Neposredno prije donošenja Edikta, u Leskovcu blizu Ludbrega je proradila staklarna koja se nalazila na posjedu zagrebačkog kaptola u Varaždinskim Toplicama i bila u zakupu njemačkih i židovskih majstora. Staklarna je radila je do 1786.¹⁰

Promjene koje su proizašle iz patenta djelovale su na svakodnevni način života, osobito na obrazovanje. Osim što su sada mogli slobodno posjećivati javne lokale, više nisu bili odijevno označeni, dobili su slobodu kretanja po gradu, mogli su držati veći broj služinčadi, Židovi su dobili dozvolu osnivanja vlastitih škola te pohađanja viših škola i akademija. Tako se 1826. u Varaždinu otvorila prva židovska škola u Hrvatskoj koju je pohađalo 65 djece, a nastava se odvijala većinom na njemačkom jeziku. I u ostalim većim mjestima su osnovane škole vjerskog tipa.

No i dalje su razne nevolje pogađale židovski narod u Hrvatskoj. 1790. varaždinski su građani tjerali Židove iz grada "*jer se bave samo lihvarstvom, a neće obdjelavati polja ili baviti se zanatom!*".¹¹ Mora se imati na umu da tada Židovi nisu ni mogli posjedovati nekretnine i zemljišta, a cehovi nisu dozvoljavali ulazak Židova u njihova udruženja. Antižidovski nemiri izbijali su još nekoliko puta. 1793. morao je intervenirati i sam kralj u korist Židova koji su bili izloženi nasilju kod prodaje svoje robe na sajmovima i varaždinskoj tržnici. Sljedeće godine dobili su dozvolu nastaniti se u varaždinskoj tvrđavi. U Varaždinskoj županiji trajao je i jedan spor o kojem piše profesor Janković: "*... Židovi nisu imali svojih primalja (židkinja), već su kod njih primateljski posao obavljale kršćanke. Ove su si često dozvoljavale bez ičije privole novorođeno dijete odmah i pokrstiti. Događalo se je to poglavito u našoj županiji stoga je namjesničko vijeće bilo prinukano posebnom naredbom zabraniti ovakav postupak bez privole roditelja.*"¹²

U ludbrešku Podravinu Židovi dolaze prvenstveno iz najbližih gradova: Koprivnice, Varaždina, Križevaca, Čakovca. To su bili putujući trgovci (*hausireri*) koji su proširivali svoj prostor trgovanja. Postoji mogućnost da su pojedinci židovske vjere boravili na ludbreškom posjedu knezova Batthyany, kao što je bio slučaj s nekolicinom protestanata

---

u njegovoj službi. Batthyanyevi su bili mađarski magnati, a u Mađarskoj su Židovi imali veća prava nego u Hrvatskoj tako da su mogli steći i neke dvorske funkcije. Batthyanyevo sijelo je bilo u Körmendu, u Gradišću koje je bilo gusto naseljeno Židovima odakle su često dolazili u Hrvatsku. Osim Körmenda, najviše Židova je boravilo na području općina Rechnitz, Schlaining, Güssing i Nagykanisza.

Židovi su na ludbreško područje najviše dolazili iz mađarskih pokrajina Zala, Vas, Somogy, Moson (dan. Győr-Sopron), Tolna i Baranja te iz Bačke i Gradišća¹³, ali i iz većih centara poput Beča, Budimpešte, Bratislave. Ishodišne točke još su bile i austrijske pokrajine Štajerska i Kranjska, te Moravska, Slovačka i Erdelj. Pojedinci su dolazili i iz Galicije, Bukovine, Bavarske i talijanskog područja. U Koprivnici su doselile i 3 sefardske obitelji s područja Osmanskog Carstva.¹⁴ Od gradova iz kojih je poteklo najviše Židova u ludbreškoj Podravini, spominje se manje gradišćansko mjesto Schlaining. Iz tog gradića potekle su obitelji: Rosenberger, Eisenstädter, Scheyer, Mitzky, Gestettner, Sonnenwald, Neumann, Weinrebe, Moses, Berl, Stern. Osim Schlaininga spominju se mjesta: Nagyatad, Gyönyös, Melek, Szombathely, Zajk, St.Kiraly, Banok, Nagykanisza, Agari, Tiloš, Muraszombathely, Keszthely, Czurgo, Lakenbach.¹⁵

Na iseljavanje Židova djelovali su faktori poput: siromaštva, prenapučenosti, brojne obitelji, nemogućnosti školovanja, prejake konkurencije, antižidovskih ispada, dok su privlačni faktori bili slabija poslovna konkurencija i mogućnost dobrog poslovanja, prihvaćenost u lokalnoj zajednici. Kao važni poticaj preseljavanja, često se spominju mogućnost školovanja te ženidbene veze. Naime, mladići bi dolazili po supruge i u druge pokrajine Monarhije, u Matičnoj knjizi vjenčanih ima zabilježenih više takvih slučajeva (npr. Emil Blass iz Sv. Barbare u Štajerskoj se oženio Zlatom Stern iz Malog Bukovca, Mikša Adler iz Nagy St.Mihalya se vjenčao sa Hedvigom Pajtaš iz Ludbrega, Adele Lindenfeld se udala za Davida Knopfa iz Temišvara).¹⁶

Neka prezimena bi mogla upućivati na porijeklo obitelji – tako bi prezime Pollak potjecalo iz Poljske, a Schlesinger iz Šleske. Prezime Bonyhadi bi se moglo dovesti u vezu sa istoimenim mađarskim gradićem. Prema obiteljskoj predaji, Weinrebeovi potječu iz njemačkog Schwarzwalda. Iznimka je prezime Deutsch koja upućuje na njemački jezik kojim su se Židovi često služili.

Prvi naseljeni Židovi u Ludbregu su bile obitelji Samuela Brajera i Hirschl-Breiera čije se prisustvo može pratiti od 1800. prema evidencijama tolerancijske takse. U arhivskoj građi Križevačke županije kojoj je tada pripadalo ludbreško područje, 1800. godine je zabilježeno da je u Ludbregu živjelo ukupno 9 Židova. I dok se ime Samuela Brajera kasnije izgubilo sa popisa taksu, Hirschl-Breieri ostaju još duže vrijeme u Ludbregu.¹⁷

Podataka o drugim Židovima u Ludbregu ima od 1810.¹⁸ Prema navodima M. Winter koji se temelje na crkvenim knjigama (Kanonske vizitacije Komarničkog arhiđakonata te Statusa familiaruma rkt. župe u Ludbregu) te je godine u popisu vlasnika kuća i starješina

domaćinstva upisana i jedna židovska obitelj. Radilo se o Joži Daiću (Josefu Deutschu) i njegovoj supruzi Bess, petero sinova i tri kćeri te služavki Rozi Politzer, također Izraelitkinji.¹⁹ Kako Židovi tada nisu smjeli posjedovati nekretnine, židovska obitelj je živjela u unajmljenoj vlastelinskoj kući kneza Filipa Batthyanya koja još postoji u ponešto izmjenjenom izgledu, a služila je za smještaj dvorskih službenika.²⁰ To upućuje da su možda bili u službi Batthyanyevih. Knez im je ustupio jednu od svojih kuća, budući da je od 120 popisanih kuća, čak 16 bilo u kneževu vlasništvu.

Obitelj Deutsch se spominje i u evidencijama tolerancijskih taksu Križevačke županije 1847. kada su u *Tabeli Židovov vu Kotaru Ludbrežkom prebivajućih za letto 1847.* navedeni sljedeći: Marko Deutsch (63 godine), njegovi sinovi Josef (36) i Moric (24) te kći Netti (19), Josefova žena Barbara (35), tri Josefova sina – Masel, Judi i David, te dvije kćeri, Hanni i Cilli, svi u dobi od 1 do 9 godina. Ovi podaci se ne poklapaju sa prije navedenim, no kako Status familiarum nije bio dostupan, ti se podaci nisu mogli usporediti. Josef Deutsch se bavio trgovinom, a njegova porodica je plaćala tolerancijsku pristojbu gradskom magistratu i bila oslobođena podavanja Crkvi. Kao inovjerci su bili izolirani od rimokatolika.²¹

Zajedno sa Deutschovima, 1847. se spominje i židovska obitelj Tausig koja je živjela u obližnjem Križovljanu. Radilo se o Salamonu Tausigu (50 godina), njegovoj supruzi Theres (50) te trima kćerima: Fanni (17), Marici (15) i Netti (9). Navedena se obitelj kasnije više ne spominje.

Prema rijetkim i šturim opisima vlastelinskog sijela Ludbreg u 18. i 19. stoljeću može se rekonstruirati izgled mjesta. Podaci govore o položaju i izgledu crkve, groblja, župnog i vlastelinskog dvora, ali i o pojedinim javnim zgradama. Jedan topografski opis mjesta daje informacije o ugostiteljskim objektima na južnoj strani Trga Sv. Trojstva; spominju se gostionice "K orlu" i "Racki stan". Gostionicu "K orlu" (kasniji hotel "Putnik") u jednom je razdoblju držao neki pivar Hirschl (ili Hirschl-Brauer) te se pivnica spominje nekoliko puta.²² Ovdje se gotovo sigurno radi o istoj osobi koja se spominje i u popisima tolerancijske takse. Hirschl-Brauer je inačica prezimena Hersl-Brejer (ili Braijer, Breyer) te se radi o greškama bilježnika, a ne različitim obiteljima. Također je spomenuta *Mayerhoferova kuća*, dom varaždinskog inženjera koji je bio u službi kneževske obitelji Batthyany.²³

Osim već navedenih porodica Deutsch i Hirschl koje su tu bile već od prije, spominju se Rosenbergeri te Sonnenwaldi koji dolaze iz Gradišćca. Kao prva židovska djeca rođena 1851. u našem kraju zapisani su Heinrich Beck (5.7.1851.), rođen u Velikom Bukovcu te Bernard Günsberger (10.11.1851.), rođen u Kapeli Podravskoj.²⁴ Te godine umrla je trogodišnja djevojčica Marie Kreutzer iz Velikog Bukovca koja je rođena na tamošnjem draškovićevom vlastelinstvu.²⁵ Do 1860. još su spomenute obitelji Gestettner (Sv. Đurd), Milhofer, Diener (Ludbreg) i Löbl (Struga, Čukovec).

Prvi državni popis stanovništva 1857. daje podatke o broju prisustnih Židova u Iudbreškoj Podravini: Donji Martijanec (5), Đelekovec (10), Imbriovec (5), Kutnjak (4), Kuzminec (9), Ludbreg (20), Mali Bukovec (4), Rasinja (14), Selnica (3), Kapela (12), Slanje (3), Križovljan (5), Subotica (3), Sveti Đurđ (5), Koprivnički Ivanec (9)²⁸, a za usporedbu navodim ostale gradove: Varaždin (336), Koprivnica (119), Legrad (48), Prelog (16), Križevci (59), Zagreb (756). U cijeloj Varaždinskoj županiji tada je živjelo 168 Židova (od 150.830 stanovnika), a u Križevačkoj 227 (od 80.203 stanovnika). Tokom popisivanja nije se iskazivala posebna rubrika za pripadnike židovskog naroda (kao nacionalnost), već se o njihovom broju može zaključiti na temelju rubrike vjeroispovijest.

-
- 1 odgovor Zagrebačke županije Kraljevskom vijeću iz 1770. citira zakonski članak o netoleriranju ovih opasnih ljudi sklonih prijevarama te obaveznom izgonu iz županije ako se koji od Židova uhvati; Švob (2004.), sv. I., str. 33
  - 2 saborska preporuka banu Karlu Batthyanyu (1743-56.), ban nije pozitivno odgovorio jer su sajmovi u nadležnosti kralja; Schwartz (1901.)
  - 3 doslovno: *impostorium id gens hominum*
  - 4 taxa tolerantie je 1749. nametnuta Židovima u Ugarskoj
  - 5 županija Zala u južnoj Mađarskoj, obuhvaćala je i Međimurje, središte je u gradu Zalaegerszegu
  - 6 prijevod prema Schwartzu (1901.), 187. HDA A.C.C., A 34 prilog
  - 7 Edikt o toleranciji nije postao obvezujući istovremeno u svim dijelovima Monarhije, za Hrvatsku je počeo važiti od 1783.
  - 8 "Nije naša najviša volja da se Židovima dozvoli u pogledu vanjskog trpljenja kakovo proširenje dosadašnjih prava, nego da i ubuduće ostaje kod toga da ne smiju osnivati vlastite općine na čelu s pročelnikom njihove nacije, te ostaje kao i do sada da svaka pojedina obitelj po trpljenju izdatom od naše vlade pod zaštitom zemaljskih zakona; nadalje ne smiju održavati javno bogoslužje i imati javne sinagoge. Nije također naša namjena ovom našom odredbom povećati broj Židova u našim zemljama, ili privući strane Židove, kad nema za to naročitih razloga ili ako dotični nemaju osobitih zasluga..." Švob (1901.), sv. I., str. 33

Židovi u ludbreškom kraju

- 9 Židovi gotovo uopće nisu koristili prezimena, već im je to za tu svrhu služilo očevo ime, npr. Mojsije Jakobov; kako se carska odredba morala izvršiti, carski činovnici pristupili su smišljanju prezimena za Židove, naravno u germanskom stilu, ali tako da se zna da je riječ o Židovima, pa je dolazilo do bizarnih tvorevina poput:
Hirschsohn – (njem.) sin jelena, Grünfeld – zeleno polje, Goldstein – zlatni kamen, Blauhorn – plavi rog, Sonnenwald – sunčana šuma, Schönwetter – lijepo vrijeme...
- 10 Kronologija (1996.)
- 11 Janković: Pabirci po povjesti Županije Varaždinske, 60.
- 12 isto, str. 70-71
- 13 pokrajina Gradišće (Burgenland) sa središtem u Sopronu se do 1920. nalazila u sastavu Ugarske
- 14 radi se obiteljima Albahari, Finci i Perera
- 15 izvor: matične knjige Izralitičke bogoštovne općine Ludbreg (1851.-1941.)
- 16 do vjenčanja bi često dolazilo i preko obiteljskih veza, snaha bi poslala svog sina-mladoženju po mladu u svoj rodni kraj, ponekad i u vlastitu širu obitelj; to je ujedno djelovalo i na produbljanje veza u obitelji i s postojbinom
- 17 HDA, f. 28, Acta congregationalia, kut. 157, spis 157 (1800.); mađarski izvori navode popis 31 Židova - iz Rasinje (Samuel Braijer), Ivanca (David Jacob), Heršina (Joseph Löebl i Joseph Stiner) i Ludbrega (Hersel Braijer), usp. Dobrovšak (2004.), 25
- 18 Winter (2000.), sv. II, 97; moguće je da postoje zapisi i o drugim porodicama
- 19 M. Winter nejasno tumači o kome se radi, dvoji između obitelji Hirschl i spomenutog Jože Daića (Josefa Deutscha), ako se radi o Deutschevima ne slaže se njihov broj s brojem popisanih građana, vidi bilj. 21
- 20 kuća u vlasništvu Stjepana Pappa, Petra Zrinskog 35
- 21 od tadašnjih 656 popisanih stanovnika Ludbrega, 644 su rimokatolici, 9 židovi, 2 luterana i 1 kalvinist; M. Winter (2000.) sv. II., str. 97-99
- 22 "Racki stan" i "K orlu" su detaljnije opisani od strane Mire Ilijanić i Marije Mirković u tekstu "Urbani razvoj Ludbrega", Ludbreg (1983.), 133
- 23 ne može se sa sigurnošću potvrditi da se radi o inženjeru židovskog podrijetla, no kao takvo ,prezime spominje se u Velikom Bukovcu te nekim židovskim zajednicama, npr. u Jastrebarskom; uz prezime Mayerhofer spominju se još neka prezimena koja bi mogla biti židovskog podrijetla: Adler, Mayer, Hübner – problem je što se nikada ili vrlo rijetko navodi pripadnost židovstvu
- 24 izvor: Matične knjige rođenih i umrlih židovske općine u Ludbregu, Državni arhiv Varaždin
- 25 sličan slučaj kao i s ludbreškim vlastelinstvom Batthyanyevih – vlasnici bukovečkog vlastelinstva Draškovići mogli su pozvati i zaposliti Židove na svom imanju
- 26 Sabljar (1866.): Miestopisni riečnik kraljevinah Dalmacije, Horvatske i Slavonije (HDA)

Židovi u podravskim selima

Ludbreg je kao najveće mjesto bilježio najveću koncentraciju Židova, iako je u jednom razdoblju Mali Bukovec brojem stanovnika bio veći od kotarskog središta.¹ Židovi su se na sela doseljavali većinom iz Koprivnice i okolice, a zatim bi se neki naselili u Ludbreg ili odlazili dalje. Nerijetko su se vraćali natrag u Koprivnicu.

Prema naseljima, židovske porodice su bile raspoređene ovako:²

Apatija: ne navode se Židovi

Bolfan: ne navode se Židovi; izuzetak je rudnik ugljena u zakupu Hinka Ellesa (nepouzdana da je Židov)

Cvetkovec: spominje se samo obitelj Milhofer koja je posjedovala gostionicu, a bavili su se i prodajom vina i meda. Kasnije su se odselili u Koprivnicu. Od obitelji Milhofer, rat je preživio Josip Milhofer (rođ. 1904. u Cvetkovcu)³

Čičkovina: ne navode se Židovi

Čukovec: navedeno je nekoliko židovskih obitelji – Löbl, Samek, Stern, Sattler. Najpoznatija je bila mnogobrojna obitelj Lausch koja je u selu dugi niz godina držala gostionicu.⁴ Obitelj je pred Drugi svjetski rat odselila u Zagreb, a rat nije preživio gotovo nitko.

Donji Martijanec: spominju se obitelji Samek, Popper, Weiss, Schulhof i Rosenthali (navedeni samo 1941.). Jedan dio obitelji Samek je poslije Prvog svjetskog rata odselio u Sarajevo, a drugi u Požegu. Većina obitelji se bavila trgovinom te ugostiteljstvom, a među najbogatijima su bile obitelji Blühweiss (doselila iz Varaždina) i Schreiber koje su bile povezane ženidbenim vezama. Manji broj članova obitelji je preživio rat.

Dubovica: najprije se spominjala obitelj Stern (prije 1867.), a dugo su tu bili i Weissovi koji su kasnije vjerojatno odselili u Mali Bukovec. Spominju se i obitelji Frankl i Rosenfeld. 1867. u selo je iz Koprivnice doselila obitelj Jakoba i Katti Bonyhadi.

Duga Rijeka: spominje se samo obitelj Weiss, oko 1890-ih, koja je tu samo privremeno živjela. Rat je preživio Milan Weiss (r. 1898.) koji je 1961. umro u Splitu.

Židovi u ludbreškom kraju

Globočec: navedena je obitelj Fischer koja je kraće vrijeme živjela u selu. Rat je preživio jedan Židov - Moritz Fischer (1879-1963.) koji je kasnije živio u Zagrebu gdje je i umro. U toku rata tu je privremeno živjela obitelj Sattler.

Gorica: ne navode se Židovi

Grbaševac: ne navode se Židovi

Gornji Martijanec: ne navode se Židovi

Hrastovljan: spominje se obitelj Ebenspanger koja je oko 1925. boravila u selu. Prema popisima, u selu je krajem 19. st. živjelo nekoliko Židova: obitelj trgovca Andrije Schreiberera i krčmara Sigmunda Frankla kojemu se u selu rodilo nekoliko djece.

Hrastovsko: ako se izuzme privremeni boravak dvoje djece Hirschsohnovih iz Ludbrega te obitelji Appler 1942., onda nema spomena o imenima drugih porodica židovskog porijekla. Nekoliko Židova je kratko živjelo u selu oko 1890.

Hrženica: Najprije se spominje trgovačka obitelj Hirschsohn (prije 1875.), te obitelji Pollak (porijeklom iz mađarskog Nagyatada), Klein, Engel, Rosenfeld i Fried koja je kasnije odselila u Sudovčinu. Do 1941. ne spominje se više, osim Friedovih, nijedna obitelj.

Kapela Podravska: židovske obitelji su prisutne od prve polovine 19. stoljeća i to Günsbergeri, a nešto kasnije obitelji Singer i Weiss. U selu su neko vrijeme živjeli Friedenfeldovi (vlasnici ciglane), Zuckermannovi, Schulhofi, Beckovi i Benedigi.

Karlovec: Židovi su se doselili nešto kasnije, nego u okolna sela. Od osamdesetih 19. st. se spominju obitelji Reichenfeld, Herlinger, Hirschler, Ebenspanger, Fried i Grünfeld. U popisu žrtava logora Jasenovac spominje se Ljubica Weiss iz Karlovca.

Koledinec: sredinom 19. stoljeća spominje se obitelj Israela i Fani Weiss te Wilhelma i Betti Steiner koji su kasnije odselili u Kuzminec.

Komarnica: ne navode se Židovi

Križovljan: peteročlana obitelj Tausig se spominje već 1847. Kasnije je doselilo još nekoliko obitelji. Većina ih je držala trgovine - Grünfeldovi, Blühweissi, Pilsbergeri, Schreiberi i Sameki. Do 1941. se nije zadržala nijedna obitelj.

Kučan: ne navode se Židovi

Kutnjak: navedene su obitelji Kron, Weiss, Sternberger i Fischer. Spominje se i Markus Pollak koji je porijeklom bio iz Nagykanisze. Svi su se bavili trgovinom, a iz Kutnjaka je potekao poznati fotograf Hugo Fischer Ribarić. Sternbergerovi su kasnije odselili u Mali Bukovec. Od te obitelji, rat je preživio samo Srećko Ljubičić, sin Julie Ljubičić, rođene Sternberger.

Kuzminec: obitelji mađarskog porijekla, Pajtaš i Pollak u selu su od kraja 19. stoljeća, a još su bili prisutni Schwarzovi, Kreutzerovi, Brauni i Hirschli. Schwarzovi su odselili u Rasinju, a zatim u Koprivnicu gdje još ima živih potomaka.⁵ Pajtašovi su boravili u Slanju i Mađarskoj, a zatim su odselili u Ludbreg⁶ gdje su imali gostionicu. Nekoliko potomaka je preživjelo rat.

Luka: spominje se obitelj Moses koja je doselila iz obližnjeg Obrankovca oko 1895. Bili su mađarskog porijekla. Kasnije su odselili u Ludbreg gdje su na Trgu Sv. Trojstva imali trgovinu. Posljednji put se spominju u Slokovcu. U tridesetim godinama 20. st. trgovinu u selu je imala Zlatica Grünfeld.

Lukovec: ne navode se Židovi

Lunjkovec: potkraj 19. st. u selu je živjela obitelj Klein, koja je kasnije odselila u Rasinju (i potjecali su iz Rasinje).

Madaraševac: ne navode se Židovi

Mali Bukovec: u selu je boravilo mnogo Židova - Eisenstädlerovi, Rosenbergeri, Bonyhadievi, Mosesi, Eppingeri, Goldschmidt, Sonnenwaldi, Hirschli, Schwartzovi, Scheyeri. Gospodarski najjača je bila obitelj Stern⁷ koja je posjedovala trgovinu, paromlin i ciglanu. Susjedi od Sternbergerovih su bili Schidlofi, porijeklom s Banije. Dragutin Schidlof je preuzeo trgovinu svoje sestre koja je bila udana Löwenstein.⁸ Do 1942. u selu su još živjele obitelj Rosner⁹, Weiss, Sternberger, a spominjali su se i pojedinci prezimena Glüks, Horetzki, Hary i Blass. Od kuća je preostala samo ona od obitelji Löwenstein/Schidlof, a na mjestu drugih danas je zadružni dom.

Židovi u ludbreškom kraju

Martinić: ne navode se Židovi

Novo Selo: ne navode se Židovi

Obrankovec: spominju se samo 2 obitelji - Böhm koji su došli iz mađarskog grada Keszthelya i već spomenuti Mosesi (potkraj 19. stoljeća).

Poljanec: osim obitelji Weiss i Stern koje su se bavile trgovinom i ugostiteljstvom, spominju se obitelji Hacker i Grünfeld, porijeklom iz mađarskog Zala St.Martona.¹⁰ Te su dvije obitelji dočekale 1941. Vezano za Grünfeldove, spominje se i njihov poslovni partner Andrija Heimer iz Varaždina. Grünfeldovi su većinom preživjeli rat, a dio obitelji danas živi u Zagrebu. Svi članovi obitelji Hacker su stradali u ratu.

Priles: u selu je boravila obitelj Samuela i Rosalie Fischer kojima su se tu rodile dvije kćeri, a oko 1878. se odselili u Globočec.

Prkos: ne navode se Židovi

Rasinja: Židovi se spominju vrlo rano; 1804. navedena je obitelj Samuela Braijera koja je plaćala tolerancijsku taksu. Kasnije se spominju obitelji Reichenfeld, Kastl, Schwarz, Löbl, Herzer, Stern, Klein, Rosenfeld, Hirschsohn. Većina ih je imala trgovine u selu. Mnogi su kasnije odselili prema koprivničkom području. U selu se 1827. rodio i Bernhard Milhofer, kasnije je odselio u Cvetkovec. Rat je preživio i Božidar Hirschsohn.

Rivalno: ne navode se Židovi

Segovina: ne navode se Židovi

Selnik: na prijelazu 19/20. stoljeće živjela je obitelj Trautmann koja je kasnije odselila u Koprivnicu, a navodi se i Milka Deutsch koja je tamo umrla 1937.

Selnica: 1858. se navode Hofmani, a kasnije se najčešće spominju dvije židovske obitelji – Fischer i Weiss koje su posjedovale trgovine u selu.

Sesvete: navode se obitelji: Böhm koja je tu živjela između 1864-72., Nemšić (ili Nemschitz), obitelj mađarskog porijekla, kasnije odselila u Strugu, te Mosesi.

Sigetec: kraće vrijeme u selu je živjelo nekoliko Židova nepoznatog prezimena

---

Slanje: spominje se Leopold Hirschl koji je izgradio veću prizemnicu u kojoj su bile gostionica i mesnica. Pajtaševi su tu privremeno došli iz Kuzminca, a kao i Sattleri, Lauschi i Ledereri (oko 1902.) su kratko boravili u selu.

Slokovec: na kućnom broju 25 je živjela obitelj Fischer, a 1932. zabilježeno je vjenčanje domaće Ruže Moses s Hermanom Löwensteinom iz Gornje Rijeke.

Struga: u selu je živjelo nekoliko obitelji koje su se doselile iz okolnih sela - Sameki, Nemšići, Löblovi i Schulhofi koji su tu imali popularno svratište. U selu je kratko živjela obitelj Alberta i Julie Berl koji su se doselili iz St.Gottharda, a već 1876. se vratili u mađarski Muraszombad. U popisu stradalih logora Jasenovac spominje se i Židovka Tereza Herman iz Struge.

Subotica: prvi koji se spominje u listama tolerancijskih taksu je bio Jacob David (oko 1804.). Poslije se spominju Kohnovi (porijeklom iz mađarskog Vasvara) koji su imali gostionicu, Deutschovi, Steineri te Eduard Hirschsohn¹¹ koji se bavio trgovinom. On je tu dočekaao 1941.

Sudovčina: Schulhofi su iz Struge doselili u Sudovčinu, a prije njih su u selo došli Schreiberi iz Križovljana. Spomenuti su i Sternfeldi i Friedovi.

Sveti Đurđ: u selu je živjelo nekoliko židovskih porodica – najranije se spominju Gestettneri (oko 1852.) i Blechneri, a 1869. je zabilježeno rođenje Rodericka Schönfelda. Tu su još bili Prängeri, Pollakovi, Singeri, Lauschi. Poslije dolaze Grossovi, Frankli (iz Dubovice), Mitzkyevi (iz Mađareva), Blauhorni i Löwyevi. Spominje se i rođenje Leje Steinhardt 1933. Löwyevi su oko 1919. preuzeli trgovinu od Mitzkyevih koji su odselili u Varaždin gdje su otvorili veliku trgovinu rublja. Obitelj Löwy je pred rat napustila Sveti Đurđ i odselila u Zagreb.

Sveti Petar: najranije se spominju porodice Beck, Weiss i Hirshler. Sternovi su prisutni u selu od 1830-ih. Kasnije se tu naseljavaju Weinrebeovi (oko 1872.) koji navodno potječu iz Njemačke. Weinrebeovi su kasnije odselili u Ludbreg. Osim njih, u selu su boravili i Kremsierovi.

Veliki Bukovec: prvo dijete zabilježeno u matičnim knjigama odnosilo se na Marie Kreutzer koja se rodila 1848. na velikobukovečkom vlastelinstvu, a umrla 3 godine kasnije. Navodno su Kreutzerovi živjeli u selu od početka 19. stoljeća. Uz njih su živjeli

Židovi u ludbreškom kraju

---

obitelji Günsberger, Beck, Sonnenwald, Heinrich, Moses, Lausch¹², Hirschl, Wisenstädler, Bonyhady, Samek, Mayerhofer, Sternberger i Selinger. Do 1942. tu se zadržala Ella Weiss koja je posjedovala trgovinu i dvosobni stan (stradala u Holokaustu).

Veliki Grabičani: spomenuta je samo obitelj Haas koja je tu došla iz Ludbrega oko 1885., a bavili su trgovinom.

Veliki Poganeč: oko 1873. u selu je rođen Hugo Hercer; osim spomenutih sela, u ostalim kalničkim naseljima nije bilo Židova koji bi ostali ubilježeni u matičnim knjigama

Vinogradi Ludbreški: nema podataka o Židovima

Vrbanovec: u jednom izvješću iz 1903. se spominje obitelj Samek

Županec: u selu je privremeno živjela obitelj Sternberger

Od ostalih sela nekadašnjeg kotara Ludbreg, židovskih obitelji je bilo u Imbriovcu (Mayländer, Kurein, Goldschmidt, Fischer), Zablatju (Weiss), Kunovcu (Kreutzer), Velikom Otoku (Wortman, Pajtaš, Samek, Nemšić, Feigelstank, Batjani), Malom Otoku (Neuländer), Koprivničkom Ivancu (Rosenberg, Eisenstädter).

Prvih 9 Židova u Ludbregu je popisano 1800. što se odnosilo na deveteročlanu obitelj Brajer (i Herzl-Brajer).¹³ Kasnije je kroz Ludbreg prošlo najviše židovskih obitelji, prema izračunima i preko 50. Deutshovi su se u Ludbregu zadržali dosta dugo, poslije su se odselili u obližnje gradove. 1902. u Ludbreg ponovo dolaze Deutschovi koji nisu bili povezani sa onima iz 19. stoljeća. To je bila obitelj rabina Deutscha, a ostali su u Ludbregu sve do 1942.

Tabela broj 1: Židovi u narodnosnom i vjerskom sastavu stanovništva po naseljima

NASELJE	VJERSKI SASTAV			NARODNOSNI SASTAV		
	1880.	1890.	1991.	1900.	1910.	1971.
Čukovec	9	12	0	4	5	0
D. Martijanec	9	18	0	12	16	0
Dubovica	11	8	0	10	4	0
Globočec	5	0	0	0	0	3
Hrastovljan	8	0	0	2	3	1
Hrastovsko	0	2	0	2	0	0
Hrženica	11	10	0	3	6	0
Kapela	8	7	0	4	0	0
Karlovec	5	3	0	4	3	0
Križovljan	0	3	0	5	6	0
Ludbreg	54	60	2	47	60	0
Luka	0	0	0	6	0	0
Lunjkovec	2	4	0	1	0	0
Mali Bukovec	12	17	0	16	15	0
Obrankovec	0	4	0	0	0	0
Poljanec	0	4	0	3	6	0
Selnik	0	6	0	0	2	0
Sesvete	3	4	0	3	2	0
Sigetec	0	0	0	4	0	0
Slanje	0	2	0	5	2	0
Slokovec	0	3	0	0	0	0
Struga	6	6	0	7	3	0
Sudovčina	0	5	0	8	3	0
Sveti Đurđ	6	14	0	12	9	0
Sveti Petar	5	4	0	4	5	2
V. Bukovec	10	6	0	14	4	0
UKUPNO:	162	202	2	176	154	6

* Izvor: Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske od 1880. do 1991. po naseljima, 3. knjiga, DZS, Zagreb 1998., str. 1773-93.; izvadak za Židove

** Naselja u kojima nema Židova su ispuštena

Židovske obitelji u Ludbregu do 1942.¹⁴:

A ..... Appler
 B ..... Basch, Blauhorn, Bonyhadi, Breier
 D ..... Diener, Deutsch
 E ..... Ehrlich, Eisenstädter, Engländer, Erlewein
 F ..... Färber, Fischer, Fischl, Fleischman, Flesch, Freidenfeld
 G ..... Goldstein, Gottlieb, Graf, Gross
 H ..... Haas, Hercer, Hersl-Brajer, Hirschl, Hirschsohn
 K ..... Klausner, Klein, Kohn, Krauss, Kreutzer
 L ..... Laitman¹⁵, Lausch, Lindenfeld, Löbl, Löwy
 M ..... Mäylander, Milhofer, Moses
 N ..... Nussbaum
 P ..... Pajtaš, Pollak
 R ..... Rosenberger
 S ..... Sattler, Scheyer, Schlesinger, Singer, Spiegler, Stančin-Pevalek, Steiner
 Š ..... Švrljuga
 T ..... Tauber
 W ..... Weinrebe, Weiss, Wellisch, Wolf
 Z ..... Zohr¹⁶

Tabela 2: Broj Židova u Ludbregu prema popisima stanovništva¹⁷

godina	1857.	1880.	1890.	1900.	1910.	1921.	1931.	1940.
broj Židova	20	244	263	265	203	72	60	82

* u brojke su uključeni svi Židovi na području ŽO Ludbreg, dakle i oni u selima

Tabela 3: Broj Židova u kotaru Ludbreg u međuratnom razdoblju¹⁸

Kotar	1921.	1931.	Općine	1921.	1931.
Ludbreg	107	100	Ludbreg	-	12
			Ludbreg Trg	72	60
			Mali Bukovec	8	12
			Martijanec	10	13
			Rasinja	8	3

Broj članova općine ... 42

Broj duša ... 74

Hram sagrađen ... 1895.

Groblje osnovano ... 1890.

Broj djece u školama ... 14 – 8 muških, 6 ženskih

Broj polaznika židovske škole, "Talmud Tore" ... 0

Broj židovske djece u svim srednjim školama ... -

Broj židovskih liječnika u općini ... 1

Broj židovskih advokata u općini ... 2

Broj židovskih činovnika; mandataru u zastupstvu ... -

Broj poroda 1927. ... 2

Broj umrlih u 1927. ... 0

Broj vjenčanih parova 1927. ... 0

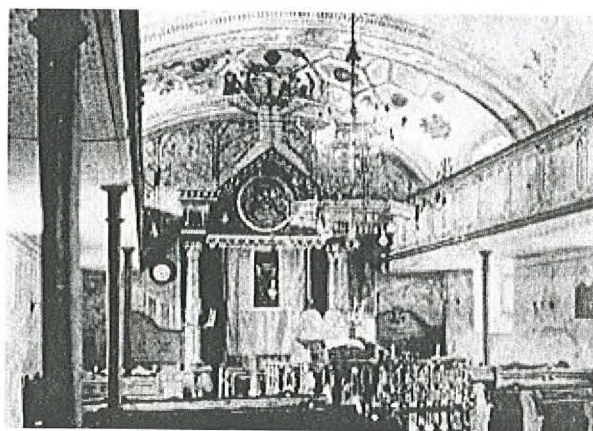
Szemannova karta ludbreškog kraja iz 1822. godine
Umjetnička topografija Hrvatske - Ludbreg, str. 44

- 1 prema prvom službenom popisu stanovništva iz 1857., u Malom Bukovcu je ukupno živjelo 982, a u Ludbregu 975 stanovnika
- 2 kao izvor za podatke većinom su poslužile matične knjige Izraelitičke bogoštovne općine Ludbreg
- 3 na židovskom groblju u Ludbregu postoji nekoliko obnovljenih nadgrobnih spomenika članova obitelji Milhofer, Josip Milhofer je odselio u Izrael gdje je živio do smrti
- 4 gostionica Lauschevih se navodno nalazila na mjestu današnjeg doma za starije osobe u Čukovcu
- 5 aktualni predsjednik Židovske općine Koprivnica je dr. Krešimir Švarc, sina Milana Švarca koji je rođen u Kuzmincu
- 6 ludbreški gostioničar i posjednik Šandor Pajtaš rođen je u Kuzmincu
- 7 Jakob Stern, trgovac i industrijalac, doselio je iz Koprivnice, a rodom je iz Schlaininga (Gradišće)
- 8 podaci Tome Katalenića iz Ludbrega
- 9 kako su obitelji Weiss i Rosner bile obiteljski vezane, u iskazima kazivača se često zamjenjuju. Branko Rosner (a ne Weiss) je bio bukovečki pekar, njegov sin ing. Artur Rosner je preživio rat te živi u Varaždinu
- 10 prethodno su Grünfeldi živjeli u Križovljanu gdje je većina njih i rođena
- 11 Hirschsohnovi su došli iz Ludbrega, braća Eduard, Julio i Drago su bili oženjeni domaćim, kršćanskim djevojkama (jedna iz obitelji Kapetanović), neki potomci su preživjeli, dio obitelji živi u Varaždinu
- 12 jedna od preživjelih iz bukovečke obitelji Lausch je bila Hermina Fuhrman, rođ. Lausch koja je u Bjelovaru posjedovala tvornicu stakla
- 13 usp. Status familiarum rkt. župe u Ludbregu (Winter, II., 117)
- 14 označena prezimena odnose se na one obitelji koje su živjele u Ludbregu u trenutku izbijanja rata
- 15 prezime Laitman se ne spominje u matičnim knjigama ŽO Ludbreg; Marija Laitman se spominje kao jedna od pripadnica SKOJ-a stradalih u lepoglavskom logoru – autor teksta smatra da je bila Židovka (usp. Ludbreg, 338)
- 16 prezime Zohr je ponekad navedeno i kao Sohr, Sor ili Zor – ovdje se koristi oblik koji je naveden u matičnim knjigama ŽO Ludbreg i u osobnoj korespondenciji dr. Milana Zohra
- 17 prema podacima M. Švob: Židovi u Hrvatskoj, II., 342
- 18 isto kao 17
- 19 djelomično prema Jevrejskom almanhu za godinu 5688., Vršac 1927.

Dvorac obitelji Batthyany u Schlainingu, Austrija

Unutrašnjost stare sinagoge u Schlainingu, Austrija

Tabella

Rechnung über die Bevölkerung der Gemeinde in der Gegend von
 St. Blasien, Baden, im Jahre 1800, und die Zahl der
 ad Wahrung d. Capon geführten jüdischen Familien.

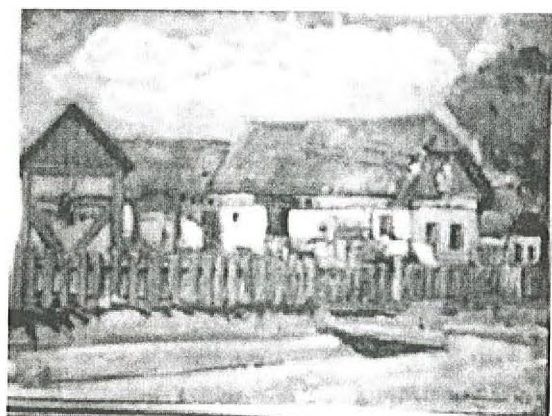
Nr.	Nomena Personarum				Annus Oblingent		
	1800	1801	1802	1803	1800	1801	1802
Samul. Bajer	1	1	1	1	5	2	15
Harpl. Bajer	1	1	2	-	4	0	2
Summa	2	2	1	0	9	2	17

Handwritten signature: *Joseph von...*

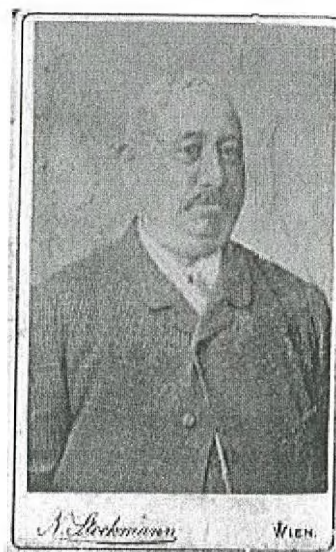
Popis za tolerancijsku taksu za Židove u Ludbregu, Ludbreg, 1800.
 HDA, Križev. županija, 161/1800., 24-8

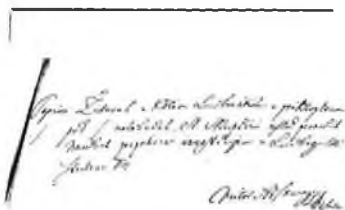
Israel Moses (1835-96.) iz Malog Bukovca
 Zbirka starih fotografija, Muzej grada Koprivnice

Kuća obitelji Färber u Ludbregu, ulje na platnu,
 obiteljska slika, vlasnica: Žuži Jelínek, Zagreb

Moritz Färber (1843-1899.), trgovac tekstilom iz Ludbrega
 vlasnica: Žuži Jelínek, Zagreb

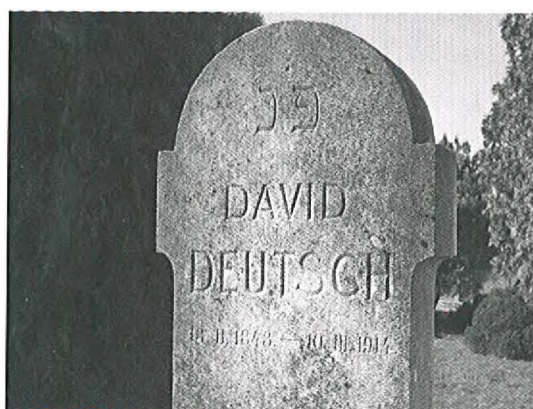

Kuća Stjepana Pappa u Ulici Petra Zrinskog 35, nekadašnja vlastelinska zgrada za namještenike u kojoj je stanovavala obitelj Josefa Deutscha

Popis Židova u Kotaru Ludbreg za 1847. godinu, sa dodatkom na popis HDA, Križev. županija, 424/1847, 2423

Dvorac Batthyany-Strattman, sjedište ludbreškog veleposjeda, poč. 20. st. nakladnik: S. Weinrebe i sin, Ludbreg Grafička zbirka NSK, Zagreb

Grobni spomenik Davida Deutscha (1842-1914.) iz Ludbrega na koprivničkom židovskom groblju

Kćeri Israela i Johane Moses sa odgojiteljicom Ivančić u Koprivnici oko 1885.: Hermina, ud. Mayer; Ilka, ud. Steiner; Laura, ud. Stern; Cilly, ud. Rosenberger Zbirka starih fotografija, Muzej grada Koprivnice

Johana Moses, rođena Deutsch (1841-1920.) Israelova supruga i kći Josefa Deutscha iz Ludbrega Zbirka starih fotografija, Muzej grada Koprivnice

Margeta, Matilda i Julka Fried
iz Hrženice, oko 1930.
vlasnica: Đurđica Poštenjak, Zagreb

Greta Fried, ud. Šetušić,
rođena 1912. u Karlo-
vcu Ludbreškom, živjela u
Hrženici, kasnije u Zagrebu
vlasnica: Đurđica Poštenjak,
Zagreb

Julka Fried (1907. -1944.) kći Nathana i Matilde iz Hrženice,
poginula kao partizanka Segovinske čete i Kalničkog odreda
vlasnica: Đurđica Poštenjak, Zagreb

Vera Mitzky, ud. Blauhorn (1912. – 1942.),
kći trgovca Alberta Mitzkya iz Svetog Đurđa
zbirka M. Winter, Ludbreg

Obitelj Weiss iz Malog Bukovca, sjede Fanika Weiss (1870-1939.) i August Weiss (1869. – 1942.) vlasnik: Štefica Potočnik, Mali Bukovec

Zlata Stern, ud. Primužić (1891 – 1962.), iz Malog Bukovca s obitelji vlasnica: Štefica Potočnik, Mali Bukovec

Artur Rosner (1938.) iz Malog Bukovca, oko 1942. vlasnik: Štefica Potočnik, Mali Bukovec

Pogled na glavnu ulicu u Malom Bukovcu, lijevo trgovina Augusta Weissa te kuća obitelji Schidlof, Hrupec: Monografija bukovečkog kraja

Koloman i Vlasta Sternberger u dvorištu svoje kuće u Malom Bukovcu, 25.5.1936. vlasnica: Štefica Varvir, Županec

Mala Vlasta Sternberger na pričesti, 15.7.1942. u Velikom Bukovcu vlasnica: Štefica Varvir, Županec

Kuća Schidlof – Lowenstien u Malom Bukovcu; u pozadini društveni dom, izgrađen na mjestu kuće obitelji Sternberger, srušene nakon rata

Vjenčanje Milana Švarca (1896.-1973.) iz Kuzminca i Slave Čoklice, Koprivnica, 1924.
Zbirka starih fotografija, Muzej grada Koprivnice

Josip Milhofer (1904.) mr.ph., rodom iz Cvetkovca, oko 1930.
Fototeka Muzeja grada Koprivnice

Bunar u središtu Cvetkovca je sve što je ostalo od nekadašnjeg Milhoferova imanja

Črn-bel, nekadašnja vikend kuća obitelji Weinrebe koju je kasnije otkupio Mladen Kerstner, a danas poznati restoran
vlasnik: Martin Derner, Ludbreg

Samuel Steiner (1841.-1911.) iz Rasinje, otac koprivničkog odvjetnika Rikarda Steinera
Podravski zbornik 2006., str. 240

Josef Grünfeld, trgovac iz Poljanca,
stradao 1944. u Auschwitzu
vlasnica: Đurđica Poštenjak, Zagreb

Obitelj Grünfeld
iz Poljanca
vlasnica: Đurđica
Poštenjak, Zagreb

Greta Grünfeld, ud. Mitin
vlasnica: Đurđica Poštenjak, Zagreb

Trgovina mješovite i delikatesne robe u Zagrebu
vlasnice Grete Mitin
vlasnica: Đurđica Poštenjak, Zagreb

Zlatica Grünfeld
iz Poljanca,
oko 1930-ih
vlasnica: Đurđica
Poštenjak, Zagreb

Vjenčanje Zlatice Grünfeld i
Emila Petrovića
iz Zagreba
vlasnica: Đurđica Poštenjak,
Zagreb

Ulica u Martijancu oko 1920. sa kućom obitelji Blühweiss (desno);
oko 1927. kuća je nadograđena na kat.
vlasnik: Mladen Lončar, Sudovčina

Kuća sa trgovinom u Martijancu Donjem,
vlasništvo obitelji Blühweiss, sadašnje stanje

Dragica Blühweiss (1924. -1942.),
kći Julia i Gizele Blühweiss iz Martijanca
vlasnik: Mladen Lončar, Sudovčina

Glavna ulica u Martijancu, prva desno gostionica obitelji Samek,
i danas u funkciji vlasnik: Mladen Lončar, Sudovčina

Grobnica
Jakoba Schulhofa
(1853-1928.),
trgovca iz Sudovčine,
na varaždinskom
židovskom groblju

Kuća u Slanju izgrađena početkom 20.st. za Leopolda
Hirschla, trgovca i gostioničara iz Slanja

Eduard Breier, pisac i publicist iz Ludbrega

U Ludbregu i okolici gotovo je nepoznato ime Eduarda Breiera. Iako je svojedobno bio jedan od najčitanijih austrijskih pisaca, o Eduardu Breieru ne postoji mnogo podataka, osobito o njegovom životu.

Rodio se 4.11.1811. u Ludbregu, no o tome ne postoji pisanih podataka u židovskim zapisnicima rođenih, budući da Izraelitičke općine u Ludbregu ili Koprivnici još nisu bile osnovane u to doba. Iz arhiva Križevačke županije iz 1800. spominje se obitelj Samuela Brajera koja je plaćala tolerancijsku taksu. Ne zna se u kojoj je kući rođen Breier jer se ta obitelj ne spominje ni u ludbreškom župskom popisu "Status familiarum". Ubrzo je s roditeljima preselio u Varaždin gdje je nastavio školovanje na osnovnoj školi te Kraljevskoj realnoj gimnaziji (1821-26.) gdje je zabilježen u školskim evidencijama.

Istodobno, od četvrtog razreda polazi i njemačku školu. U razdoblju od 1826-28. u Zagrebu studira filozofiju na Kraljevskoj akademiji znanosti, nakon čega odlazi u Prag na studij medicine koji napušta zbog neimaštine. Umjesto studija, pridružuje se austrijskoj vojsci (topništvo) te 1833. polazi vojnu školu Stabsschule u Veroni. Na Bombardierkorpsschule u Bečkom Novom Mjestu predaje aritmetiku do 1845. Tada napušta vojnu službu i u potpunosti se posvećuje književnom radu. Živio je u raznim mjestima Monarhije, najviše u tadašnjim srednjoeuropskim metropolama, Pragu i Beču. U starosti se povukao na svoje imanje kod Kyovica u Moravskoj gdje je 3.6.1886. i umro.

Napustivši vojsku, u Pragu započinje svoju književnu karijeru. 1837. objavljuje pripovjest "Der Serbianer" (Srbijanac). Pokretač je i urednik nekoliko praških listova, između ostalih "Prager Zeitung" 1847/8. i "Constitutionalle allgemeine Zeitung von Böhmen" uz koji izlazi prilog "Prager Adenblatt". 1849. u Beču je pokrenuo humoristički list "Der Punch", a kasnije izdaje "Der g'rade Michel", "Der Freimüthige" i druge. Piše tekstove o austrijskoj prošlosti, na primjer "Wien und Rom" (Beč i Rim) i "Kaiser Joseph" (Car Josip) koji su jakog nacionalnog naboja.

Još je u toku vojne službe objavio pjesme i pripovijesti u zagrebačkom časopisu "Croatia" kojeg je neko vrijeme i sam uređivao iz Bečkog Novog Mjesta. Najviše književnih priloga u tom zagrebačkom polutjedniku na njemačkom jeziku pojavljuje se u razdoblju 1839-1842. Iako je samo manji dio djetinjstva proveo u Ludbregu, u pjesmama "Die Weinlese", "Der Ludbreg" i "Ein Liederkrantz" je opjevao rodni Ludbreg. Objavljuje pjesmu

Nesseln (Agramer Lieder) te pripovijesti Ludbreg und seine Sagen, Der Kroatenknabe, Vater und Sohn i ostale pod zajedničkim naslovom "Sagen aus dem Lande der Kroaten" (Priče iz zemlje Hrvata).

Priča "Nikolaus Zriny" (1886.) o legendarnoj smrti Nikole Šubića Zrinskog prevedena je na hrvatski jezik. Jakov Breier, Eduardov rođak, na hrvatski je preveo i pripovjetke "Tatari u Hrvatskoj i Dalmaciji" i "Hrvatica" (1872.) koje su četrdesetih bile objavljene u karlovačkom časopisu "Der Pilger".

Osim Ludbrega, opisuju i ostale krajeve te objavljuje putopise o Varaždinu (*Der königliche Freistadt Warasdin*), o Zagrebu (*Geschichtliche Monumente aus Agrams Vorzeit*), Topuskom i Pokuplju, te pripovijest "Der Bau um die Wette" u kojoj je obradio legendu o gradnji gradova Stupčanice i Dobre kuće. Povijesnu tematiku sadrže i priče "Trenk, der Parteigänger" (1852.), "Pandur und Freimauerer" (1855.) i "Ivo Czernowicz" (1883.) koja izvorište ima u narodnoj pjesmi o ženidbi Maksima Crnojevića. Reminiscencije na hrvatsku tematiku sadrže i njegovi autobiografski radovi: "Mein Literarisches Wirken" Ein rechenschaftsbericht (1871.) i "Einnerungen aus meinen Leben" (1883, 1884.) Svojim književnim opusom Breier je bio značajna karika u razvoju ilirske novelistike i povijesnog romana što je kasnije utjecalo na ostale ilirske pisce, poput Augusta Šenoa.

Prva pripovjetka sa židovskim motivima "Der Fluch des Rabbi" (Rabinovo prokletstvo) objavljena je 1840., a zanimljivo je da ju je napisao za jedanaestodnevno dopusta od vojske. Među poznatije novele sa židovskom tematikom mogu se uvrstiti i "Die Sendung des rabbi" (Rabinova poruka), "Die Sabbathiener" (Sabatejci), "Alt und Jung Israel" (Stari i mladi Izrael). Pisac je i kazališnih dijela, npr. *Der Geizige*, a dramatizirao je i 2 svoja romana.

Grammaticae Annus 1

Cognomen Nomen Pater Religio	Pater Cognomen vel Provincia	Pater Sacerdotis Cognomen et habitus	Uter Liber Cognomen Conditus	Classe	Classe Studiorum		
					Prima Religiosa	Secunda	Terzia Sacerdotis
1. Arnold Adamus ann. 14. R. Cath.	Varasdinensis	Vilhelmus Georg Holtkämper ib.	—	prima	prima	secunda	—
2. Arnold Franz ann. 16. R. Cath.	—	—	—	prima	secunda	tertia	—
3. Balogh Albertus ann. 15. R. Cath.	Comite Dux Katholice Varasdin.	Bartholomaeus Katholice ib.	—	prima	secunda	tertia	—
4. Balogh Vincentius ann. 14. R. Cath.	Comite C. Sagalinensis	Bartholomaeus Cognomen ib.	—	prima	prima	secunda	—
5. Balogh Georg ann. 14. R. Cath.	Varasdinensis	Bartholomaeus Cognomen ib.	—	prima	secunda	tertia	—
6. Breier Eduardus ann. 10. Israellita.	—	Bartholomaeus Cognomen ib.	—	prima	—	tertia	—

Stranica iz dnevnika Kraljevske gimnazije u Varaždinu iz 1825. sa imenom Eduarda Breiera, učenika patera Sebastiana, DAV, f. 249, dnevnic

Ludbreg

Ludbreg im Kroatenlande,
an der Bednja ueppigem Strande,
von Gebirgen rings umgrentzt;
sei gegruesset! - Ewig glaentz
strahlt dein Ram' in meinem Herzen,
denn du gabst mir Wonn' und Schmerzen.

Meiner Kindheit feste Freuden
meiner ersten Liebe Leiden
theilt ich bruederlich mit dir;
dennoch raubst du grausam mir
was mein Theuerstes auf Erden,
was mir nie ersetzt kann werden.

Und ich denke in der Ferne
dein, und wuenschte mir so gern
einmal nur die Tage noch
die ich schon gelebet; doch
das Vergang'ne fehrt nicht wiede
schwebe bess're Zukunft nieder.

Ludbreg

U zemlji hrvatskoj budi pozdravljen
Ludbreg moj dragi,
Na obali Bednje raskošne
Brežuljcima okružen
U srcu mome vječ no sjajiš
Jer ti si mi podario užitak i bol.

Mog djetinjstva radosti
I prve boli ljubavne
Bratski sam dijelio s tobom
Al' ti mi okrutno ipak otimaš
Na svijetu za me najskupocijenije
Nadoknaditi što mi se ne može.

I u tuđini mislim rado na te
I želim da mi se barem
Još jednom dani vrata
Koje sam u tebi proživio.
No prošlost se ne vraća.
Oh, kad bi barem budućnosti boljoj
Nadati se mogao.

(prevela Franciska Horvat)

Osnivanje Židovske općine

Židovska općina (hebr. *kehal*, *kehila*) je tradicionalni oblik samoupravne organizacije društveno-vjerskog života židovskog naroda u nekom naselju i području. Svi članovi općine su ravnopravni i u mogućnosti obavljanja raznih dužnosti. Općine su imale pravo na unutarnju autonomiju. Prve općine su navodno nastale u doba babilonskog sužanjstva kada je bila potreba za organizacijom života izgnanih Židova.¹ Židovsku prisutnost na nekom području definiraju 4 glavna elementa:

1. sinagoga ili molitveni dom
2. groblje
3. židovska ulica (u nekim krajevima geto²)
4. manji krug izabranih službenika i glavara sa rabinom

Ostali nadopunjujući elementi mogu biti: zgrada židovske škole, Talmud-Tora³, mikve⁴, židovski vrt...⁵

Matične knjige Židova područja Ludbreg započinju sa 1851. godinom. Na području ludbreške Podravine tada je boravilo nekoliko židovskih porodica koje su bile razasute po većim selima, što je možda bio razlog da se nije osnivala samostalna općina, već su Židovi iz pojedinih sela bili uključeni u rad drugih obližnjih općina. To se da zaključiti po tome jer ludbreški Židovi nisu imali vlastitog rabina duže

vrijeme, već je njegovu službu vršio rabin Josef Herlinger iz Koprivnice⁶. Nije postojalo ni vlastito židovsko groblje⁷, pokojnici su se pokapali na groblju Židovske općine Koprivnica. Ono se nalazilo izvan grada, na Varaždinskoj cesti gdje je još i sada. Sela zapadnije od Ludbrega (današnja Općina Donji Martijanec) gravitirala su Židovskoj općini u Varaždinu.⁸

U ingerenciju židovske općine svakako je ulazila izgradnja sinagoge (ako već nije postojala), briga o rabinu, briga o groblju, organizacija i koordinacija društvenim životom. U *Miestopisnom rječniku* Vladimira Sabljara iz 1866. ne spominje se židovska bogomolja u Ludbregu.⁹ Mogući razlog je nedostatak *minjana*¹⁰ pa su članovi židovske zajednice bili prisiljeni posjećivati sinagoge u najbližim gradovima.¹¹ Drugi mogući razlog je da nije bilo posebne zgrade sinagoge, već je u svrhu bogomolje mogla poslužiti određena židovska kuća ili soba. Tadašnje vlasti nisu blagonaklono gledale na izgradnju sinagoga, do 1860. Židovi nisu ni smjeli posjedovati nekretnine.

U službenim podacima¹² navodi se 1890. kao godina osnivanja židovskog groblja, no prema matičnoj knjizi umrlih vidljivo je da su pokopi Židova započeli i prije. Prvi zabilježeni pokop na židovskom groblju je bio 1886. i u nekoliko prvih slučajeva se izričito napominje "izr. groblje u Ludbregu". Usporedbom sa matičnim knjigama Izraelitske općine Koprivnica, vidljivo je da su se podaci o Židovima u ludbreškom kraju vodili usporedno, odnosno i

koprivnički zapisi sadržavaju podatke o razdoblju od 1851-1882. Po tome se može zaključiti da se ludbreška općina formalno osamostalila od koprivničke početkom osamdesetih godina 19. stoljeća. To se poklapa sa važnim događajima poput: kupnje zemljišne parcele za sinagogu (1881.), osnivanje zasebnog židovskog groblja (1886.) te dovođenje rabina 1885. Od te godine u Ludbregu djeluje prvi samostalni rabin, Leopold Fleischman.

Kada je točno osnovana židovska općina u Ludbregu, može se saznati iz jednog dopisa Izraelitičke bogoštovne općine u Ludbregu iz 1892.¹³ Samuel Scheyer izvještava županijsku oblast:

" Veleslavna kraljevska županijska oblast!

U rješenju velecienjenoga odpisa od 13. listopada 1892. broj 9252 častim se u poniznosti Veleslavnoj kr. županijskoj oblasti podnieti sliedeće izvješće:

- ad 1. Ritus ovomjestne bogoštovne obćine je novovjerski;*
- ad 2. Obćinarska pripadnost pojedinih sliedbenika izraelitičke vjeroispovjesti stanujućih u obsegu ovomjestne bogoštovne obćine je obligatorna;*
- ad 3. Matične knjige vode se uredno po namještenom rabinu i to počam od godine 1885.*
- ad 4. Dohotke ustanovljene su pravilami te se po istini i rasporezuju. Doćim se u slućaju potrebe utjeruju po politićkih oblastih.*
- ad 5. Ovomjestna bogoštovna obćina postoji od godine 1881.*
- ad 6. Rabin namješten je od godine 1891. a njegova kvalifikacija dokazuje se sa svjedožbami pod 1., za povrat kojih nakon učinjene porabe se umoljava.*

Predstojništvo izraelit. bogoštovne obćine u Ludbregu dne 21. listopada 1892.

m.p.

*Predstojnik
Samuel Scheyer*

Za cijelo vrijeme svog postojanja, ludbreška židovska općina nije pripadala među veće i značajnije zajednice u Hrvatskoj. Redoviti statistićki podaci iz Jevrejskog almanaha navode informacije o svim postojećim općinama, a za ludbrešku se navodi da ima rabina, sinagogu i *Hevru kadišu*¹⁴, ali da nema *kantora*¹⁵, *šamesa*¹⁶, knjižnice te javnih činovnika i gradskih zastupnika.¹⁷

Prema broju članova, odnosno duša, židovska općina u Ludbregu je bila najmanja u Hrvatskoj.¹⁸ O tome govori i jedan suvremeni citat: *"... Zagrebaćka židovska zajednica danas se svela na velićinu prijeratne ludbreške Izraelitske bogoštovne općine, no po kakvoći židovskog života za njom znatno zaostaje."*¹⁹ Kako se nije radilo o mnogobrojnoj zajednici, na ćelu Općine izmjenjivao se uski krug uglednih ludbreških Židova. O tome ne postoji previše podataka, no kao predsjednici Općine ostali su zabilježeni Šandor Pajtaš, dr. Leon Schlesinger, dr. Oton Spiegler, Ignac Gross.

Tabela 4: Religijska struktura stanovništva ludbreškog kraja*

vjeroispovijest	1880.	%	1910.	%
katolička	26.627	93,7	33.854	94,4
pravoslavna	1.543	5,4	1.771	4,9
izraelska	244	0,9	203	0,6
ostali	9	0	17	0,1
UKUPNO	28.423	100	35.845	100

* izvor: Karaman, Ludbreg (1984.), 246

Židovska općina je prestala s radom u ljeto 1942. o čemu svjedoči dopis općinskog poglavarstva Ludbreg Trg od 23.3.1942. Ravnateljstvu ustaškog redarstva u Zagrebu:²⁰

“... Pozivom na zamolnicu od 10. ožujka 1942. broj gornji priobćuje se da je danas predat na željezničkoj postaji u Ludbregu na gornji naslov jedan sanduk sa pismohranom židovske vjeroispovjedne obćine u Ludbregu, koja se sastoji od:

- 1. 6 komada knjiga matica rođenih, vjenčanih i umrlih od godine 1851. pa do sada*
- 2. 1 knjiga Zapisnika sjednica od godine 1851. do 1941.*
- 3. 87 komada Pravila izraelitičke bogoštovne obćine Ludbreg*
- 4. 74 komada Pravila Sinagoge*
- 5. 9 komada raznih blagajničkih knjiga*
- 6. 1 omot blagajnički prilozi*
- 7. 1 knjiga Pravila bogoštovne obćine Bjelovar i Požega*
- 8. Spisi za godinu 1886., 1887., 1890., 1938., 1939., 1940. i 1941.*
- 9. 2 knjige židovske bogomolje*
- 10. 4 komada okrugle štambilje prema otisku, koji se prilaže*

ZA DOM SPREMNI !

Načelnik:

Bilježnik:

m.p.

v.p.

Veći dio otuđene arhive preuzeo je Nadrabinat u Zagrebu 25.5.1942. Matične knjige su spašene, no ostalim dijelovima arhive nije se uspelo ući u trag. Postoji velika vjerojatnost da je ostatak arhive uništen, kao što se to dogodilo sa arhivskom dokumentacijom većine židovskih općina u toku ili nakon rata.²¹

- 1 Židovi na tlu Jugoslavije (1988), 113-9.
- 2 geto - (tal.) dio grada određen za stanovanje Židova, nastao kao oblik progona i diskriminacije još u srednjem vijeku; dok je u sjevernoj Hrvatskoj getoizacija bila rjeđe pojave, u Dalmaciji je prvi geto osnovan 1546. u Dubrovniku, a nalazimo ga i u Splitu
- 3 Tora - (hebr.) Nauk, Zakon, Mojsijevo petoknjižje, sinonim za Sveto pismo: Talmud - (hebr.) učenje, zbornik pravnih, vjerskih i kulturnih propisa i narodnih legendi; Talmud Tora – (hebr.) učenje Tore, naziv ustanova koje su poticale proučavanje vjerske književnosti
- 4 mikve - (hebr.) obredno kupalište koje služi za obvezno ritualno pranje, obično se nalazilo uz samu sinagogu
- 5 literatura: Frajdenberg (2000.)
- 6 Josef Herlinger je do 1887. obavljao dužnost rabina u Židovskoj općini Koprivnica, na rabinskoj dužnosti naslijedio ga je Simon Hessel (1852.-1915.) koji se također spominje u ludbreškim matičnim knjigama
- 7 prema već utvrđenim pravilima Židovi se nisu smjeli pokapati na kršćanska groblja, već bi obično za tu svrhu dobivale komad zemlje van grada gdje su pokapani nekatolici (coemeterium haerethicorum); usp. Lončarić (2003.), 18
- 8 u starijim matičnim knjigama gotovo da se i ne spominju Židovi na području Općine Martijanec, vjerojatno su bili orijentirani na varaždinsku Židovsku općinu
- 9 Švob (2004.), 41
- 10 minjan – (hebr.) kvorum, za redovitu molitvu bilo je potrebno najmanje 10 vjerski punoljetnih muškaraca (stariji od 13 godina)
- 11 bogomolja u Varaždinu se do izgradnje sinagoge 1812. nalazila u prostoriji sjeverne kule Starog grada, a 1861. je izgrađena nova; u Koprivnici je bogomolja postojala i prije 1866. (prema Sabljaru), a 1867. podignuta je nova sinagoga; u Riečniku se spominje i bogomolja u Legradu
- 12 Jevrejski almanah za godinu 5686. (1925/6.)
- 13 HDA, f. 80 BINZV, kut. 30, spis 9643 i 108/1892.
- 14 Hevra kadiša – aram. *sveto društvo*, vjersko dobrotvorno društvo, prisutno od davnina kod židovskih zajednica, brinulo je o pokopu mrtvih Židova, siromašnim i bolesnim članovima društva
- 15 kantor ili hazan je bio pomoćnik rabina pri bogoslužju, sudjelovao je kao profesionalni pjevač i predmolitelj u sinagogi
- 16 šames ili šahter je bio obredni mesar koji je klaio prema propisima kašruta i provjeravao čistoću mesa prije upotrebe (košer)
- 17 usp. Jevrejski almanah 1929/30., Ludbreg

Židovi u ludbreškom kraju

- 18 židovska općina u Ludbregu jedina u Hrvatskoj je imala manje od 100 članova – duša, izuzetak možda čini orahovička općina za koju nema dovoljno podataka (usp. Švob, 2004.)
- 19 Salamon Jazbec (2005.): Ha-kol 91, Zagreb
- 20 HDA, fond 252 RUR ŽO, kut. 11 29190; 29411; dok. izdani od Obćinskog poglavarstva Ludbreg Trga, br. 1385/1942. od 23.3.1942. i Nadrabinata u Zagrebu, br. 600-1942. od 25.5.1942.
- 21 kako je arhiva zadržana u Zagrebu, a nije vraćena u Ludbreg, može se zaključiti da općina u Ludbregu više nije bila u funkciji; poslani su upiti u nekoliko institucija (HDA, DAV, JIM, ŽOZ) koje su potvrdile da se navedena arhiva ne nalazi u njihovom vlasništvu, stoga se može pretpostaviti da je uništena ili se nalazi u vlasništvu neidentificirane pravne ili fizičke osobe

---

Izgradnja sinagoge

Sinagoge¹ su se gotovo u pravilu podizale u većim gradskim središtima zbog same činjenice da su Židovi bili više vezani za urbana, a manje za ruralna naselja. No ipak, manji broj bogomolja je izgrađen u selima poput Kneževih Vinograda i Alaginaca u Slavoniji ili semi-urbanim naseljima: Legradu, Dalju, Podravskoj Slatini, Valpovu.² Izgled sinagoge je bio vezan za bogatstvo lokalne židovske zajednice, tako da su sinagoge u većim, razvijenijim gradovima bile u pravilu i arhitektonski bolje izvedene. Sinagoge su gotovo u pravilu bile izgrađivane na lokacijama najgušće židovske naseljenosti.

Točno mjesto stare bogomolje u Ludbregu se ne može ustanoviti. Ako je uopće i postojala, vjerojatno se nalazila u jednoj od značajnijih židovskih kuća, moguće i rabinovoj. Rabin Ezechiel Nussbaum, koji je djelovao prije 1895. kada je izgrađena sinagoga, živio je na kućnom broju 3.³ Prema starim katastarskim planovima Ludbrega, kućni broj 3 se odnosio na kuću nasuprot ludbreškog dvorca, na današnjem mjestu zgrade banke i pošte. Kuća je bila u vlasništvu obitelji Čić.

Postoji još jedan neprovjeren podatak da se bogomolja nalazila u židovskoj kući koja još uvijek postoji, u današnjoj Gajevoj ulici. Kuća je sagrađena u 19. stoljeću, u vlasništvu je Ivana Dijanošića iz Ludbrega, a njegova obitelj kupila ju je oko 1960. od Josefine Domínko, rođene Gross. U kući su stanovale obitelji Scheyer, Appler i Gross. Vlasnik je izjavio da su prilikom obnove dijela kuće, ispod nekoliko slojeva žbuke, otkriveni plavo obojeni zidovi s velikom Davidovom zvijezdom na stropu jedne sobe. Prema njegovim saznanjima tu je stanovao jedan od rabina sa obitelji. Dio kuće nije restauriran pa postoji mogućnost još nekih tragova židovske prisutnosti. Danas se u tom objektu nalaze poslovni prostori.

1881. Izraelitička bogoštovna općina u Ludbregu kupuje zemljište za izgradnju sinagoge u Ludbregu. Zgrada sinagoge je izgrađena na parceli katastarskih čestica 153 i 154, na mjestu u blizini gradskog središta. Radi se o lokaciji na kojoj objekt nije direktno izlazio na glavnu gradsku prometnicu te je bio izoliran od pogleda prolaznika, no ipak blizu glavnog gradskog trga.

Sinagoga je sagrađena 1895. u produžetku kuća u Jelačićevoj ulici broj 2 (tadašnji vlasnik Samuel Weiss, danas Runjak) te broj 4 (dan. vlasnik Švenda).⁴ Na dopunjenom katastarskom planu iz 1859. zamjećuje se u južnom dijelu Ludbrega objekat izgrađen dužim dijelom u pravcu sjever-jug sa manjim objektom koji je spojen na veću zgradu s južne strane. Sinagoga je bila povučena u unutrašnjost parcele što se može povezati s tradicijom habsburške države prema kojoj su se sakralni objekti drugih konfesija gradili uvučeno u dvorište bez direktnog doticaja s glavnim uličnim perimetrom.

Sama je sinagogalna zgrada imala višenamjensku ulogu. Izgleda da je u početku bila podignuta stambena prizemnica, od koje je kasnije dio bio adaptiran u molitveni prostor. Temelji zgrade su bili malo podignuti zbog podruma koji je imao nekoliko prozora. Uz južnu stranu (prema mlinskom kanalu Bednje) bio je nadograđen dvosobni stan za rabina i njegovu obitelj. Na sjevernoj strani zgrade se nalazila društvena prostorija u kojoj se održavao vjeronauk te sjednice općinara. Kasnije je ispred sinagoge uređen manji skladni park sa cvijećem i drvećem koji je bio ograđen željeznom ogradom.

Cijela zgrada je bila pravokutnog tlocrta, položena u smjeru sjever – jug, s dužom osi okrenuta prema dvorišnoj strani. To je uvjetovalo i orijentaciju dvorane za bogoslužje koja je bila istovjetno položena kao i zgrada. Posebno je zanimljivo što je "svetište" bilo na jugu, jer su se prilikom izgradnje sinagoga poštovala određena pravila koja su zahtijevala da se najvažnije mjesto u sinagogi, *aron hakodeš*,⁵ nalazi iza zid koji je okrenut prema Jeruzalemu (dakle istoku). U ludbreškoj sinagogi to pravilo nije poštovano, vjerojatno zbog samog položaja parcele sa zgradom, no taj primjer nisu slijedile ni neke druge sinagoge, poput daruvarske ili varaždinske.

Izgled sinagoge je teško opisati budući da ne postoji detaljna slika objekta. Prema pričanju mještana i rijetkim sačuvanim fotografijama na kojima se naziru samo dijelovi, sinagoga je izgledala kao tipična zidana prizemnica bez arhitektonskih ukrasa, reprezentativnog pročelja, krova ili vanjskih obilježja židovstva što govori u prilog da zgrada u početku nije bila namijenjena za bogoslužje, već stanovanje.⁶

Dvorana za bogoslužje nije bila velika, u dužinu se prostirala oko 8 metara, u širinu oko 5 m. Nekoliko prozorskih osi se nalazilo sa istočne strane te je u poslijepodnevnim satima unutrašnjost djelovala dosta mračno. U zgradu se ulazilo s istoka, preko nekoliko kamenih stepenica, a u sami molitveni prostor sa sjevera, iz društvene prostorije. U toj su se prostoriji nalazili stolovi sa stolicama, ormari sa pismohranom i knjižnicom Općine te željezna peć.

U samoj dvorani za bogoslužje nije bilo značajnijih znakova židovstva. Dva reda sivih klupa je razdvajao prolaz duž kojeg je bio prostrijet običan zeleni tepih. Na južnoj strani se nalazilo povišeno mjesto (*bima*) do kojeg su sa svake strane vodile 3-4 stepenice. Uz stepenice je bila ukrasna ograda, obojena u bijelo i zlatno. Na bimi je bio stol za Toru, a iza njega dvokrilni ormar za Toru (*aron hakodeš*) na južnom zidu. Bilo je i ponešto obrednog posuđa, mještani se prisjećaju sedmerokrakog svijećnjaka – *menore*. Od ostalih uobičajenih predmeta u sinagogi su se vjerojatno nalazili *hanukija* – svijećnjak za blagdan Hanuke, "vječno svijetlo" (*ner tamid*), par svijećnjaka za kiduš te ukrasi za Toru (*mapa, meil, keter Tora, rimonimi, tas i jad*).

U sinagogi se za bogoslužje okupljalo na *šabat* (u subotu popodne) te utorkom i petkom uvečer, nakon čega bi se upriličilo druženje koje se često nastavljalo po kućama i

ugostiteljskim objektima. Najviše ljudi bi se skupilo za važne događaje poput vjenčanja, pogreba, obrezivanja (*b'rit mila*), *bar micvu*⁷ te na židovske blagdane.⁸ Zanimljivo je da su u toku boguslužja žene sjedile sa muškarcima, a ne odvojeno kao u nekim drugim sinagogama.

Tabela 5: Židovski praznici

PRAZNIK*	VRIJEME	ZNAČENJE
Roš hašana	rujan / listopad	židovska Nova godina
Jom kipur	rujan / listopad	najveći vjerski blagdan, dan pomirenja i oprosta
Sukot	listopad	blagdan berbe i spomen na život pod šatorima za vrijeme lutanja pustinjom
Hanuka	prosinac	blagdan svjetlosti, proslava oslobođenja židovske države
Purim	veljača / ožujak	veseli polublagdan; spomen na oslobođenje Židova u Perziji
Pesah	ožujak / travanj	blagdan proslave oslobođenja iz egipatskog ropstva
Šavuot	lipanj	blagdan ratarskih prvoprinosa
Lag baomer	lipanj	dani sjećanje na rimske progone
Tiša b'av	srpanj	dan žalosti i posta, oplakivanje razaranja jeruzalemskog hrama
šabat	petak / subota	dan za odmor i molitvu, posvećenost dobrom jelu i obrednoj i osobnoj čistoći

* spomenuti su samo veći židovski blagdani, Jom hašoa nije spomenut jer je uveden u drugoj polovici 20. stoljeća

Židovski hram se spominje i u dokumentima poslijeratne Komisije za ratne zločine kotara Ludbreg. Tužba se odnosila na ustaške logornike u Ludbregu Josipa Markovića i Rudolfa Škrnjuga te njihovih pomagača. Svjedoci optužbe ukratko opisuju sinagogu: *"... to je bila zgrada zidana od cigle i prekrivena crijepom. Hram je imao lijepi namještaj, u njemu je bilo posvećenih predmeta, mnogo ukrasa od srebra te skupocjenih ukrasnih zavjesa..."*⁹ Nažalost nije sačuvana nijedna fotografija koja bi prikazivala unutrašnjost sinagoge.

Stan za rabinovu obitelj je bio izgrađen uz južni zid bogomolje te je bio nepravilnog

kvadratnog tlocrta. U stan se ulazilo sa istoka. Sastojao se od predsoblja, 2 sobe, kuhinje i ostave.¹⁰ Uz južni zid stana se prostirao manji vrt za potrebe rabinove obitelji. Posljednja rabinova obitelj Deutsch boravila je u stanu od 1902. do 1942. Poslije Deutschovih u stanu su stanovali ustaški pouzdanici koji su rasprodali i demolirali inventar iz stana. U stan se 1942. prvi uselio Mijo Jednaček, novopridošli Međimurec, kojemu je stan dodijelio kotarski predstojnik Vladimir Heim na temelju Jednačekove molbe za smještajem u podržavljenoj zgradi.¹¹

Sinagoga se nalazila u vlasništvu Izraelitičke bogoštovne općine Ludbreg do 17.2.1942. kada je službeno konfiscirana od strane Nezavisne Države Hrvatske.¹² U jesen 1942. hram je bio u potpunosti opljačkan i devastiran; svjedoci navode da su od cijele bogomolje ostali samo zidovi i krov. U razdoblju rata dijelovi bogomolje služe kao domobranska postaja i potkivačnica vojnih konja. 1945. cijeli kompleks zgrada vraćen je u vlasništvo Izraelitičke bogoštovne općine Ludbreg, no kako nije bilo mnogo preživjelih koji bi nastavili rad židovske općine, ona je ugašena. 1947. parcela sa sinagogom i stanom je prodana privatnoj osobi, Ivanu Gruberu iz Ludbrega.¹³ Potkraj šezdesetih zgrade i stan su porušeni te je danas na tom mjestu prazno gradilište u vlasništvu obitelji Bohnec iz Ludbrega.

Kao što je već napomenuto, nije sačuvana slika ili fotografija cijelog kompleksa sinagoge ili rabinovog stana. Na pojedinim razglednicama Ludbrega snimljenih u prvoj polovici 20. stoljeća nazire se sinagoga s južnog profila te se malo može zaključiti o njenom izgledu. Ponešto inventara (knjiga, fotografija) uspjela je spasiti unuka posljednjeg ludbreškog rabina Leopolda Deutscha, Theodora Klayman koja je rat provela kod svog tetka Ljudevita Vrančića te se isti predmeti i danas većinom nalaze u njenom vlasništvu, u Sjedinjenim Američkim Državama.¹⁴

-
- 1 sinagoge – (grč.) skupština, općina; naziv za židovsku bogomolju i mjesto okupljanja prema tumačenju hebrejskih termina *bet kneset* – kuća okupljanja, *bet tefila* – kuća molitve, *bet midraš* – kuća izučavanja; u nedostatku prostora služila i kao škola; u govoru Ludbrežana se uvriježio naziv templin (od *temple* – hram)
  - 2 Karač (2000.), str. 4-10
  - 3 točna lokacija kuće na tom broju je nepoznata, vjerojatno se radi o mjestu blizu kneževskog dvora Batthyanyevih
  - 4 lokacija u prolazu između Jelačićeve ulice i puta za Otok mladosti
  - 5 aron hakodeš – (hebr.) sveti ormar, mjesto u hramu gdje se čuvaju svici Svetog pisma; simbolično predstavlja Zavjetni kovčeg ili Svetinju nad svetinjama u jeruzalemskom hramu; ukrašen raznom ornamentikom od raznog materijala
  - 6 mora se imati na umu da ludbreška zajednica nije bila tako brojna i bogata kao u nekim drugim sredinama
  - 7 bar micva – (hebr.) sin zapovijedi, važan ritual koji označava dostizanje religijske i zakonske zrelosti dječaka sa 13 godina
  - 8 literatura: Židovi na tlu Jugoslavije (1988.); nisu svi Židovi bili jednako pobožni, neke obitelji posjećivale su sinagogu više pro forme, nego iz vlastitih pobuda – mora se računati i na lagani trend asimilacije
  - 9 Državni arhiv u Varaždinu - NOK Ludbreg, Komisija za ratne zločine, spis 1598, tužba Ljudevita Vrančića, Viktora Fizira, Dezidera Grünfelda protiv ustaških dužnosnika u bijegu zbog pljačke i devastacije ludbreškog hrama 1942.; iskaz od 14.2.1946.
  - 10 podaci su dobiveni od Antuna Potočkija iz Ludbrega koji živi u susjedstvu te je u prostorijama sinagoge primao privatnu poduku iz njemačkog jezika od rabina Deutscha
  - 11 Winter (2000.), 161
  - 12 podaci Z. Karača iz Zagreba
  - 13 Ivan Gruber je živio u susjedstvu i prijateljevao sa ludbreškim Židovima; podaci preuzeti iz gruntovnog izvotka
  - 14 Theodora (1938.) i Zdravko (1941-46.) Basch su bili djeca najmlađe rabinove kćeri Silvije koja je bila udata Salomona Bascha

Ludbreški rabini i obitelj Deutsch

U ingerenciji židovske općine se nalazila i briga o rabinima.¹ Rabini su u prošlosti imali veliku ulogu u raseljenoj židovskoj populaciji, čak su imali i sudske ovlasti u svojoj zajednici. Rabini su bdjeli nad vjerskim životom zajednice, no nisu imali ulogu "posrednika" između Boga i vjernika kao katolički ili pravoslavni svećenici. Rabinova uloga je bila da uči kako se obavljaju dužnost vjernika. U svjetovnom životu, rabin je sudjelovao kao običan građanin.

Sam rabin nije morao obavljati sve vjerske dužnosti, svaki odrasli muškarac koji je poznao vjerske propise mogao je obaviti bogoslužje.² Tako su u Jevrejskom almanahu iz godine 5689. navedeni imena ludbreških pomažućih članova Saveza Rabina Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca: Rudolf Appler, Gizela Deutsch, Ignaz Gross, Ljudevit Lausch, Mavro Sattler, Artur Scheyer, Makso Scheyer, Jakob Schlesinger, dr. Leon Schlesinger, dr. Milan Zohr, dr. Oton Spiegler, Ignac Weinrebe i Samuel Weiss.³

Rabin je za potrebe bogoslužja posjedovao molitvenu odjeću koja je uključivala dugu crnu mantiju, crnu kapu, molitveni šal – *talit*, bijeli ogrtač – *kitl* te *tefiline*.⁴

Od početka vođenja matičnih knjiga kao rabin se spominje Josef Herlinger iz Koprivnice koji tu dužnost obavlja 1851. – 1882.⁵ Naslijedio ga je D. Lindenfeld (1882-3), a zatim Leopold Fleischman koji se potpisivao sa "*rabin u Ludbregu*". Prvi ludbreški rabin se zadržao vrlo kratko, tek godinu dana (1885-6.). U njegovo vrijeme počinju ukopi na ludbreškom groblju. Poslije njega je došao Jacob Gottlieb koji je isto imao jednogodišnji mandat (1887-8.). U međuvremenu su neke rabinske dužnosti obavljali i drugi uglednici poput: S. Scheyera, S. Brenera, J. Kastela, S. Fränkla, S. Blumenscheina, J. Spieglera, S. Hessela koji su prema potrebi dolazili iz susjednih židovskih općina.

1887-91. u Ludbregu je rabin bio Ezechiel Nussbaum, rodom iz Mađarske. Supruga mu je bila Emilija, rođena Politzer. U toku njegovog boravka u Ludbregu, umrlo mu je 2 djece (Sida i Jakob Ludvig), a 1889. se rodio sin Dragutin (stradao 1941. u Holokaustu).

Sljedeći rabin je bio Benjamin Wolf (1892-98.), porijeklom iz Mađarske, a vjerojatno se doselio iz Međimurja (Čakovca). Za njegovog mandata je izgrađena sinagoga. Benjamin Wolf 1898. napušta dužnost zbog bolesti, jer nekoliko mjeseci nema rabina (dužnost je obavljao predstojnik hrama Vilim Scheyer), a ubrzo umire od zastoja srca. Varaždinski viestnik je o tome izvijestio sljedeće: "*Dne 6. o. mj. preminuo je Benjamin Wolf, kotarski rabin u Ludbregu, nakon kratke bolesti u dobi od 70 godina. Mrtvo tielo prenjelo se je dne 9. t. mj., u 10 sati pred podne, iz kuće žalosti u Ludbregu, te je sahranjeno u 2 sata poslije podne na izraelitičkom groblju u Koprivnici, kamo ga odpratiše većina njegovih prijatelja. Sprovod bijaše liep, a vodio ga je g. Dr. Ernst, nadrabin u Varaždinu. Dio puta vodećega iz Ludbrega prama Koprivnici popratiše nezaboravljenoga pokojnika svi mjestni činovnici*

sa kralj. kotarskim predstojnikom g. Stjepanom pl. Peičićem, gradjanstvo, vatrogasno društvo i ostale korporacije. Vrli pokojnik bijaše veoma dobar i darovit svećenik, pun značaja i poštenja, te ga je radi toga ovdašnje pučanstvo bez razlike vjeroizpovjesti štovalo i u velike cijenilo, po gotovo pako njegovi prijatelji, koji se težkom boli s njim raztaše, žaleći svesrdno gubitak toga značajnog muža. Lahka mu zemljica!”⁶ Grob rabina Wolfa i njegove supruge je još uvijek dobro očuvan na koprivničkom židovskom groblju. U proljeće 1899. u Ludbreg je stigao novi rabin M. Tauber koji se tu zadržao nešto više od 2 godine.

Sredinom 1902. započinje mandat posljednjeg ludbreškog rabina Josefa Leopolda Deutscha. Doselio je sa svojom suprugom Katarinom, rođenom Adler, kćerkom Gizelom i sinom Ernestom. U Ludbregu mu se rađaju još 2 kćeri: 1905. Blanka i 1913. Silvija. Rabinova obitelj je živjela vrlo skromno u stanu kod sinagoge. U toku mandata zateklo ga je nekoliko antisemitskih izgređa. Holokaust je odnio živote skoro cijele njegove obitelji.

Osim dužnosti rabina, Leopold Deutsch je bio zakleti sudski tumač za njemački i mađarski jezik te povremeni učitelj njemačkog jezika u ludbreškoj pučkoj školi. Privatnu poduku davao je i hrvatskoj djeci u prostoriji sinagoge. Uz svoju ženu Katarinu bio je jedini poznavatelj jidiša i hebrejskog u Ludbregu. Josefina Dominko navodi da je rabin započeo opsežan posao oko izrade jugoslavensko–hebrejskog rječnika. Nažalost, rječnik nije dovrđio, negdje na l posla nastupio je Drugi svjetski rat. U nekoliko Jevrejskih almanaha rabin Deutsch se javlja sa člancima tematski vezanih za bogoslužje.⁷ Zanimljivo je i da se rabinova žena Katarina na postojećim slikama nikad ne pojavljuje sa pokrivalom na glavi što je bilo nepisano pravilo za rabinove žene. Iako je bio židovski rabin, prijateljivao je i s mnogim kršćanskim obiteljima pa i nekim ludbreškim rimokatoličkim župnicima. Mirko Weinrebe u jednom svom pismu⁸ piše:

“... ludbreški rabin (J. L. Deutsch) bio je dobar prijatelj sa tamošnjim župnikom Bočkajem. Prvih godina kada hrvatski još nije znao (nikada nije potpuno ni naučio), prevodio mu je župnik, šetajući ludbreškim glavnim ulicama, njegovu propovijed sa mađarskog na hrvatski.”

O sudbini rabina Leopolda Deutscha svjedoči dopis Zlatka Weinrebea iz Ludbrega, jednog od preživjelih ludbreških Židova:

“... Josef Leopold Deutsch rođen 22.3.1871. u Pöszöny (Bratislava), rabin u Ludbregu od godine 1902. – 1942. kad je po ustašama odveden u logor Jasenovac u mjesecu rujnu 1942. Zajedno sa svojom suprugom Katarinom, odmah po dolasku u Jasenovac (sa grupom starih Židova koji su još za ono vrijeme u Ludbregu ostali) odveden je na Gradinu gdje je maljem zatučen i bačen u Savu. To nam je točno poznato po pričanju očevidaca koji su za ono vrijeme bili u jasenovačkom logoru te se poslije vratili natrag. Ta čitava grupa, među inim i rabin, nisu ni odvedeni unutar logora, već su vani pred žicom čekali, dok su ih ustaše odvodili na likvidaciju.”⁹

Rabinova najstarija kći Gizela rodila se 1895. u Bööšu (Slovačka). Dugi niz godina je bila ljubav ludbreškog uglednika Ljudevita Vrančića s kojim je radila kao bankovna

službenica u "Ludbreškoj dioničkoj štedionici". Rabin nije dozvoljavao njihov brak, već su Gizeli nuđeni razni prosci koje je sve redom odbijala. Pred ratnim događajima u susjednim državama, vjerojatno iščekujući isto i kod nas, rabin je popustio te dozvolio brak koji je sklopljen 22. rujna 1940. u međimurskom Podturnu, kotar Čakovec. Civilni brak, prilikom kojeg se nije morala mijenjati vjeroispovijest jedne od stranaka, sklopljen je prema starom mađarskom zakonu koji je u Međimurju još bio u upotrebi. Gizela i Ljudevit nisu dugo uživali bračnu sreću – on je 7.11.1942. bio odveden u logor Jasenovac, a za vrijeme njegovog jednogodišnjeg uzništva, Nijemci su 4.11.1943. odveli Gizelu prema Mariboru. Stradala u jednom od njemačkih logora smrti, prema nekim izjavama u Auschwitzu.¹⁰

O rabinovom se sinu Ernestu najmanje zna. Mirko Weinrebe ga opisuje kao lošijeg đaka koji je jedini od židovske djece učio obrt. Bio je šegrt kod jednog ludbreškog bravara. Kasnije je odselio u Zagreb gdje je bio poslovođa u tvornici željeznog pokućstva "Zmaj" u vlasništvu Filipa Bauma. Tamo se oženio sa Židovkom Irmom s kojom je imao kćer Editu. Dok su Irma i jedanaestogodišnja Edita 1942. stradale u logorima Đakovo i Jasenovac¹¹, Ernest je uspio preživjeti rat kao ratni zarobljenik njemačke vojske. Nakon rata se ponovo oženio nekom mađarskom Židovkom i odselio u Cfat u Izraelu.

Druga rabinova kći, Blanka udala se 1925. za ludbreškog trgovca konfekcijom Rudolfa Applera. Živjeli su u stanu kuće s dućanom u prizemlju, na adresi Gajeva 4.¹² U braku su imali 2 kćeri: Zdenku, rođenu 1926. i Vericu, rođenu 1931. Svi su izginuli u logoru Jasenovac, u listopadu 1942.

Najmlađa Silvija je bila zaposlena kao učiteljica u Svetom Petru Ludbreškom. 1936. se udala za Salamona Bascha iz Zagreba te se tamo odselila. Salamon Basch se rodio u rumunjskom selu Gjergje, a ubrzo mu se obitelj odselila u Sarajevo. Baschovi su bili vlasnici radionice četki u Zagrebu, u Savskoj ulici. Salamon i Silva su imali kći Teodoru (Doricu) i sina Zdravka (Lovreka). Kada se početkom 1941. rodio Zdravko, Dora je poslana u Ludbreg djedu i baki. Tijekom masovnih uhićenja i odvođenja Židova u lipnju 1941., Bashovi su završili u zatvoru, odakle je njihova kućna pomoćnica izvukla malog Zdravka i predala Vrančićima u Ludbregu. I dok je Silvija stradala u logoru Đakovo 1942., a Salamon u Jasenovcu 1945., djeca su preživjela rat. Nakon rata mali Zdravko je umro od šarlaha, a Theodora se udala za američkog Židova Daniela Klaymana te živi u Sjedinjenim Američkim Državama. Danas je jedina preživjela od obitelji Deutsch.¹³

-
- 1 rav – (hebr.) rabin, učitelj; isprva se radilo o neplaćenju profesiji, a kasnije, uslijed sve veće složenosti poslova i dužnosti, rabin postaje zanimanje; rabin je morao završiti vjersku školu – *ješivu* i steći diplomu i određeni stupanj titule; osim tumačenja Tore, rabin je brinuo o provedbi čistoće prehrane (*kašrut*), vjenčanjima, pogrebima, vođenju matičnih knjiga...
  - 2 u matičnim knjigama se spominje više osoba bez titule rabina – radilo se o uglednim podučenicima ljudima koji su mogli zamjenjivati rabina; običaj je da na pogrebu roditelja sin čita molitvu *Kadiš* Židovi (1989.), 71-77, 109
  - 3 Jevrejski almanah za godinu 5689., Vršac 1928.
  - 4 crne kožne kutijice sa odlomcima iz Svetog pisma koje su se pričvršćivale na čelo i lijevu ruku u toku jutarnje molitve
  - 5 uz njega neke poslove obavljaju i u tekstu navedene osobe
  - 6 Varaždinski viestnik, br. 7, 16.2.1899.
  - 7 Zbilja i Šala u biblijskim predavanjima (JA, Vršac 1927.) i O tumačenju Svetog Pisma (JA, Vršac 1928.)
  - 8 sin trgovca Salamona Weinrebea, pismo iz korespondencije sa Jakirom Eventovim iz Haife koji se raspitivao za povijest ludbreških Židova; tekst na hrvatsko-srpskom, autor editirao; original u vlasništvu Stanke Lapter iz Zagreba
  - 9 Mirkov brat; dopis je napisan 23.5.1958. prema upitu Židovske općine u Zagrebu (420-58); tekst na hrvatsko-srpskom jeziku, autor editirao tekst; original u arhivu Eventov, Izrael
  - 10 Winter (2000.) sv. I., 159-62, 249-50, svjedočenja kazivača, izjava T. Klayman
  - 11 Švob (2004.) sv. II., upisane pod rednim brojevima 931, 948
  - 12 kuća je i danas identičnog izgleda, u prizemlju je prodavaonica, a na katu stanovi u vlasništvu obitelji Horvat i Rodemond
  - 13 osim Dore, vjerojatno su još žive i njene rođake, kćeri Ernesta Deutscha iz drugog braka

Pogled na centar Ludbrega s juga, oko 1900. u prvom planu župna crkva i sinagoga odmah pred njom
zbirka M. Winter, Ludbreg

J. Leopold Deutsch, ludbreški rabin, i njegova supruga Katatrina ispred sinagoge, oko 1940. vlasnica: Theodora Klayman, Washington

Stranice iz molitvenika za proljetni blagdan Pesah, vlasništvo Markusa Rosenbergera iz Ludbrega, hebrejski jezik, tiskano 1840. u Beču (jedan od rijetkih sačuvanih predmeta iz ludbreške sinagoge)

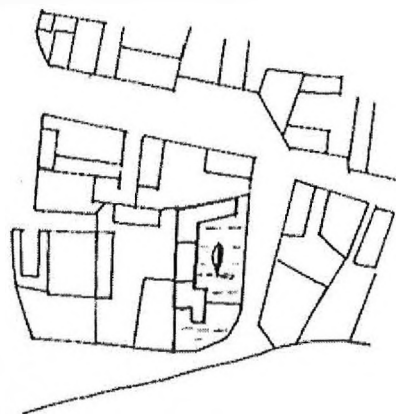
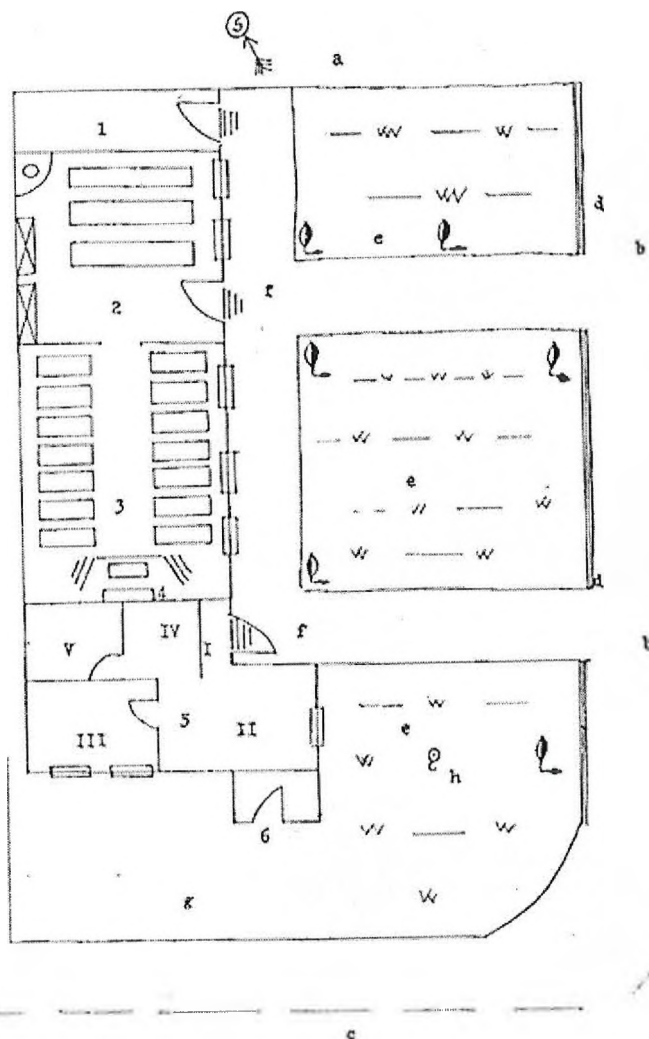
Grobnica ludbreškog rabina Benjamin Wolf (1828-1898.) na koprivničkom židovskom groblju

Rabin Josef Leopold Deutsch u molitvenoj odjeći, oko 1940. USHMM, Washington

LUDBREŠKA SINAGOGA (1895-1942.)

Izvadak iz katastarskog plana

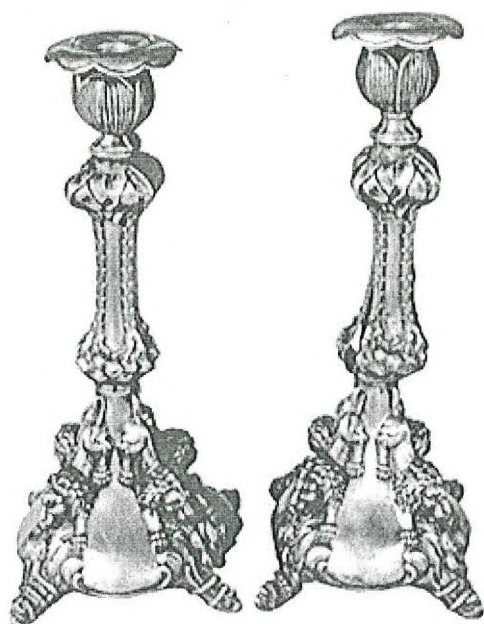

1. kuhinja
2. dvorana Općine sa stolovima i arhivom
3. dvorana za bogoslužje
4. bima, aron hakodesh
5. rabinov stan:
  - I. predsoblje
  - II. velika soba
  - III. mala soba
  - IV. kuhinja
  - V. ostava
6. ulaz u podrum

- a) Ulica Bana Jelčića
- b) zemljani put
- c) rijeka Bednja
- d) željezna ograda
- e) park (drveće, cvijeće)
- f) staza
- g) rabinov vrt
- h) crpka za vodu

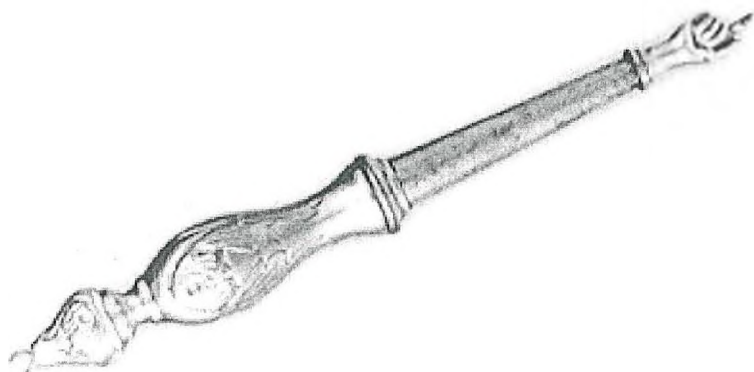
Katastarski uložak 3801 (1957.g.):
 parcele 153 (vrt) – 76 m², 154/1 (kuća i dvor) – 1 a, 90 m², 154/2 (dvor) – 23 m²

Tlocrt ludbreške sinagoge i precrta katastarskog plana iz 1859. g.

Liturgijski srebrni predmeti iz
koprivničke sinagoge:

- par svijećnjaka za šabat (19/20. st),
- škrabica za milodare (1864.),
- jad, pokazivač Tore (19/20.st.)
- pehar za kiduš (1933.),
- par rimonima s Tore (19/20. st.)

zbirka Judaica
Muzej grada Koprivnice

Zapisnik

rodjenih

2 strana

Redni broj	Ime i prezime roditelja	Ime i prezime djeteta	Mjesto rođenja		Datum rođenja		Vrijeme rođenja		Težina		Dužina		Visina	
			Ime i prezime	Adresa	Godina	Mjesec	Dan	Ujutro	U popodne	Uveče	Ujutro	U popodne	Uveče	Ujutro
1	Josip Kramar	Josip Kramar	Katunina	Katunina	1912	1	1	1	1	1	1	1	1	1
2	Stela Lunc	Josip Lunc	Milica	Milica	1912	1	1	1	1	1	1	1	1	1
3	Margita Lunc	Josip Lunc	Milica	Milica	1912	1	1	1	1	1	1	1	1	1
4	Terz Miteky	Albert Miteky	Milica	Milica	1912	1	1	1	1	1	1	1	1	1
5	Samuel Rosenfeld	Samuel Rosenfeld	Milica	Milica	1912	1	1	1	1	1	1	1	1	1
6	Anton Weiss	Josip Weiss	Milica	Milica	1912	1	1	1	1	1	1	1	1	1
7	Terz Schulhof	Seppel Schulhof	Milica	Milica	1912	1	1	1	1	1	1	1	1	1

Redni broj	Ime i prezime roditelja	Ime i prezime djeteta	Mjesto rođenja		Datum rođenja		Vrijeme rođenja		Težina		Dužina		Visina	
			Ime i prezime	Adresa	Godina	Mjesec	Dan	Ujutro	U popodne	Uveče	Ujutro	U popodne	Uveče	Ujutro
1	Salomone Seprenovic	Sesip Seprenovic	Milica	Milica	1912	1	1	1	1	1	1	1	1	1
2	Terz Kramar	Terz Kramar	Milica	Milica	1912	1	1	1	1	1	1	1	1	1
3	Stela Lunc	Stela Lunc	Milica	Milica	1912	1	1	1	1	1	1	1	1	1
4	Terz Lunc	Terz Lunc	Milica	Milica	1912	1	1	1	1	1	1	1	1	1
5	Samuel Rosenfeld	Samuel Rosenfeld	Milica	Milica	1912	1	1	1	1	1	1	1	1	1
6	Anton Weiss	Anton Weiss	Milica	Milica	1912	1	1	1	1	1	1	1	1	1
7	Terz Schulhof	Terz Schulhof	Milica	Milica	1912	1	1	1	1	1	1	1	1	1

Izvadak iz zapisnika rođenih za 1912. godinu
Izraelitičke bogoštovne općine Ludbreg
Matični ured u Ludbregu

Omotnica pisma naslovljena na rabina Deutscha,
tajnika Hevre Kadiše u Ludbregu iz 1931. g.

Obitelj Deutsch prije dolaska u Ludbreg, oko 1900.
Josef Leopold, Katarina, Gizela i Ernest
vlasnica: Theodora Klayman, Washington

Obitelj Deutsch 3.9.1917.
Gizela, Blanka i Ernest stoje,
naprijed Katarina, Silvija i J. Leopold
vlasnica: Theodora Klayman, Washington

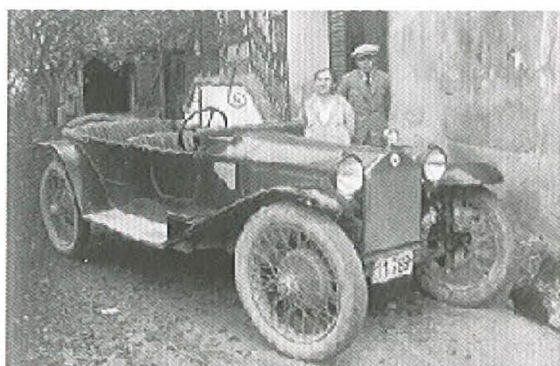
Blanka Appler
s ocem
J. Leopoldom
Deutschom
Zbirka M. Winter,
Ludbreg

Katarina Deutsch čita novine u parku
ispred sinagoge, oko 1935.
USHMM, Washington

Obitelj Deutsch ispred sinagoge, Ludbreg 1931.
Rudolf Appler, Gizela Deutsch, Silvija Deutsch i Ernest
Deutsch stoje otraga; Blanka Appler sa Vericom, Katarina
Deutsch, Zdenka Appler, J. Leopold Deutsch i Irma Deutsch
sa kćeri Editom
USHMM, Washington

Gizela Deutsch i njen budući suprug Ljudevit
Vrančić, ispred njegove kuće u Ludbregu 1924.
USHMM, Washington

Silvija Deutsch
(1915-1942.)
kao Miss Plesni vjenčić,
Ludbreg, oko 1935. g.
USHMM, Washington

Vjenčanje Silvije Deutsch i Salomona Bascha
u Ludbregu 18.10.1936.
vlasništvo: Theodora Klayman, Washington

Druženje nakon vjenčanja Silvije i Salomona Bascha, ispred
ludbreške sinagoge
1. red: Verica i Zdenka Appler te Edita Deutsch; 2. red: Šarlotte
Basch,..., Silvija i Salomon Basch, Katarina i J.Leopold Deutsch; 3
red: ..., Loni Basch, Ljudevit Vrančić, Irma i Ernst Deutsch...; 4 red:
Arnold i Joži Basch, Gizela Deutsch, Blanka i Rudolf Appler te
Bernard Basch
USHMM, Washington

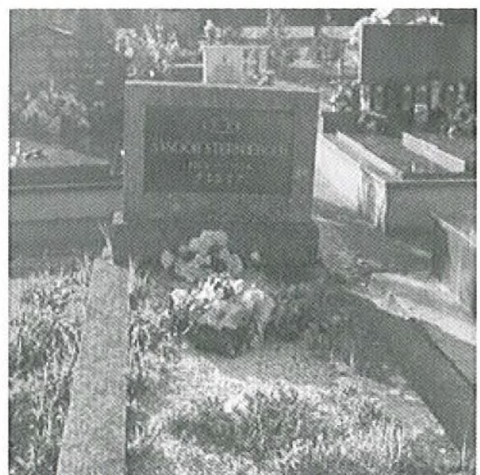
Mala Teodora i
Zdravko,
oko 1941.
vlasnica: Bojana
Šoltić,
Vinogradi
Ludbreški

Židovske djevojčice se igraju u parku pred ludbreškom
sinagogom, oko 1935.
Zdenka i Verica Appler te Edita Deutsch, u pozadini J. Leopold
Deutsch (USHMM, Washington)

Silvija i Salomon Basch sa kćerkom
Teodorom ispred zagrebačkog ZOO-a
Zagreb, 1934.
USHMM, Washington

Židovsko groblje u Ludbregu, stanje 2006. snimila Dunja Dulikravić, Ludbreg

---

Židovsko groblje u Ludbregu

Kako se nisu smjeli pokapati sa kršćanima na istom groblju, do 1886. Židovi su svoje mrtve pokapali na groblju Židovske općine Koprivnica, na Varaždinskoj cesti (dan. Varaždinska ulica). Pokapatelji su obično bili koprivnički rabini.

Zbog potrebe sve brojnije židovske populacije u Ludbregu i okolnim općinama za nekom lokacijom groblja 1890. osnovano je židovsko groblje u Ludbregu. Nalazilo se na cesti koja je iz Ludbrega vodila prema selima Kučan i Hrastovsko, odnosno Varaždinskim Toplicama, na izoliranom mjestu, podalje od grada. Na pola puta do gradskog središta nalazilo se relativno novo groblje za katolike ludbreške župe (na Varoškim vrtima). Ono je tu nastalo premještanjem s prethodne lokacije, na istočnoj strani Trga Svetog Trojstva.¹

Iako se kao službena godina osnivanja navodi 1890., pokopi Židova počeli su nekoliko godina prije što se može pratiti po Matičnoj knjizi umrlih Izraelitičke bogoštovne općine Ludbreg.² Prvi zabilježeni pokop Židova u Ludbregu se odnosio na dvomjesečnog dječaka Ferdinanda Fischla iz Ludbrega 13.6.1886. Pokop je vodio novopridošli ludbreški rabin Leopold Fleischman. Te godine je pokopana i Amalie Rosenberger, koja je u 70. godini umrla od srčane kapi. Na koprivničkom židovskom groblju tada se više ne vrše ukopi Židova s ludbreškog područja, do 1890. zabilježeno je samo 4 ukopa. U isto vrijeme, na "izraelitičkom" groblju u Ludbregu pokopano je još najmanje petnaestak osoba iz Ludbrega i okolice. Neki su pak pokopani na mjesnim grobljima - nekoliko djece Wilhelma i Johanne Frankl u Svetom Đurđu ili dvogodišnja Alberta Sonnenwald u Malom Bukovcu. Izgleda da je 1890. samo godina potvrđivanja već postojećeg židovskog groblja u Ludbregu od lokalnih vlasti.

Uskoro nakon osnivanja židovskog groblja, na istom mjestu počinju ukopi pokojnika kršćanske vjere te se tu seli gradsko groblje.³ Na židovskom groblju je do 1941. pokopano 100-130 Židova, a nakon rata još nekoliko osoba. Manji broj osoba je pokopan na mjesnim grobljima u Rasinji, Donjem Martijancu, Malom Bukovcu, Svetom Đurđu, Legradu te na židovskim grobljima u Varaždinu i Koprivnici. Prema nekim izjavama, dio grobova je uništen za vrijeme NDH čime se može objasniti nedostatak grobnih mjesta nekih vrlo uglednih članova židovske zajednice poput Juliusa Sattlera, Moritza Färbera, itd.

Službu pokopa obično je vodio rabin, ali je to mogla obaviti i uglednija osoba židovske vjere koja je poznavala obredne propise. U slučaju dužeg izbivanja rabina dolazio bi na zamjenu rabin iz Koprivnice, a isti slučaj nalazimo i u dvadesetima kada je ludbreški rabin Deutsch povremeno pomagao u radu koprivničke općine.

Židovi u ludbreškom kraju

Tabela 6: Popis pokopanih na židovskom groblju u Ludbregu od 1919-96.

BR.	IME I PREZIME	MJESTO ROĐENJA	DOB u god.	MJESTO SMRTI	GODINA SMRTI	UZROK SMRTI
1.	Jelisava Milena Weiss	Poljanec	0	Poljanec	1919.	debrilitas vitae
2.	Branko Schlesinger	Ludbreg	1,2	Ludbreg	1919.	meningitis
3.	Samuel Stern	Poljanec	78	Poljanec	1919.	starost
4.	Vilim Scheyer	Schlaining	73	Ludbreg	1919.	preolonephn.
5.	Margareta Schlesinger	Ludbreg	4	Ludbreg	1919.	meningitis
6.	Franjica Stern	Körmend	76	Poljanec	1921.	srčana slabost
7.	Sidonija Rosenberger	Mali Bukovec	57	Ludbreg	1923.	mycardi asc
8.	Josipa Schlesinger	Rasinja	73	Ludbreg	1925.	pneumonia
9.	Julius Sattler	Murska Sobota	73	Ludbreg	1926.	narasm. senilis
10.	Julie Rosenberger	Ludbreg	69	Ludbreg	1929.	....
11.	Samuel Rosenberger	Ludbreg	78	Ludbreg	1930.	zastoj srca
12.	Salamon Weinrebe	Orehovica	66	Ludbreg	1931.	myode. cordis
13.	Aleksandar Sternberger	Paća	71	V. Bukovec	1934.	....
14.	Julio dr. Scheyer	Ludbreg	60	Koprivnica	1937.	apoplexia cer.
15.	Milka Deutsch	....	68	Selnik	1937.	karcinom
16.	Karolina Scheyer	Čakovec	82	Ludbreg	1939.	apoplexia
17.	Ignac Weinrebe	Sveti Petar	71	Ludbreg	1940.	trombosis
18.	Šandor Pajtaš	Kuzminec	83	Ludbreg	1941.	angina pectoris
19.	Zdravko Basch-Vrančić*	Zagreb	5	Ludbreg	1946.	šarlah
20.	Milan Grünfeld	Poljanec	54	Zagreb	1959.	.....
21.	Zlatko Weinrebe	Ludbreg	71	Ludbreg	1967.	želučana bol.
22.	Zora Weinrebe	Vojni Križ	87	Ludbreg	1992.	moždani udar
23.	Mira Dobec	Ludbreg	70	Ludbreg	1996.	karcinom

* pokopan na kršćanskom dijelu groblja, sa svojim poočimom Ljudevitom Vrančićem

Danas se židovsko groblje nalazi u jugozapadnom kutu gradskog groblja u Ludbregu. Preostalo je tridesetak nadgrobnih spomenika, većinom u obliku monolitnih obeliska⁴ (Rosenberger, Scheyer, Milhofer, Hirschl), a nekoliko starijih u obliku vertikalnih stela (npr. Julie Grünfeld).

Među spomenicima se ističe neoklasicistička grobna kapela obitelji Scheyer, izgrađena početkom dvadesetog stoljeća. Najstarija pokopana pokojnica je Ana Scheyer, 1916. Kapela je skladno izrađena u kombinaciji jednog zida i dva stupa između kojeg se nalaze polukružni otvori. Pri dnu stupova se nalazi secesijska željezna ograda. Strop kapele krasi Davidova zvijezda, a stupove i lukove ukrasna ornamentika. Izvođač građevnog projekta je bio ovlaštenu koprivnički graditelj Viktor Resch (Reš).⁵ Identična kapela se nalazi na koprivničkom gradskom groblju.

U novije vrijeme neki spomenici su temeljito obnovljeni (obitelji Milhofer, Hirschl, Weinrebe). Kršćanski grobovi sasvim su se primakli židovskim pa čak se i izmiješali s njima, a sigurno su neki nastali na prethodnim židovskim ukopnim mjestima.⁶

Spomenici su izgrađeni od kamena ili mramora. Na njima su natpisi na hebrejskom, njemačkom ili hrvatskom jeziku. Bogatiji spomenici sadrže i posebne epitafe na hebrejskom te ukrasnu ornamentiku. Na ploči grobne kapele Scheyer naknadno je, uz imena troje pokojnika, upisano: *"U spomen poginulima u ustaškim logorima: Irma, Makso, Ivan"* što se odnosi na članove obitelji koji su stradali u Holokaustu.

Posljednja pokopana pokojnica na židovskom groblju je bila Mira Dobec, rođena Weinrebe, 1996. Grobovi se ipak ne održavaju dovoljno tako da su neki spomenici prepušteni propadanju te su se srušili s postolja. S nekih spomenika ne može se više iščitati natpis.

Židovsko groblje danas predstavlja dio spomeničke kulturne baštine Ludbrega te je potreban projekt o načinu očuvanja tog dijela groblja, budući da se židovski ukopi više ne vrše, a i nema mnogo preživjelih koji bi brinuli o grobovima.⁷

STANJE ŽIDOVSKOG GROBLJA U LUDBREGU 6.7. 2004.

105. ...	106.	107.	108.	109.	110.											
54.	55.	56.	57.	58.	59.	...	60.	61.	62.	63.	64.					
53.	52.	51.	50.	49.			48.	47.	46.	45.	44.	43.	42.	41.		
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.

* brojevi označavaju grobno mjesto prema bazi podataka Lukom-a d.o.o

I. red:

1-9. kršćanski grobovi (kr.g.), 10. Max Herzer (1896.)⁸, 11. Ignaz Weiss (1900.), 12-13. kr.g., 14. Vladimir Mitzky (1911.), 15. kr.g., 16. N.N.⁹, 17. Šandor Sternberger (1934.) ...

II. red:

53. Cila Mitzky (1907.), 52. Ivana Frankl (1913.), 51. Ernestina Weiss (1913.), 50. kr.g., 49. Ignac Weinrebe (1940.), 48. Salamon Weinrebe (1931.), Zlatko Weinrebe (1967.), Zora Weinrebe (1992.), Mira Dobec (1996.), 47. Šandor Pajtaš (1941.), 46-41. kr.g.

III. red:

54. Roza Miztky (1900.), 55. Anna Pajtaš (1901.), 56. Josipa Samek (1903.), 57. Julie Grünfeld (1904.), 58. Milan Grünfeld (1959.), 59. Herman Pollak (1910.), 60. dr. Herman Hirschl (1902.), 61. Martin Milhofer (1906.), Lina Milhofer (1914.), 62. Vatroslav Milhofer (1909.), 63. Franjo Milhofer (1911.), 64. N.N.

IV. red:

105. N.N., 106. Albert Schlesinger (1907.), Josipa Schlesinger (1925.), 107. Hermine Lausch (1888.) i ostali, 108. Amalia Rosenberger (1886.), Samuel Scheyer (1896.), Jelisava Scheyer (1901.), Ljerkica Scheyer (1903.), Albert Scheyer (1916.), 109. Julie Rosenberger (1929.), Samuel Rosenberger (1930.) / Samuel Scheyer (1917.), Karolina Scheyer (1939.) grobna kapela: Ana Scheyer (1916.), Vilim Scheyer (1919.), dr. Julio Scheyer (1937.)

-
- 1 groblje se nalazilo uz crkvu Svetog Ivana koja danas više ne postoji; na mjestu groblja izgrađen je niz kuća na istočnoj strani Trga Svetog Trojstva te u ulici Marka Marulića (Mandovec)
  - 2 knjiga se nalazi u Državnom arhivu u Varaždinu
  - 3 pokopi na Varoškim vrtima vršili su se gotovo do Drugog svjetskog rata, kasnije je na tom mjestu izgrađena veterinarska stanica
  - 4 tipičan stil za Aškenaze s područja Austro-Ugarske, slične spomenike nalazimo po grobljima srednjoeuropskih država
  - 5 graditeljska obitelj Reš se osobito angažirala na izgradnji koprivničke sinagoge, židovske mrtvačnice te pojedinačnih grobnica na židovskom groblju u Koprivnici
  - 6 vidi kartu groblja
  - 7 nedostaje trajni spomenik palim žrtvama Holokausta; groblje bi se moglo urediti kao spomenik na otvorenom po uzoru na groblja nekih europskih gradova; 2007. židovsko groblje u Ludbregu stavljeno je pod preventivnu zaštitu kao spomenik kulturne baštine čime bi se mogla osigurati pomoć pri održavanju groblja
  - 8 godina označava vrijeme ukopa
  - 9 N.N. označava mjesto židovskog groba gdje ne postoji nikakav spomenik te se nemože saznati kome pripada grob

---

Svakodnevni život

U Ludbreg su se doseljavali Židovi većinom iz okolnih sela koja gravitiraju Ludbregu, no u prvoj polovici 19. st. mnoge su židovske obitelji došle iz raznih dijelova tadašnje države. Nisu samo Židovi doseljavali u Ludbreg, bilo je i došljaka iz Slovenije (Eleršeki, Baranyayi), Mađarske (Winteri), Schmidlechneri (Njemačka) koji su se brzo uklopili u život u provincijskom mjestu. No Židovi su, općenito gledajući, najmanje podložni zavičajnosti – predstavljali su najmobilniju zajednicu u Habsburškoj Monarhiji.

Neke porodice su se vrlo kratko zadržavale u Ludbregu tako da nisu ostale zabilježene u službenim dokumentima.¹

Već je spomenuto da je osim gospodarskih razloga, česti povod preseljenja bila ženidba, odnosno udaja. Brakovi su većinom bili dogovarani preko posrednika u liku nekog rođaka ili poznanika. Događalo bi se da se na nekoj svadbi upoznaju dvoje mladih pa bi odmah pao dogovor i o njihovom skorom vjenčanju. Predbračni ugovor je bio uobičajen i za ono vrijeme. Jedan sačuvani ugovor govori o imovini koju će mlada dobiti od svojih roditelja te o raspodjeli obiteljskog bogatstva u slučaju smrti ili rastave supružnika.²

Tradicionalno bi mladoženje dolazili po mladu i vjenčali se u mjestu u kojem je ona živjela, u sinagogi ili njenoj kući i dvorištu. Prilikom vjenčanja mladenci su imali svjedoke koji bi bili upisivani u matičnu knjigu. Upis je vršio rabin koji je predvodio cijeli obred vjenčanja, a na svadbi je moglo prisustvovati i više rabina. Svjedoci su se s mladencom potpisivali na bračni ugovor (*ketubu*). Mladenci bi se vjenčali ispod baldahina (*hupe*) razapetog na 4 kolca. Nakon obrednih molitvi i napjeva mladenci su popili iz zajedničke čaše, a mladoženja bi tada razbijao čašu u spomen na razaranje Jeruzalemskog hrama.³

Prvo vjenčanje upisano u matičnim knjigama je bilo 21.3.1852. između M. L. Heinricha iz Čakovca i Rose, rođene Kreutzer, iz Velikog Bukovca. Zanimljivo je da je novovjenčani par bio već u poodmakloj dobi: mladoženja je navršio 63., a mlada 50. godinu. Obred vjenčanja i upis je izvršio koprivnički rabin Josef Herlinger.

Za razliku od svojih sugrađanki, mlade Židovke nisu stupale u brak prije 18. godine. Najčešće bi to bilo između 20 i 27 godina kada bi njihove katoličke vršnjakinje imale već brojniju obitelj. Razlike u godinama između mladih ponekad su bile velike: 1888. su se vjenčali Ignaz Weiss, udovac star 65 godina iz mađarskog grada Czurga, i devetnaestogodišnja Fanika Böhm iz Obrankovca. Događalo se i da bi mlada bila starija od svog muža: 1878. se udovica Katti Stern, stara 38 godina, udala za 7 godina mlađeg Jakoba Bonyhadya, a 1894. je osamnaestogodišnji Julius Lausch oženio 9 godina stariju Francisku Kohn.

Židovi u ludbreškom kraju

Još je jedan židovski običaj ostao zabilježen: 1910. se udala Josefina Weinrebe iz Ludbrega za riječkog trgovca Leopolda Bauera te se u braku rodilo dijete. Kada je Josefina 8 godina kasnije umrla, Leopold se po drugi puta oženio mlađom Josefininom sestrom Zorom koja je prihvatila sestrino dijete (iz prvog braka) kao svoje.

Mješoviti se brakovi u načelu nisu sklapali. Marija Winter u svojoj knjizi piše: *"...Ženili bi se međusobno samo socijalno jednaki i to unutar iste konfesije. Na onoga koji bi želio sklopiti brak s osobom druge vjere digla bi se prava hajka. Takav brak uzbudio bi zlu krv s obje strane. Ženidba s pravoslavnima još se kako-tako tolerirala, ali bračne veze s protestantima i Židovima izazivale bi anatemu i pravi očaj među rođacima..."*(Winter, II. 254). Tako bogati trgovac Makso Scheyer nije dozvolio udaju svoje kćeri Blaženke za kotarskog liječnika dr. Mihovila Peričića, a Gizela Deutsch se udala za Ljudevita Vrančića tek 1940. Neki su ipak uspjeli u svom naumu: nekoliko sinova Hinka Hirschsohna je bilo oženjeno katolkinjama, mješovite brakove su imali i u obitelji Grünfeld u Poljancu, Ernest Kreutzer je bio oženjen katolkinjom Erži, odvjetnik Oton Spiegler je bio oženjen katolkinjom Ljubicom, a Ivka Pajtaš se udala za Đuru Magića iz Ludbrega.

Tradicionalne židovske porodice (ortodoksi) su većinom bile u manjini u odnosu na liberalne. U Ludbregu nije bilo ortodoksa. U vrijeme dok su kršćanske obitelji imale nerijetko i preko desetero djece, Židovi bi imali manje obitelji. U prosjeku se rađalo 3 – 5 djece po obitelji. Postojali su izuzeci, poput Blühweissovih gdje je bilo 14 djece. U razdoblju od 1851–1911. prosječno se rađalo 5,5 djece godišnje, 1881. se rodilo čak dvanaestero djece, a po jedno se rodilo 1855., 1858., 1863., 1865. i 1870. U kasnijem razdoblju demografska slika se pogoršala jer se rađalo sve manje djece, tako da 1917., 1928., 1929., 1930., 1935., 1937., 1939. i 1940. godine nije bilo novorođenih.⁴ Židovska zajednica u Ludbregu je bila u trendu izumiranja. Posljednji upisani u Matičnoj knjizi rođenih je Artur Rosner, rođen 10.6.1938. u Malom Bukovcu.

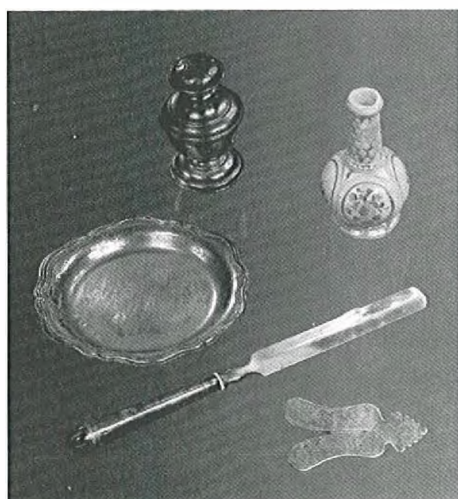
Tabela 7: Rođeni u Izraelitičkoj općini Ludbreg 1911-41.*

godina	broj rođenih	prezimana rođenih
1911.	5	Mitzky, Weiss, Lausch, Selinger, Schulhof
1912.	7	Kreutzer, Lausch, Fried, Mitzky, Rosenfeld, Weiss, Schulhof
1913.	8	Weiss, Deutsch, Kohn, Fischer, Weiss, Kreutzer, Mitzky, Moses
1914.	4	Schlesinger**, Lausch, Sattler
1915.	5	Schlesinger, Samek, Fischer, Kreutzer, Zuckermann
1916.	1	Weiss
1918.	3	Schlesinger, Sattler, Weiss
1919.	1	Weiss
1920.	3	Blühweiss, Weiss, Gross
1921.	1	Hacker
1922.	2	Kreutzer, Scheyer
1923.	1	Hacker
1924.	3	Schlesinger, Blühweiss, Spiegler
1925.	1	Ebenspanger
1926.	2	Scheyer, Weinrebe
1927.	2	Spiegler, Hacker
1931.	1	Appler
1932.	1	Zohr
1933.	2	Steinhardt, Weinrebe
1934.	2	Sternberger, Schidlof
1936.	1	Stančin-Pevalek
1938.	1	Rosner

* izvor: Zapisnik rođenih Izraelitičke općine Ludbreg, Matični ured Ludbreg

** rođeni blizanci Vladimir i Božidar

Slika: Pribor za obrezivanje

8 dana nakon rođenja dječaci bi bili obrezani.⁵ Obrezivanje (*brit mila*) bi obavio *mohel* - osoba koja se razumije u medicinske propise. U odsustvu mohela, obrezivanje bi mogao obaviti svaki obučeni Židov, čak i žena. Židovske dječake u našem kraju često su obrezivali službenici iz susjednih židovskih općina, posebno ako su bili u prijateljskim ili rodbinskim odnosima sa dječakovim roditeljima. U dobi od 13 godina dječaci bi imali *bar micvu* – običaj čitanja i tumačenja dijela Pisma kojim je dječak postajao punopravni član zajednice.

Židovi u ludbreškom kraju

Razlog sve manjeg broja djece je bilo i iseljavanje. Emigriranje je bilo posebno aktualno na početku 20. stoljeća kada se iseljavalo u prekomorske zemlje, najviše Ameriku: od 1901-5. se iselilo 839 ljudi, a od 1906. do 1910. sljedećih 1608 stanovnika kotara Ludbreg.⁶ Među njima je bio i velik broj Židova. Najviše se iseljavalo vitalno stanovništvo što je utjecalo na prirodni prirast broja stanovnika u kotaru Ludbreg.

Iz priložene tabele vidljivo je da je demografski najpovoljnije razdoblje je bilo od 1881. do 1910. godine kada je rođeno čak 233 djece. Taj se broj u sljedećem razdoblju smanjio za gotovo 75%, iako su tada u broj uključeni podaci i za naselja martijanečkog kraja. Školske godine 1908/9. školu u Martijancu je polazilo 4 *Izraelita* u nižim razredima: 3 djevojčice i 1 dječak.

Tabela 8: Broj rođenih, umrlih i vjenčanih parova prema matičnim knjigama

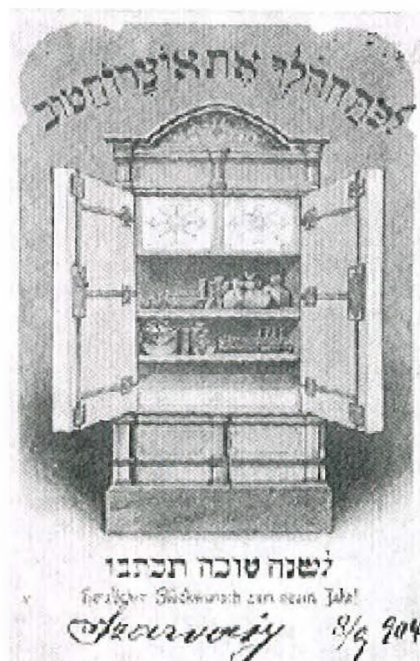
br.	RAZDOBLJE	BROJ ROĐENIH I PROSJEK PO GOD.	BROJ UMRlih I PROSJEK PO GOD.	BROJ VJENČANIH PAROVA* I PROSJEK PO 1 GODINI
1.	1851-1880.	102 - 3,4	28 - 0,9	22 - 0,7
2.	1881-1910.	233 - 7,7	109 - 3,6	67 - 2,3
3.	1911-1941.	57 - 1,8	51 - 1,6	20 - 0,6
	UKUPNO:	392 - 4,3	188 - 2,06	109 - 1,2

* u 1., a djelomično i u 2. razdoblju nisu upisivani podaci o Židovima na području Općine Martijanec

* upisi u Matičnu knjigu vjenčanih započinju sa 1852. godinom

Adolf Trautmann (1864. – 1936.) i njegova kći, obitelj Trautmann je privremeno živjela u Selniku
Zbirka starih fotografija, Muzej grada Koprivnica

Čestitka za Roš hašanu Adolfu Trautmannu iz Selnika, 1904.
vlasnik: Krešimir Švarc, Koprivnica

Prema podacima iz Matične knjige umrlih, Židovi su u prosjeku živjeli duže od svojih sugrađana. Prosječna dob u Hrvatskoj sredinom 19. stoljeća je iznosila 37 godina, a kod Židova 49.⁷ Bez obzira na razvijenije higijensko – prehrambene navike Židova, velik broj umrlih se odnosio na infantilni mortalitet. Djeca su često umirala nekoliko dana ili mjeseci poslije poroda (neo i postneonatalno razdoblje⁸). Najčešći uzroci smrti su bili: infekcija pupčane vrpce, upala crijeva, prirođena slabost, zastoj srca. Obitelj Wilhelma i Johanne Frankl, trgovaca iz Svetog Đurđa, držala je tužni rekord: u razdoblju od 1887. do 1897. izgubili su osmero, tek rođene djece. Odrasli Židovi su podliježali bolestima poput: tifusa, sušice, raka, meningitisa, difterije, tuberkuloze, gripe, srčanih bolesti. No bilo je i Židova koji su doživjeli duboku starost, poput Ane Fischer koja je 1921. umrla u dobi od 98 godina.

Iako nisu bili previše pobožni, ludbreški Židovi su se hranili prema pravilima *kašruta*.⁹ To je podrazumijevalo da su iz prehrane isključene namirnice porijeklom od “nečistih” životinja (konji, svinje, zečevi, većina vodenih životinja, divlje i ptice grabljivice). “Čiste” životinje su bili preživaci razdvojenih papaka: volovi, krave, ovce, koze, jeleni te perad. U prehrani se nije smjelo miješati mesne sa mliječnim namirnicama. Živina se morala zaklati i prema određenim pravilima, a to je radila osoba zvana *šohet*. Kako u Ludbregu nije bilo šoheta, njegovu dužnost je vršio rabin. Mještani se sjećaju da je rabin Deutsch dolazio prema pozivu u kuću, nad životinjom promrmljao molitvu te je tada brzo i precizno zaklao da se životinja ne bi mučila. On je i birao meso iz lokalne mesnice.

Seoska su djeca, u nedostatku novca, često ludbreškim Židovima prodavala prehrambene namirnice poput gljiva, sireva, jaja, povrća, iznutrica od peradi.¹⁰ Popularno židovsko jelo je bilo *šolef*, dimljena guska u grahu. Iako su mnogi posjedovali vinograde i bavili se vinarstvom, mještani se ne sjećaju da su Židovi konzumirali alkohol u većim količinama. Jedinu koji se uživao u svom vinu je bio poznati veseljak Ignac Weinrebe, vlasnik velikog vinograda na mjestu današnjeg Črn-bela. U gostioni blizu sinagoge (*Pri Potočkiju*) gdje su se Židovi sastajali nakon bogoslužja, obično se pio sok malinovac.¹¹

Kako je većina ludbreških Židova pripadala bogatijem sloju stanovništva, njihovi su stanovi bili dobro opremljeni. Obitelji Scheyer i Gross su imale pokućstvo od mahagonija, Weinrebeovi frižider. Većina ih je imala radio-prijemnike i bicikle. Židovske trgovine su posjedovale i telefonski priključak. Bogatiji Židovi su se skupo odijevali, što im nije bio problem jer su posjedovali trgovine tekstilom.

Iako su većinom bili imućni, često su pomagali siromašne sugrađane – kada je 1931-2. nastupila velika gospodarska kriza i neimaština, u zimskim mjesecima su, zbog pomanjkanja odjeće i obuće, počela izostajati djeca iz škole. Tom prilikom su martijanečki trgovci Julio Blühweiss i Emanuel Schreiber besplatno obukli 25 djece.¹² Ivka Lončar, pomoćnica u Blühweissovoj trgovini, prisjeća se da su prosjacima uvijek morali dati hranu ili kućne potrepštine iz dućana, a ako su ih odbili zbog posla, siromašni bi se požalili Blühweissu, nakon čega je uslijedila glasna prodika ljutitog gazde. Ako se tko u selu razbolio, Blühweiss

mu je uvijek poslao govedsku juhu.¹³ U novinama je ostala zabilježena informacija da je zimi 1938/9. Julio Blühweiss poslao donaciju od 200 dinara Odboru za zimsku pomoć.¹⁴

Mnogi Židovi slali su svoju djecu na školovanje u veće gradove. Židovske djevojke bi se isto školovale, završile bi barem "osmoljetku". Siromašniji mladići su odlazili u dobro uhodane židovske trgovine ili radionice da se nauče zanatu. Tako glasilo Židov¹⁵ prenosi jedan oglas: *"Za mojega 14-godišnjeg dobro razvijenog sina tražim mjesto naučnika u trgovini mješovitom robom u dobroj židovskoj kući. Pobljiže se upitati kod Hinka Hirschsohna u Ludbregu."*

Djeca imućnijih roditelja pohađali bi poznata sveučilišta: Rudolf Samek diplomirao je veterinu u Lavovu, Slavko Samek u Beogradu, Mavro Scheriber medicinu u Beču, Zlatko Fischer u Zagrebu.¹⁶ U Beču je studirao i Julius Weinrebe gdje je bio član Bar-Giore.¹⁷

Zanimljiv je podatak iz Spomenice škole Sveti Đurđ: među đacima škole uvijek je bilo nekoliko učenika *izraelitičke* vjeroispovijesti¹⁸, no ne spominju se među "opetovničarima" što je dokaz da su židovska djeca bili dobri učenici.

Josefina Gross se prisjetila svakodnevice u svojoj kući: *"... Otac je imao veliki vinograd u blizini izvora slane vode u koji je odlazio svaki dan, od proljeća do jeseni, nakon obavljena posla u banci. U vinogradu mu je pomagao unajmljeni vincilir. Mama se bavila kućanskim poslovima. Imali smo vrt iza kuće u kojem je bilo zasađeno povrće i voće jer se tada nije moglo sve kupiti kao danas. U vrtu su rasle i lubenice, dinje i ribizli i s tim je bilo puno posla. Imali smo i kućnu pomoćnicu, a dolazila je još jedna žena koja se bavila pranjem rublja. Rublje se pralo uz pomoć pepela koji je zamjenjivao deterđent, sve se je opkuhavalu u velikom kotlu, a nakon toga ispiralo na obali Bednje. Bednja je tada bila čista, po cijelo ljeto smo se znali kupati, a ja sam se tamo naučila plivati. Braća su imala čamac kojim smo se vozili po Bednji. Kasnije smo znali krasti kukuruz i ispeći ga uz obalu. Kuhanjem se bavila mama. Jako je dobro kuhala, a bila je poznata po krafnama koje smo dijelili i susjedima. Kako je mama bila odgojena u katoličkom duhu, jer joj je majka vrlo rano umrla, u kući su se slavili i židovski i katolički blagdani. Za šabat se pekao begle - kruh sa makom, a za Pesah se pravio maces koji se nabavljao preko Općine, a potjecao je iz Osijeka. Imao je i puno bolji okus, nego ovi današnji. Za Božić su obavezne bile orehnjača, makovnjača i torta. Za židovske blagdane se brinuo rabin Deutsch koji je stanovao u dvosobnom stanu uz templ. U slobodno vrijeme radio je na opsežnom jugoslavensko-hebrejskom rječniku koji je trebao biti prvi takve vrste, no nije ga uspio dovršiti. Stariji su za Jom kipur postili, ali mi djeca se nismo toga držali. Muška djeca su pohađala više škole, no djevojkama to baš nije bilo omogućeno. One su spremne za bračne dužnosti. Iako sam bila dobar đak i u pučkoj i u građanskoj školi, nisam mogla dalje na školovanje i to mi je bilo krivo. Djeca su bila obavezna pohađati satove vjeronauka, a učio se i hebrejski. Kako je naša kuća bila susjedna od župnikove, župnik Crnković me često znao pozvati da ostanem na satovima katoličkog vjeronauka pa sam neke odgovore znala bolje, nego*

---

katolička djeca. U Ludbregu je živjelo oko 25 židovskih obitelji, no nisu se sve baš čvrsto držale skupa, na primjer, Weissovi su rado kartali sa drugim obiteljima. U Ludbregu nije bilo izraženog antisemitizma, pričalo se o nekim davnim izgredima, a samo se jedna obitelj ispoljavala antižidovski – to je bio neki Kramarić koji se htio dočepati bogate Weinrebeove trgovine... ”¹⁹

Ostala je zabilježena i jedna crtica iz života u Martijancu: 1935. nadbiskup Alojzije Stepinac je posjetio Ludbreg i sudjelovao na svetoj potvrdi. Kad je u svojoj kočiji krenuo dalje, zaustavio se i u Martijancu. Lokalni župnik ga je namjeravao bogato ugostiti, no nadbiskup je zatražio samo kiselo mlijeko. Iako su se nalazili na selu, župnik se našao u neprilici jer ga nije imao pri sebi, no poslao je jednog mještana da nabavi kiselo mlijeko u dućanu kod Blühweissovih. Gizela Blühweiss je bez problema prodala mlijeko za nadbiskupa, a kasnije se ponosno hvalila da je nadbiskup pio židovsko mlijeko.²⁰

Nakon uspostavljanja Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca 1918. sve je prisutniji trend slavenizacije, odnosno kroatizacije osobnih imena i prezimena. Tako postoje podaci sa izmjenjenim prezimenima: Löbl je promjenjeno u Šandorić, Eppinger u Elek, Hirschl (njem. jelen) u Jelenić, Hirschsohn u Halič ili Halaš, Fischer (njem. ribar) u Ribarić ili Marinović, Weiss (njem. bijelo) u Belajac, Belošević ili Bjelić, Schlesinger u Slavetić, Rosenberger u Ružić. U ostalim sredinama česte su bile izmjene: Gross (njem. veliko) u Velković, Schwartz (njem. crno) u Crnić, Stein (njem. stijena) u Kamenski... I imena su se prilagođavala tadašnjem vremenu. Za mušku populaciju obvezno je bilo hebrejsko ime kojim se služio u vjerskom životu – ono je ostalo prisutno, no prvenstveno su se davala tipična lokalna imena. Tako su Nathane, Ludvige, Ignaze, Wilhelme, Bernharde, Cäcilie, Johanne, Karle, Giselle, Felikse, Malvine zamjenila imena poput: Vatroslav, Ljudevit, Srećko, Ruža, Ivana, Dragutin, Milan, Ljerka, Vlasta, Vera, Slavko, Božica...²¹

Promjena imena su se događale i kod prijelaza na drugu vjeru: 1940. Ilonka Kreutzer je prelaskom na srpskopравoslavnu vjeru izmjenila ime u Ilinka; Regina Weiss se, nakon smrti supruga Maxa Rosnera, preudala i prešla na pravoslanu vjeru, promjenivši ujedno ime u Radmila Čirić. Zanimljiv je slučaj Giselle Mitzky iz Svetog Đurđa – 1919. je prešla na rimokatoličku vjeru, a zatim se 1928. vratila na izraelsku. Kako mješoviti brakovi nisu upisivani u matične knjige, ne zna se da li su ovi prelasci uvjetovani bračnim statusom.

- 1 nedostaje podataka o obitelji Laitman, Goldstein, Klauser, Kohn, Breier, Steinhardt
- 2 predbračni ugovor je sklopljen između Zlatka Weinrebea i Zore Benedik, original se nalazi u vlasništvu B. Dobca iz Ludbrega
- 3 Židovi na tlu Jugoslavije (1988.), 71-77
- 4 matične knjige rođenih, 2 toma
- 5 obrezivanje je običaj poganskog porijekla, nema značaj kao krštenje kod kršćana, već je simbolično obilježavanje saveza s Bogom iz razdoblja patrijarha; obrezivanje je danas sve prisutnije, a obavljaju ga i pripadnici drugih religija
- 6 Ludbreg (1984.), 246
- 7 podaci I. Goldsteina iz Zagreba
- 8 prvih mjesec dana, odnosno godina dana od rođenja
- 9 pravila o ishrani temelje se na starozavjetnim propisima, isto kao 3
- 10 navodi Marije Juratović iz Globočeca Ludbreškog
- 11 navodi Antuna Potočkog iz Ludbrega čiji je otac držao poznatu gostionicu
- 12 arhiv M. Winter (prema podacima iz spomenice martijančke škole)
- 13 svjedočenje Ivke i Mladena Lončara iz Sudovčine
- 14 Hrvatsko jedinstvo, br. 63, 7.1.1939. DAV
- 15 Židov 4/1918
- 16 Romano, J. (1973.)
- 17 udruženje židovskih studenata iz južnoslavenskih zemalja u Beču, osnovano 1902.
- 18 šk. godina 1880/1 – 3 izraelske djece; 1888/9. – 1 izraelsko dijete; 1889/90. – 2 izraelske djece; 1895/6 – 3 izraelske djece
- 19 tekst formiran prema osobnom svjedočenju Josefine Dominko, rođene Gross; snimljen audivizualni zapis je napravljen za potrebe projekta "Survivors of the Shoah" S. Spielberga, snimljeno 27.11.1997. u Zagrebu, razgovor vodila Jasminka Domaš
- 20 isto kao 13
- 21 matične knjige ŽO Ludbreg

Udio Židova u gospodarstvu ludbreškog kraja

Pravne osnove za posjedovanjem nekretnina, Židovi su stekli 1860. carskom naredbom Franje Josipa, a ujedno su ukinute razne odredbe koje su im sužavale privredni život. 1873. Židovi su, prema odluci Hrvatskog sabora, izjednačeni u pravima s ostalim građanima.¹ Kako su do tog razdoblja cehovi ukinuti, Židovi su mogli "ući" i u druge djelatnosti u kojima im je nekad bilo zabranjeno poslovanje. Pozitivne političke promjene utjecale su na povećanje broja Židova u kontinentalnoj Hrvatskoj, osobito u gradovima koji su ušli u razvojno industrijsko – željezničko razdoblje.

Između samih židovskih poslovnica počinje jačati konkurencija, tako da se velik broj poduzetnika počinje okretati selu i mjestima gdje je prevladavalo poljoprivredno stanovništvo. Na takvim područjima, koje još nije zahvatio puni gospodarski razvoj, Židovi su mogli postati pokretači ekonomskog zamaha, osobito što se tiče nepoljoprivrednih djelatnosti. U prvom redu, gotova sva lokalna trgovina je išla preko Židova i Ludbreg tu nije nikakva iznimka. Ludbreška Podravina je do kraja Drugog svjetskog rata bio izrazito agrarno orijentiran kraj.²

Tabela 9: Struktura stanovništva kotara Ludbreg prema glavnim zanimanjima 1900. i 1910.g**

Gospodarska djelatnost	Broj stanovnika u toj djelatnosti 1900.	Udio u ukupnom broju aktivnog i uzdržavanog pučanstva u %	Broj stanovnika u toj djelatnosti 1910.	Udio u ukupnom broju aktivnog i uzdržavanog pučanstva u %
poljoprivreda i primarne djelatnosti	32.874	91,6	32.473	90,5
obrtni i industrija	1.736	4,8	1918	5,3
trgovina, promet i novčarstvo	404	1,1	327	0,9
javni službenici i slobodna zvanja	376	1	350	1
nadničari	63	0,2	203	0,6
kućna posluga	203	0,6	248	0,7
ostalo	244	0,7	355	1
UKUPNO:	35.900	100	35.874	100

* izvor: Karaman: Privredni razvitak mjesta i okolice Ludbrega 1848 – 1918., Ludbreg (1984.), 246.

** uključeni su i aktivni i uzdržavani

Židovi u ludbreškom kraju

Preko 90 % od ukupnog stanovništva bavilo poljoprivredom i šumarstvom. Tako izrazito agrarno orijentirano stanovništvo nije moglo samostalno pokrenuti razvoj industrije i uslužnih djelatnosti, što je opet pogodovalo židovskim poduzetnicima koji su mogli doći do izražaja upravo u tim djelatnostima. Većina poljoprivrednog zemljišta ionako se nalazila u rukama veleposjednika – baruna Inkey (sijelo Rasinja), knezova Batthyany (Ludbreg), baruna Rauch (Martijanec), grofova Drašković (Veliki Bukovec), velikaša iz Slanja, plemića iz Dubovice, Crkve ili bogatijih seljaka. Poljoprivredna proizvodnja je bila većinom autarkična.³ Veleposjednici su bili i inicijatori osnivanja manjih proizvodnih pogona (ciglane, pilane, mlinovi, pecare žeste) zbog što boljeg iskorištavanja sirovinskog blaga. Osim rijetkih pojedinaca, poljoprivreda nije ni previše zanimala Židove, smatrala se kao slabo unosan posao.

Židovi su se najprije afirmirali u trgovini i posredništvu robom, odakle su slobodna sredstva ulagali u manje proizvodne i servisne obrte. Dolaskom Židova u naš kraj, oživjela je cjelokupna trgovina. Do tada su u Ludbregu postojale samo dvije trgovine, obje u vlastelinskom vlasništvu. Jedna se nalazila na Trgu, uz istočni zid crkve (današnja pivnica "Mejaši"), a druga je bila popularni "štacun na grabi", u današnjoj Ulici Petra Zrinskog, na mjestu poslovnice Financijske agencije. Da bi čim bolje prospješili razvoj gospodarstva bilo su potrebna veća financijska sredstva pa su pojedinci pristupili osnivanju novčarskih institucija. Banke su bile prijeko potrebno ovom kraju jer postojeće domaće kreditne zadruge nisu mogle zadovoljiti poduzetničke apetite.

1892.⁴ Vilim Scheyer, jedan od najbogatijih Židova u ludbreškom kraju, osniva "Ludbrešku dioničku štedionicu" sa glavnicom od 1,000.000 dinara, a ukupna visina raspoloživih sredstava je bila 1,150.000 dinara. Banka se nalazila u Scheyerovoj kući, u zgradi koja još postoji, a od 1932. u novosagrađenoj jednokatnici, nekoliko kuća dalje. Židovski kapital u banci je iznosio 82,03 %. 1941. članovi uprave su bili: Artur Scheyer, Makso Scheyer, Leon Schlesinger, Vjekoslav Boršić, Ivan Kerstner, a u nadzornom odboru: Leon Scheyer, Milan Scheyer i Samuel Weiss. Promet banke 1938. je iznosio preko 6,000.000 dinara, a 1940. oko 5,300.000. Banka je 1940/1. poslovala s gubitkom.

1906. Scheyerov monopol prekida Ignac Gross, postavši direktorom ludbreške "Banke i štedionice d.d.". Glavnica te banke je bila isto 1,000.000 dinara, a visina raspoloživih sredstava 1,100.000 dinara.⁵ Banka je do Drugog svjetskog rata radila u kući na Trgu Svetog Trojstva.⁶ Židovski udio u banci je iznosio 44,18 %. Članovi upravnog odbora su bili: dr. Oton Spiegler, barun Kurt Allnoch, Viktor Fizir, Zvonimir Kerstner, Levin Kon i dr. Vuk pl. Vučetić. U nadzornom odboru su bili: Petar Žerjavić, Stjepan Potočki i Rudolf Appler. 1938. banka je imala promet od 2,986.739 dinara, a gubitak je iznosio 75.116,87 dinara. Promet u prvom tromjesečju 1941. je iznosio više od 2,500.000 dinara. Objе židovske banke su usko surađivale. Marija Winter spominje da su se pred rat 2 banke udružile u jednu, no u arhivi Ponove se navode odvojeno. Mora se navesti i kamatar

Ludviga Lauscha koji je u svojoj kući na Trgu Svetog Trojstva⁷ izdavao kredite, čineći tako neslužbenu konkurenciju postojećim bankarima.

Novac, većinom dobiven iz novoosnovanih banaka, se počeo ulagati u manje proizvodne objekte. Od 1900. kao vlasnik trgovačkog paromlina u Malom Bukovcu spominje se lokalni trgovac Jakob Stern. Na početku Stern ima velike planove, budući da je 1902. zapošljavao čak 120 radnika koji su imali plaću 6-10 kruna tjedno (među većim plaćama u kotaru). No već sljedeće, 1903. godine, u paromlinu radi samo 60 radnika sa istom plaćom, a 1905. samo 4 radnika što je znak da poslovi nisu tekli povoljno za paromlin. 1906. Stern pokušava ponovo proširiti posao, uzimajuću u zakup i Draškovićeve vlastelinsku ciglanu na parni pogon u Malom Bukovcu koja je zapošljavala jednog stalnog radnika te 36 prema potrebi.⁸ Sternovi poslovi posve zamiru poslije Prvog svjetskog rata kada i njegovu trgovinu mješovitom robom otkupljuju braća Sternberger. Oko 1910. se spominje ciglana na parni pogon Hinka Friedfelda u Kapeli.⁹

Židovski kapital je ušao i u druge investicije, poput mlina "Nevenka" u Donjem

Martijancu, u vlasništvu Ivana Kerstnera iz Ludbrega. U upravi su sjedili i Oton Spiegler i Artur Scheyer. Mlin je poslovao s gubicima.¹⁰ Oskar Sonnenschein iz Lepavine je postao zakupnik rudnika ugljena "Crnković" u Subotici Podravskoj, Sabolovićevim rudnikom upravljaju koprivnički trgovci Blauhorni, a rudnik u Bolfanu drži Hinko Elles.¹¹

1. lijevo Oskar Sonnenschein, zakupnik rudnika u Subotici

Većina Židova i dalje se bavi trgovinom. Već krajem 19. stoljeća gotovo sva trgovina je u židovskim rukama, a konkurencija kraj njih teško prosperira. U židovskom zakupu nalazila su se i dva ludbreška vlastelinska dućana. Među najunosnije trgovine ubrajale su se Grünfeld/Heimerova "Trgovina tekstilnih otpadaka" u Poljancu i "Samuel Weinrebe i sin" u Ludbregu sa prometom preko milijun dinara 1939-40. godine.¹² U Ludbregu se nalazila i trgovina Samuela Rosenbergera koja je prestala poslovati prije Drugog svjetskog rata (radi se o nekadašnjoj vlastelinskoj trgovini), a u 19. stoljeću postojala je trgovina tekstilom Moritza Färbera. U trgovinama su bili zaposleni i radnici kršćani štoviše, činili su većinu radne snage. Neki su kasnije i sami pokrenuli vlastiti posao na temelju iskustava stečenih kod židovskih poslodavaca poput Ivana Grubera, bivšeg zaposlenika tvrtke "Appler Mavro i sin".¹³

Židovi u ludbreškom kraju

Židovske trgovine koncentriraju se u kotarskom središtu Ludbreg i to uz sami poslovni centar naselja: Trg Svetog Trojstva, Ulicu bana Josipa Jelačića i Strossmayerovu ulicu (dan. Ulica Petra Zrinskog). Seoske trgovine u židovskom vlasništvu nalazile su se u svim župskim središtima: u Donjem Martijancu - trgovine Emanuela Schreibera i Julija Blühweissa, u Svetom Đurđu – trgovina Wilhelma Frankla, Alberta Mitzkya i Rudolfa Levija, u Velikom Bukovcu – trgovine Wilhelma Hirschla i Ele Weiss, u Rasinji – Gaspara Reichenfelda, Šandora Kleina i Julija Hirschsohna.¹⁴

I u većim naseljima te onima na važnijim prometnicama nalazile su se židovske prodavaonice: Sudovčina (Schulhof), Križovljan (Schreiber), Poljanec (Stern, Weiss, Grünfeld, Hacker), Hrženica (Pollak, Grünbaum, Hirschsohn, Fried), Struga (Schulhof), Karlovcu Ludbreškom (Herlinger), Slokovcu (Fischer), Malom Bukovcu (Stern, Löwenstein – Šidlof, Sternberger), Kutnjak (Weiss, Fischer), Imbriovec (Mayländer), Torčec (Lausch), Čukovec (Sattler), Selnica Podravska (Fischer, Weiss), Subotica Podravska (Hirschsohn), Zablatje (Weiss).¹⁵

Trgovci su se opskrbljivali robom u Mađarskoj, Sloveniji ili Međimurju pri čemu su koristili usluge podvoza domaćih seljaka. Marica Juratović navodi da je njen otac Vinko Blažić na svojim kolima često dovozio robu za židovske trgovine. Židovi su mu se kasnije odužili tako da su mu kreditirali put u Kanadu, kamo je Blažić otišao u potragu za poslom. Zanimljiv je podatak da su Židovi ostavili utjecaj i na tradicionalnu podravsku nošnju – ona se uvijek izrađivala kod kuće, a sada su se dijelovi (poput čipke, vrpce, svile) mogli kupiti u židovskim trgovinama tekstilom.

Tabela 10: Promet židovskih poduzeća u kotaru Ludbreg 1939/40. i u 1. tromjesečju 1941. te njihove vrijednosti u dinarima

Br.	Mjesto i adresa trgovine	Naziv trgovine	Vlasnik trgovine	Promet 1939/40. u dinarima	Promet u 1. tromjes. 1941.
1.	Ludbreg, Gajeva 4	<i>Appler Mavro i sin</i>	Rudolf Appler	405.020	126.850
2.	Ludbreg, Jelačićeva 11	<i>Hirschsohn Julio, Trgovina mješovitom robom</i>	Julio Hirschsohn	220.000	80.000
3.	Ludbreg, Jelačićeva 19	<i>Sattler Mavro, Trgovina mješovitom robom</i>	Mavro Sattler	20.000	4.000
4.	Ludbreg, Strossmayerova 1	<i>Vilim Scheyer i sin, Trgovina</i>	Makso Scheyer	786.400	217.931
5.	Ludbreg, Trg Svetog Trojstva 20	<i>S. Weinrebe i sin, Trgovina mješovitom robom*</i>	Zlatko Weinrebe	1.311.846	481.393
6.	Ludbreg, Jelačićeva 4	<i>Weiss Samuel, Trgovina kožama</i>	Samuel Weiss	125.000	30.00
7.	Kunovec 116	<i>Kreutzer Ernest, Trgovina mješovitom robom</i>	Ernest Kreutzer	12.000	3.000
8.	Mali Bukovec 85	<i>Sternberger Koloman, Trgovina mješovitom robom</i>	Koloman Sternberger	15.000	3.000
9.	Poljanec 60	<i>Milan Grünfeld, Andrija Heimer, Trgovina tekstilnih otpadaka</i>	Milan Grünfeld	1.500.000	500.000
10.	Poljanec 80	<i>Hacker Robert i Elizabeta, Sakupljač jaja i peradi, sitničariju</i>	Robert i Elizabeta Hacker	32.000	10.000
11.	Subotica Podravska 39	<i>Hirschsohn Eduard, Trgovina mješovitom robom</i>	Eduard Hirschsohn	100.000	35.000
12.	Veliki Bukovec 173	<i>Weiss Ela, Trgovina mješovite robom</i>	Ela Weiss	10.000	2.000
	UKUPNO:			4.535.266	1.493.174

* uz trgovinu se nalazila i benzinska postaja i željezarija

Neke židovske trgovine su opstale i nakon Drugog svjetskog rata, no pod novim vlasnicima. Trgovina Julija Blühweissa je do danas ostala na istom mjestu, preko puta poštanske zgrade u Martijancu. U kući-trgovini kožara Samuela Weissa je 1949. osnovana postolarska zadruga "Uzor" koja je uključivala tridesetak postolara. U Weinrebeovoj nacionaliziranoj trgovini 1975. otvorena je pivnica "Mejaši".

Osim trgovine i industrije, popularno židovsko zanimanje je bilo ugostiteljstvo. U Ludbregu je svratište "K crnom orlu" (dan. hotel Putnik) u zakupu duže vrijeme držao Židov Dragutin Klauser¹⁶, gostionicu u Strossmayerovoj ulici je imao Šandor Pajtaš, a drugu gostionicu je u najmu držao Robert Steiner. Kao i trgovine i ugostiteljski objekti su se nalazili u većim selima: Poljanec (Isidor Weiss, Samuel Stern), Karlovec (Samuel Hirschler), Dubovica (Jakob Weiss), Hrženica (Herman Pollak), Sesevete (Josef Nemšić), Veliki Bukovec (Samuel Lausch, Karlo Selinger), Donji Martijanec (Emanuel Schreiber), Mali Bukovec (Leopold Goldschmidt), Slanje (Leopold Hirschl), Subotica (Ivana Kohn),

Židovi u ludbreškom kraju

Cvetkovec (Ignac Milhofer). Poznate krčme su držali Jakob Schulhof u Strugi ("Schulhof Inn"), Markus Mitzky u Svetom Đurđu te obitelj Lausch u Čukovcu. Krčma Josipa Sameka u Donjem Martijanцу se održala sve do danas, no u promijenjenom vlasništvu.

Većina Židova posjedovala je od 19. stoljeća i poljoprivredne parcele, a gostioničari su imali vlastite vinograde, poput Lauschevih koji su kod Čukovca posjedovali oveći vinograd. Lokalni naziv "*Lauševo*" ustalio se do današnjih dana za brežuljak južno od Čukovca. 1891. na izložbi Gospodarskog društva Kraljevine Hrvatske i Slavonije u Zagrebu priznanje su primili Samuel Scheyer za dobro vino, a za izvrsnu rakiju Dragutin Klauser i Vilim Scheyer iz Ludbrega.¹⁷ I ludbreški gostioničar Šandor Pajtaš se bavio poljoprivredom kao glavnim zanimanjem. Njegov zet Ignac Lausch je najprije radio u gostionici svog tasta, a kasnije je u Zagrebu bio vlasnik kavane "Corso" u Ilici te velegradske slastičarne "Manon" na Jelačićevom placu. Šandorov sin je posjedovao trgovinu alkoholnih pića u Jurišićevoj ulici u Zagrebu. Velike vinograde su imali i Ignac Weinrebe, Ignac Gross i Artur Scheyer.

Rijetki pojedinci se javljaju kao obrtnici, poput stolara Mavre Bonyhadya iz Ludbrega, pekara Branka Rosnera iz Malog Bukovca, bravara Zvonka Hackera iz Poljanca i Ernesta Deutscha iz Ludbrega, električara Slavka Hackera iz Poljanca.¹⁸ Ignac Weinrebe je bio građevinski poduzetnik, bavio se izradom betonskih cijevi za bunare i propustima na potocima i jamama. 1914. izgradio je školu u Sesvetama, a 1928. izvršio je radove na pregradnji i proširenju škole u Rasinji.

Oni koji su se bavili trgovinom i ugostiteljstvom često su nailazili na poslovne poteškoće. Prodavaonice i gostione na selu ipak nisu bile tako profitabilne kao one u Ludbregu (što se vidi iz podataka u tabeli 8). M. Winter navodi da su, 1918. opljačkani, trgovci Weiss i Fischer u Kutnjaku i Selnici bili više siromašni¹⁹, nego bogati, a u donjem platežnom razredu su bili trgovci Sattler, Rosenberger, Moses i Hirschsohn.

Od intelektualnih poslova, zanimanja poput liječnika i veterinara su bila osobito popularna među Židovima na području cijele Hrvatske. Liječničko zanimanje čak je bilo nazivano židovskim. Na području ludbreške Podravine je djelovalo nekoliko liječnika židovskog porijekla: dr. Ivan Erlewein, u statusu kotarskog liječnika 1874/5., dr. Bernhard Horetzki koji je djelovao na području Malog Bukovca, dr. Adolf Spitzer, dr. Mavro Schreiber iz Martijanca koji je u dobi od 28 godina umro u bečkoj bolnici, dr. Herman Hirschl, porijeklom iz Nagykanisze, dr. Julio Scheyer i Željko Selinger koji su djelovali u Koprivnici te posljednji – dr. Milan Zohr, stradao u logoru Jasenovac. Studenti medicine su bili Radivoj Sattler, Mirko Gross i Josip Blühweiss koji su stradali u logorima.²⁰

Od farmaceuta poznati su mr.ph. Josip Milhofer, rođen u Cvetkovcu²¹, a djelovao u Koprivnici i mr.ph. Selma Einhorn-Derenčin koja je sa svojim radom započela u Konovoj ljekarni u Ludbregu, a kasnije je odselila u Zagreb.

Veterinari su bili Ferdinand Švrljuga (1888.–1944.) koji je službovao po raznim mjestima u Hrvatskoj te Rudolf i Slavko Samek koji su odselili u Požegu i tamo se nastavili baviti svojim zanimanjem.²²

U Ludbregu su dobro funkcionirali odvjetnički uredi od kojih su 2 bila u židovskom vlasništvu. Prvi je vodio dr. Leon Schlesinger sa svoja tri sina Dragutinom, Vladimirom i Božidarom koji su svi bili završeni pravnici. Drugi ured se nalazio na Trgu Svetog Trojstva u kojem je radio dr. Oton Spiegler. Oton je preživio rat te je kasnije u Beogradu radio u Saveznom ministarstvu pravosuđa. Njegov sin Fedor je postao novinar, a kći Vlasta biolog. Zoltan, mlađi brat Željka Selinger, je preživio rat te se proslavio kao priznati arhitekt.²³

Učiteljica u Svetom Petru Ludbreškom je bila rabinova kći Silvija Basch, a kasnije je njenim stopama krenula i njena kći – Theodora Klayman.²⁴ U Martijancu je kraće vrijeme učiteljica bila Ivanka Grünfeld. U nedostatku predmetnog kadra, 1927. je nastava njemačkog jezika bila povjerena rabinu Deutschu koji je podučavao vjeronauk za male Židove.²⁵

U Matičnoj knjizi mrtvih, kao zanimanje Juliusa Sattlera je navedeno slikar (fotograf), iako mu je pravo zanimanje tokom života bilo krčmarenje. U Kutnjaku se 1908. rodio Hugo Fisher Ribarić koji je postao profesionalni fotograf.²⁶ Već je spomenut poznati austrijski književnik Eduard Breier.

Manji dio Židova se bavio činovničkim poslovima i to najčešće u židovskim poduzećima. Gizela Vrančić je bila činovnica u "Ludbreškoj dioničkoj štedionici", a Mira Dobec u ludbreškom katastru. Među činovnicima bili su i Dezider Grünfeld, Ignac Hirschsohn, Jakob Scheyer i Julka Fried.²⁷ Među općinskom birokracijom nije bilo Židova, iako su pripadali ludbreškoj inteligenciji. U doba kada je velik dio stanovništva još bio nepismen, bilo je mnogo visokoobrazovanih Židova koji nisu mogli naći posao u lokalnoj zajednici pa su se odseljavali u veće centre.²⁸

No da se ne bi stekao dojam da su svi Židovi bili obrazovani i bogati, navodim podatak iz Matične knjige umrlih gdje su upisani Filip Stern, umro u dobi od 61 godine u Slanju kao prosjak, te Milka Deutsch koja je umrla u Selniku kao ubogarka.

Spomenuti se mogu i objekti koji su sagrađeni od strane Židova. Neka posebna arhitektura nije prisutna, već se radi o isključivo višenamjenskim objektima: dio je služio za poslovne obaveze, poput trgovine ili obrta, a drugi dio za stanovanje. Poslovno-stambena zgrada Vilima Scheyera još postoji i danas služi u poslovne svrhe (Agroludbreg), a isti je slučaj sa Applerovom kućom (u prizemlju trgovina, na katu stanovi). Najreprezentativnija zgrada je bila Scheyerova "Ludbreška dionička štedionica". Zgrada je podignuta 1932. na mjestu Rosenbergerove trgovine koja je nekad bila vlastelinska. Vezano za tu kuću, u ostavštini Marije Winter, postoji zapisana priča o nastanku kuće: *"... Sudac Antolković je redovito kupovao srećke državne lutrije, a to je prodavala bankovna činovnica Gizela Deutsch. Jednog dana obavijesti Gizela Antolkovića da mu je ostavila*

srećku najnovijeg izdanja, samo neka dođe po nju u banku. Na to joj on odgovori: "Draga Giza, ovaj put zbilja nemam novaca. Vрати ti tu srećku natrag!" Bilo je prekasno da se srećka vrati, zato ju banka zadrži za svoj račun. Taj komadić papira donio je banci veliku svotu novaca. Za dobivenih 500.000 dinara izgrađena je nova zgrada banke..."²⁹ Banka je izgrađena kao jednokatnica u upečatljivom urbanom stilu: stroga simetričnost sa središnjim rizalitom i atikom, veliki ulični prozori, istaknute balustrade na parapetima okvira, željezni ukrasi na vratima.³⁰ U toj zgradi se danas nalazi poslovница Fina-e. U Slanju zubu vremena odolijeva stambeno-poslovna prizemnica, podignuta 1897. od strane Leopolda Hirschla. U to doba Slanje je bilo snažan gospodarski centar, a u kući je bila gostionica i mesnica te vinski podrum. Kuća je trenutno u vrlo lošem stanju.³¹

---

1 Lončarić (2003.), str. 12-13

2 predratne nepoljoprivredne djelatnosti nisu zapošljavale veći broj radnika, tek nakon provedene industrijalizacije poslije 1945. Ludbreg bilježi velik broj industrijskih radnika, nesrazmjeran sa brojem stanovnika samog mjesta

3 Kolar-Dimitrijević (1984.), str. 260-5

Proizvodnja poljoprivrednih proizvoda na seljačkim gospodarstvima je većinom bila namijenjena vlastitoj potrošnji, dok su veća gazdinstva i vlastelinstva proizvodila za trgovinu

4 prema nekim podacima Scheyerova banka je osnovana 1886. Banka je optuživana za preveliko lihvarstvo kako je to spomenuto u Knjizi zapisnika gospodarske podružnice 1885-1899.: "...Ludbreška štedionica bere veće kamate negoli je zakonom dozvoljeno, a mjenice podpisuju i djeca" zbog čega je kotarski predstojnik O. Rajković pokrenuo istragu (Ludbreg, 1984.). Zanimljivo je da je bankar Vilim Scheyer novcem potpomogao Ludbrešku gospodarsku podružnicu (Winter, 2000.)

5 Feletar (1973.), str. 120

-
- 6 kuća u današnjem vlasništvu obitelji Žnidarić
  - 7 kuće više nema; u vlasništvu obitelji Eleršek, kasnije fotografa M. Novaka – danas poslovno-stambeni kompleks u vlasništvu Đ. Bohneca
  - 8 DAV, Izvještaji Varaždinske županije 1902.-8
  - 9 Karaman (1984.), str. 252
  - 10 HDA, Ponova 1076 3-2-3, kartoteka poduzeća po gradovima: Ludbreg; u upravnom odboru mlina "Nevenka" su bili Oton Spiegler, I. Kerstner i B. Baranyay, u nadzornom Artur Scheyer, N. Miškulin i Lj. Vrančić; židovski udio je iznosio 1 %
  - 11 Karaman (1984.), str. 233
  - 12 vidi tabelu 3
  - 13 HDA, VŽŽZ Prs. 87/1941. slučaj: Zvonko Somogji i ostali protiv Ivana Grubera
  - 14 matične knjige ŽBO Ludbreg
  - 15 isto kao 14
  - 16 HDA PrZV 1903/5, 3648
  - 17 Winter (2000.) sv. II., str. 278
  - 18 HDA ZKRZ Guz 2624/45, kut.53;
postoje još neka prezimena koja bi mogla upućivati na osobe židovskog porijekla: mesar Grossinger, bravar Weizel, postolar Reiman, stolar Braumauer, klobučar Baumfelder – o njima nema podataka što se tiče vjeroispovijesti tako da ostaje nepoznanica da li su uopće bili Židovi
  - 19 Winter (2000.) sv. I., str.157
  - 20 Romano, J.: Jevreji zdravstveni radnici Jugoslavije 1941-5. u Zborniku 2, JIM, Beograd 1973.
  - 21 Kovačić, M.: Koprivnički apotekar – ljekarnik Josip Milhofer, Podravski zbornik (2002.)
  - 22 isto kao 20
  - 23 Kovačić, M.: Koprivnički liječnik dr. Zlatko Selinger, podravski zbornik 16 (1990.)
  - 24 radila kao profesor engleskog i španjolskog jezika u centru za useljenike u SAD-u
  - 25 Spomenica škole ludbreške, god. 1927.
  - 26 Ratne fotografije 1943-5.: Hugo Fischer Ribarić, katalog izložbe u Galeriji židovske općine, Zagreb 1998.
  - 27 HDA ZKRZ Guz 2624/45, kut.53; M. Winter navodi da je J. Fried radila i kao odgajateljica u Beogradu
  - 28 statistički podaci iz Jevrejskog almanaha (1925-30.)
  - 29 arhiv Marije Winter
  - 30 UTH Ludbreg – Ludbreška Podravina, str. 112
  - 31 izjava Ivana Krobota (Ludbreg)

Židovi u društvenom životu Ludbrega

Nakon masovnijeg naseljavanja u 19. stoljeću, Židovi se nisu odmah etablirali u lokalne zajednice. Razlog tome je bio amozitet na vjerskoj osnovi¹ pa su posebno manja, konzervativnija naselja teže prihvaćala doseljenike. Velik problem je bilo i nepoznavanje hrvatskog jezika što je onemogućavalo bolju komunikaciju Židova sa starosjediocima. Mirko Weinrebe u svom pismu navodi da je većina ludbreških Židova kod kuće govorila njemački, dok su se Židovi na selu najčešće sporazumijevali mađarskim jezikom. Poslovno su se Židovi, silom prilika, služili hrvatskim, no govorili su ga dosta loše. Tek su mlađe generacije, rođene u ludbreškom kraju savršeno svladale hrvatski jezik. Još je jedan problem bio, a to je često seljenje cijelih židovskih obitelji u potrazi za boljim životnim uvjetima.

S vremenom su se neke obitelji udomaćile u pojedinom naselju te su polako ulazile u lokalno društvo. To je ovisilo i o samim Židovima: konzervativnije obitelji² odbijale su suvišan kontakt sa nežidovskim svijetom, dok su liberalniji Židovi brzo sklapali prijateljstva s domaćim kršćanskim obiteljima.³ U 20. stoljeću su se već potpuno uklopili u lokalnu zajednicu.

Velik broj Židova je bio uključen u rad lokalne židovske općine. To se osobito odnosilo na ludbreške Židove, dok su Židovi sa sela rjeđe dolazili u ludbrešku sinagogu i nisu se previše bavili poslovima Općine.⁴ Jedan od razloga je i tadašnja loša povezanost sa Ludbregom (ceste su bile neudobne za putovanje, željeznice još nije bilo). Židovi iz martijanečkog kraja su se orijentirali Varaždinu, a oni iz rasinjskog i đelekovečkog područja Koprivnici.

Ugledni Židovi iz Ludbrega su sudjelovali u radu Izraelitičke bogoštovne općine u raznim zaduženjima koja su bila potrebna za normalno funkcioniranje zajednice. Kako je zajednica u Ludbregu bila među najmanjima, neki su Židovi imali i više zaduženja. Nakon što je osigurano normalno funkcioniranje vjerskog života (briga o rabinu, sinagogi, groblju), pristupilo se organiziranju društva Hevre kadiše. Prema pravilima Hevre kadiše u Ludbregu⁵, glavni ciljevi ove udruge su bili:

1. *njegovanje siromašnih bolesnika*
2. *podupiranje oskudnih*
3. *sahranjivanje mrtvih jevreja*
4. *odredjenje molitava za spas duše pokojnika*
5. *upravljanje zaklada i zapisa*

U ostale aktivnosti Društva spadalo je: obilaženje bolesnika, besplatno liječenje i nabava lijekova, podupiranje siromaha, udovica i siročadi članova društva, *šemira* – čuvanje bolesnih i mrtvih, pokapanje prema želji umrloga, obredno pranje, organiziranje sprovoda...

Hevra kadiša (aramejski – *sveto društvo*) je bila organizacija humanitarnog tipa koja je brinula o posmrtnim potrebama za članove društva te o siromašnim i bolesnima.

Sredstva su prikupljana na bazi dobrovoljnih priloga, članarina, zaklada, darova, pristojbi za grobna mjesta. Na dužnost predsjednika Hevre kadiše birani su članovi zajednice koji su se posebno isticali u humanitarnom i društvenom radu. Svi članovi Društva su imali jednake obaveze. Hevra kadiša je sigurno postojala kao udruženje i prije službenog odobrenja pravila Društva u siječnju 1932. U dvadesetim godinama 20. stoljeća predsjednik Hevre kadiše je najčešće bio bogati trgovac Makso Scheyer, a tajnik Josef Leopold Deutsch. Hevra kadiša je prestala s radom u lipnju 1941 odredbom kotarskih vlasti.

Osim Hevre kadiše, društvo karitativnog tipa je bilo "Jevrejsko gospojinsko dobrotvorno društvo u Ludbregu"⁶. Pravila ovog društva donesena su na glavnoj skupštini, održanoj 6. prosinca 1931., a odobrena u travnju 1932. od organa kraljevske vlasti⁷. Svrha društva je bilo:

- 1. materijalno potpomagati stradalnike, naročito siromašne gospoje u bolesti i nemoći, siromašne roditelje, udove i siročad. Vrst i veličinu potpore ustanovljuje odbor u svakoj pojedinoj zgodi.*
- 2. siromašne zaručnice na dan vjenčanja nadariti novčanim iznosom. U tu svrhu će se prigodom svakog vjenčanja u sporazumu sa predsjednikom jevrejske opštine te predsjednikom hrama kupiti milodare.*
- 3. djelovanje društva se proteže na Ludbreg te sva ona mjesta koja spadaju pod ludbreški rabinat, a kod inih elementarnih nezgoda, na cjelu Jugoslaviju.*

Društveni imetak se sastojao od utemeljene glavnice, godišnjih prinosa redovitih članova, kamata na glavicu, dobrovoljnih darova, prihoda od raznih zabava u organizaciji društva i milodara. Uplatom u iznosu od 500 din, postajalo bi se članom – utemeljiteljem. Predsjednica društva se birala iz redova članstva, a Društvo je bilo pod nadzorom židovske općine. Za predsjednicu Jevrejskog gospojinskog dobrotvornog društva je bila izabrana Vilma Schlesinger, tajničke poslove je obavljala Hermina Gross, a supotpisnice Pravila društva su bile Elza Scheyer, Gizela Deutsch i Irma Scheyer. Za diktature kralja Aleksandra (1929-34.) ukinuta su sva ženska udruženja tako da se društva u Ludbregu fuzionirala u jedno – Kneginju Zorku. Glavna organizatorica društva je bila Milka Perić, supruga javnog bilježnika, a aktivne su bile i Židovke: Vilma Weiss, Mariška Weinrebe, Blanka Appler, Gizela Deutsch. Poslije smrti kralja Aleksandra ženska društva su se podijelila na prijašnja, a Vilma Schlesinger je ponovo preuzela predsjedničku ulogu.

Glasilo "Židov" izvještava o osnivanju još jedne židovske udruge:

"Dne 25.12.1918. sastali su se cijonisti mjesta Ludbreg da organiziraju cijonističko društvo. bilo je vrlo lijepo posjećeno od mladeži, a i starijih Židova koji su se odazvali svakoj žrtvi koje će to mlado društvo trebati. Tako su na prijedlog g. predsjednik Chewre Kadische Šandor Pajtaš i g. podpredsjednik Makso Scheyer ponudili da će potrebni gorivi materijal kao i rasvjetu dati. Lijepim i biranim riječima pozdravio je g. sumišljenik Artur Scheyer prisutne, a na to je g. povjerenik rabi Deutsch protumačio vrlo zanosno svrhu i cilj cijonizma.

Židovi u ludbreškom kraju

Tom zgodom izabran je g. Mirko Weinrebe delegatom za cionistički kongres 5-6.1.1919. Na ponudu g. rabina osnovana je hebrejska škola u koju se prijavila cijela mladež. Konačno je unišla lijepa svota za nabavu židovskih knjiga i novina."

Prema statističkim podacima Jevrejskog almanaha, predsjednik ludbreške cionističke organizacije "Agudat Cijon" je bio Rudolf Appler. Žene su mogle i samostalno organizirati vlastito cionističko udruženje, no o takvome u Ludbregu nema pouzdanih podataka. Postoje neke naznake da su Zora Lausch i desetero drugih žena imalo sličnu udrugu.⁸

Krajnji cilj cionističkog pokreta je bila izgradnja židovske države u Palestini. To je bilo zajamčeno mandatom Lige naroda Velikoj Britaniji koja je kontrolirala bliskoistočno područje nakon propasti Osmanskog Carstva poslije Prvog svjetskog rata⁹. Koprivnička cionistička organizacija u svom statutu bilježi zadatke: organizacija cionističkog rada, nacionalno kulturno osvještavanje Židova, popularizacija cionizma putem javnih predavanja, zabava, distribucije knjiga, časopisa i novina, osnivanje židovskih čitaonica i omladinskih društava, promicanje nacionalnih interesa Židova, upoznavanje sa židovskom kulturom i poviješću, umjetnošću, glazbom, hebrejskim jezikom¹⁰.

Mora se imati na umu da je dio jugoslavenske židovske zajednice bio zahvaćen asimilacijom te su mnogi Židovi doista izgubili nacionalni identitet. Cionizam je pojava slična nacionalnim preporodima europskih naroda koji nisu ostvarili vlastitu državu tokom povijesti, na primjer Hrvati, Slovenci, Česi, Makedonci... Cionizam se ne smije promatrati kao ekstremnu organizaciju opasnih namjera jer je Židovima bilo na umu stvoriti vlastitu državu u pradomovini Palestini. Cionizam je težio nacionalnom buđenju Židova prije odlaska u Palestinu¹¹, stoga nije bio "štetan" za okolinu u kojoj je nastao. Da bi se što bolje snašli u novoj državi, židovske omladinske organizacije su pokrenule organizirane radne akcije (hahšare, mošave, pijuli, kvuce) na kojima su se "pioniri" učili poljoprivrednim poslovima.

Aktivno sudjelovanje u cionističkom pokretu je uključivalo i prikupljanje novca za Narodni fond (*Keren Kajemet*) iz kojeg su se financirale siromašne židovske zajednice u Europi te otkup muslimanske zemlje u Palestini. U dvadesetim godinama 20. stoljeća ludbreška zajednica je bila među najizdašnjijim u Jugoslaviji. U glasilu Židov stoji i jedna izjava povjerenika Keren Kajemeta, Artura Scheyera: "*Općina i Hevra uzdržavaju se i same prinosima nas, koji uvijek dajemo, pa onda dvostruko dajemo sami i oporezovani. No možete se svakako još jednom obratiti na predsjedništvo i općine i Hevre u stvari jubilarnog iznosa, pa ćemo gledati da se odužimo makar malim iznosima, koliko bude moguće.*"¹² Prigodom *brit mila* uzvanici bi darovali novčane iznose za Keren Kajemet – tako su za *brit mil* Fedora Spieglera uplaćeni sljedeći iznosi: po 500 din. dr. Oton Spiegler (otac) i dr. Oskar Spiegler (dječakov stric i mohel), 100 din. Zora Kohn i Artur Scheyer, 50 din. L. Deutsch, M. Appler, R. Löwy, S. Weiss, S. Weinrebe, R. Appler, Z. Weinrebe, dr. M.

Zohr, dr. M. Peričić, I. Weinrebe, E. Stern, 30 din. Š. Pajtaš, J. Schlesinger, G. Deutsch i L. Vrančić.¹³

Židovi koji su živjeli u okolnim selima nisu previše sudjelovali u radu židovskih organizacija u Ludbregu.

U 19. stoljeću u Ludbregu je živjelo nekoliko društvenih slojeva:¹⁴ seljaci, čiji su se preci još prije raspada feudalizma otkupili od tlake; osobe koje su zanimanjem ili boravištem bile vezane za kneževski dvor Batthyanyevih; obrtničko-trgovački sloj i javni službenici (suci, liječnici, učitelji, namještenici pošte...). Židovi su po svom zvanju većinom pripadali u trgovački sloj, a unutar tog sloja su činili posebnu skupinu koja je bila u oštroj poslovnoj konkurenciji sa kršćanskim poduzetnicima. Dugi niz godina su Židovi živjeli izolirano od kršćanskog življa, čemu je doprinosila i vjerska mržnja prema Židovima.

S vremenom su se Židovi uklopili u društveni život Ludbrega i to na takvom stupnju da praktički nije postojala neka društvena udruga u kojoj nije bila članstva židovskog porijekla. Među najstarijim ludbreškim organizacijama je Ludbreški vatrogasni zbor, osnovan 1869. godine nakon strašnog požara koji je poharao centar Ludbrega, uništivši pritom velik dio stambenog fonda (preko 60 zgrada). U upravnom odboru Vatrogasnog zbora su sjedili predsjednik društva Đuro pl.Šafarić, Josip Valenko, Josip Kon, mlinar Karacsany, šumar Klingspoegel i gospodarstvenik Grabarić. Funkciju izvršujućeg vojvode obnašao je trgovac Samuel Scheyer. Isti je kasnije obavljao i predsjedničku dužnost. I ostali su se muškarci iz obitelji Scheyer angažirali među ludbreškim vatrogascima: zapovjednik društva je bio Makso Scheyer, a u tridesetim godinama 20. stoljeća blagajnu društva je vodio bankar Artur Scheyer. Članovi obitelji Scheyer često su novcem pomagali ludbreške vatrogasce. Tako je 1938. Artur Scheyer uplatio 500 din. priloga prilikom smrti svog brata Julija Scheyera. Općinski liječnik dr. Milan Zohr je do odlaska iz Ludbrega 1938. obavljao i dužnost vatrogasnog liječnika.¹⁵

I u ostalim vatrogasnim društvima su Židovi zauzimali visoke pozicije. 1887. godine osnovano je vatrogasno društvo za Veliki i Mali Bukovec, prvi predsjednik je bio lokalni trgovac Jakob Stern, a član August Weiss.¹⁶ 1893. Josef Nemschitz, krčmar iz Seseveta, inicirao je osnivanje Dobrovoljnog vatrogasnog društva za Sesevete, Strugu i Karlovec. 1898. osnovano je Dobrovoljno vatrogasno društvo u Donjem Martijancu pod pokroviteljstvom bana Pavla baruna Raucha od Nyeka. U upravljajućem odboru bili su Židovi Mavro Samek (podzapovjednik i blagajnik) i Lavoslav Schulhof (vježbatelj), a istaknuti članovi – utemeljitelji su bili trgovci Julio Blühweiss i Emanuel Schreiber.¹⁷

Trgovac Rudolf Appler je bio dugogodišnji predsjednik Kulturno-prosvjetnog društva u Ludbregu, osnovanog 1922. godine sa zadaćom pomaganja i usklađivanja kulturnih i prosvjetnih organizacija. 1904. godine je osnovana Hrvatska pučka knjižnica i čitaonica u Ludbregu među čijim aktivnijim članovima su bili dr. Oton Spiegler i Radivoj Sattler.

Židovi su bili vrlo afirmirani u zboru Podravina. Prema podacima iz arhiva M. Winter, 24.5.1908. u Ludbregu se održala konstituirajuća sjednica Hrvatskog pjevačkog društva Podravina na kojoj su se, između ostalih, našli upisani članovi: Makso Scheyer, Milan Scheyer, Hinko Hirschsohn, Rudolf Berger, Šandor Pajtaš, Albert Scheyer, Samuel Scheyer, Vilim Scheyer, Josef Leopold Deutsch, Markus Mitzky. Za predsjednika je bio izabran Gašo Somogji, podpredsjednik je postao Makso Scheyer, a tajnik Levin Kon, dok je među odbornicima bio i Samuel Scheyer. Radu HPD Podravina kasnije su se pridružili i Jakob Färber, Artur Scheyer, Ignac Gross, Samuel Weiss, Ignac Lausch i još mnogi. Posebno su se članovi obitelji Scheyer isticali u obnašanju dužnosti. Oton Spiegler je bio istaknuti solist.

U kulturnim udrugama u Poljancu – čitaonici, zboru i diletantskoj družini aktivni su bili Milan, Dezider, Greta i Zlata Grünfeld. U ludbreškom Salonskom orkestru su nastupali Vilma Schlesinger kao pjevačica i pijanistica te njeni sinovi Vladimir i Božidar, vješti violinisti.¹⁸

I u sportskim aktivnostima je bilo mnogo Židova. Bavili su se atletikom, tenisom, skijanjem, hokejom, nogometom. Plivanje je bilo popularno u ljetnim mjesecima, na obalama rijeke Bednje. Židovska mladež je, kao i katolička, sudjelovala u Hrvatskom sokolu, kasnije jugoslavenskom. Članstvo je bilo gotovo obavezno. Josefina Gross se prisjetila da je vježbalište bilo u nekadašnjoj velikoj plesnoj dvorani dvorca Batthyany. Mladež je često nastupala na sokolskim sletovima. Zlatko Weinrebe je bio jedan od osnivača i nogometaša NK Podravina. U prvoj međuklupskoj nogometnoj utakmici 1919., između koprivničkog i ludbreškog kluba, za Ludbreg su igrali Zlatko i Josip Weinrebe i Rihard Hirschl, a prvo poluvrijeme je sudio Julius Weinrebe.¹⁹ I u Teniskom klubu²⁰ Židovi su bili najbrojniji igrači.

Prema izjavama nekih mještana, Židovi se nisu bavili politikom, niti su se direktno uplitali u lokalnu vlast. Pokušavali su živjeti u skladu sa lokalnom sredinom pa su često podržavali istu političku opciju kao i njihovi susjedi. Mirko Weinrebe piše: *“...Ludbreg je bio pravaško gnijezdo. Kada bi zastupnik Gašparović dolazio u Ludbreg, našao bi se uvijek i sa svojim prijateljem i kartašem Pajtašom (Šandor Pajtaš). Ludbrežani i okolica bili su za mog djetinjstva frankovci i većina Židova je držala s njima. Kasnije, kada je pučanstvo prešlo u Radićevce, Židovi su silom prilika – radi njegovog antisemitizma²¹, otpali kao političke pristalice...”*

Kako su se Židovi bogatili trgovinom, tako su i stjecali aktivno ili pasivno pravo glasa koje je bilo uskraćeno velikom dijelu siromašnog pučanstva. Ludbreški Židovi često su glasali za vladine kandidate izazivajući tako bijes mnoštva koje je bilo naklonjeno opoziciji. Zbog toga je u nekoliko navrata stradala židovska imovina. Bilo je i onih koji su slijedili volju lokalne zajednice pa je dr. Leon Schlesinger neko vrijeme bio tajnikom Seljačko-demokratske koalicije za kotar Ludbreg.²²

U nedostatku društvenih zbivanja u Ludbregu, Židovi su znali nekoliko puta godišnje posjećivati kazališne priredbe i koncerte u susjednim općinama (Varaždin, Koprivnica, Križevci).²³ Ponekad bi i sami organizirali kakvu veselicu o čemu govori i jedan članak u Varaždinskom viesniku: "19.8.1897. izvedena je predstava "Ogladnjeli pisar" u kojoj su nastupile Miroslava Scheyer i Otilija Löwy. Predstava je bila 'burno pozdravljena od općinstva."²⁴ Ponekad zabave i nisu bile sretnog završetka: "...na dan sv. Katarine priredila je diletantsko kazališno društvo zabavnu večer. Zabava je tekla dobro sve dok opozicionari nisu spomenuli izbore, posebno navodnu prevaru baruna Raucha. Počela je svađa s ružnim psovka, posebice đurđanskog kapelana i njegovog prijatelja g. Pajtaša. Poslije afere, društvo se ogorčeno razišlo."²⁵

Za spomenuti je i to da su ludbreški Židovi, nakon doseljavanja u novi kraj, aktivno sudjelovali u javnom životu te zajednice. Tako je Adolf Scheyer bio predsjednik Hevre Kadische u Koprivnici, Milan Scheyer bio blagajnik koprivničkog cionističkog udruženja "Hatehijah" te gradski zastupnik, kao i njegov brat dr. Julio Scheyer. Josip Milhofer iz Cvetkovca je bio suosnivač koprivničkog Židovskog srednjoškolskog društva "Herut".²⁶

-
- 1 Katolička crkva nije poticala na antisemitizam, iako je tokom srednjeg i novog vijeka progonila i Židove; pojedini su katolički uglednici često štitili Židove od progona, no bilo je i onih koji su poticali napade
  - 2 tzv. ortodoksni Židovi koji su živjeli u skladu sa židovskim propisima, u Ludbregu nije bilo ortodoksnih Židova
  - 3 cijela je ludbreška zajednica, kao i većina hrvatske, pripadala liberalnijoj struji židovstva – tzv. neolozima, to se da zaključiti i prema tome da su žene imale gotovo isti položaj kao i muškarci – u sinagogi nisu sjedile odvojeno; sukob neologa s ortodoksima je tinjao u Zagrebu te je kulminirao razdvajanjem jedinstvene židovske općine, u sukobu je ortodokse pomagao i zagrebački nadbiskup
  - 4 u statističkim podacima koji prate Židovsku općinu u Ludbregu među dužnosnicima Općine nema Židova sa sela; osim obitelji Lausch koja je aktivno sudjelovala u radu Općine, drugi "neludbreški" Židovi se ne spominju
  - 5 HDA, f. 144, SB UO POV II. 851/1932, 868/1932
  - 6 postojala su i starija ženska udruženja: Gospojinski odbor, osnovan 1888., Hrvatska žena, Hrvatsko srce, Katolička žena
  - 7 HDA br. 851/II. POV. U. O. – 1932. 144 -kut.br. 179
  - 8 Židov br. 3/1919. Šekel i centralni fond 5678.: uplata od 22 K
  - 9 Prvi svjetski rat je završio porazom Centralnih sila s kojima je ratovalo i Osmansko Carstvo, 10.8.1920. u Sevresu sklopljen je mirovni sporazum Turske s silama Antante kojim je Ujedinjeno Kraljevstvo dobilo protektorat nad bivšim turskim teritorijem Irakom, Palestinom i Transjordanijom. Palestina je tada bila zaostala pokrajina s većinskim muslimanskim stanovništvom i manjinskom židovsko-kršćanskom zajednicom

Židovi u ludbreškom kraju

- 10 HDA, Pravila mjesne cionističke organizacije u Koprivnici
- 11 cionizam je reakcija na antisemitizam, Theodor Herzl u svom djelu "Židovska država" donosi program političkog cionizma, 1897. održan je 1. cionistički kongres u Baselu (Švicarska)
- 12 Ludbreg (1984.), str. 437.
- 13 Židov 1927/6
- 14 Židov 1927/11
- 15 Dobrovoljno vatrogasno društvo Ludbreg 1869. -1999. (1999.) 55, 57
- 16 Hrupec, V.: Monografija bukovečkog kraja (1996.)
- 17 100 godina Dobrovoljnog vatrogasnog društva Donji Matrijanec (1997.)
- 18 Winter (2000.)
- 19 Vrtulek, F.: Nogomet u Ludbregu (1919-2005.), Podravski zbornik 2005.
- 20 Teniski klub je imao igralište na Otoku mladosti što se vidi na panoramskim slikama i razglednicama Ludbrega na početku 20. stoljeća, kasnije je napravljeno igralište na današnjoj Podravini
- 21 pismo Mirka Weinrebea
- 22 HDA fond Radić, kut. 1, sign. 537 (pismo Stjepanu Radiću)
- 23 Winter (2000.)
- 24 Varaždinski viesnik, 30.1.1897., br. 5
- 25 prema izvorniku u Varaždinskom viesniku, 11.12.1897., br. 50
- 26 Švob (2004.), II., 314

Predstavnici Grada Ludbrega, židovske zajednice i Udruge antifašista Ludbreg uz prisustvo građana Ludbrega obilježavaju spomendan Jom hašou na židovskom groblju u Ludbregu (21.4.2009.)

Rabin Kotel Da-Don, moli Kadiš za žrtve Holokausta (21.4.2009.)

Židovi u ludbreškom kraju

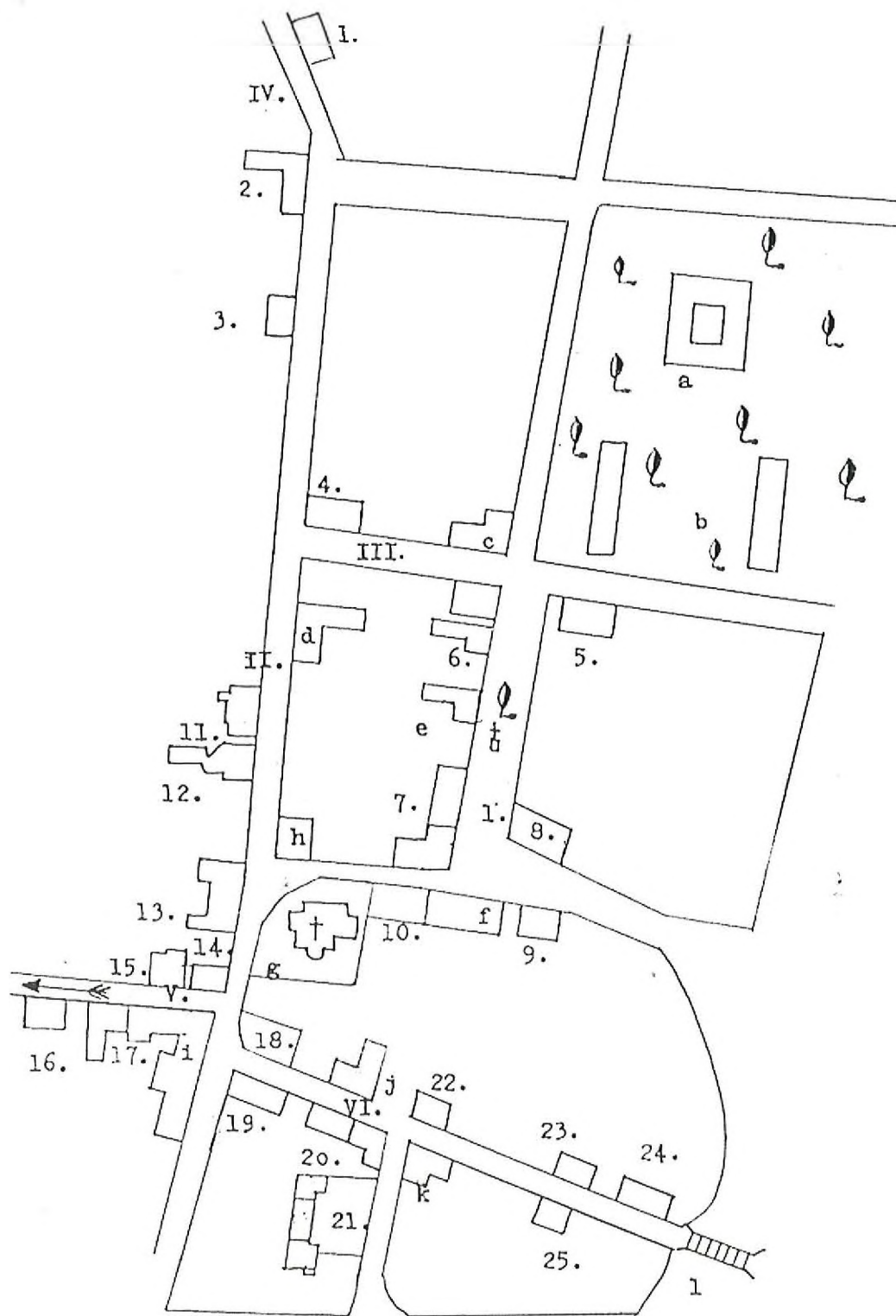
Židovi po kućanstvima u Ludbregu

BROJ	ADRESA	POSLOVNI PROSTOR	ČLANOVI KUĆANSTVA
1.	Varaždinska	- građevinski obrt -	Weinrebe Ignac, Marie, Julius, Josip i Zora
2.	Strossmayerova 25	- vlasateljska zgrada za namještenike - (unajmljena)	Deutsch Markus, Josef, Bessi, Johanna, Regi, Judi, David, Jakob, Cilli, Moric, Netti
3.	Strossmayerova 21	- gostionica -	Pajtaš Šandor, Milka, Ignac, Zlata i Lausch Nada
4.	Matije Gupca ?	- gostionica -	Steiner Robert sa suprugom te kćerkom Verom (i Helena Kohn?)
5.	Trg sv. Trojstva (?)	- unajmljena kuća -	Nussbaum Ezechiel, Emilia i Dragutin
6.	Trg sv. Trojstva	"Trgovina mješovitom robom" (unajmljeno)	Moses Adolf, Elisabet, Imbro, Julka i Josefina
7.	Trg sv. Trojstva 16	"Banka i štediona d.d."	Gross Ignac, Hermina, Slavko, Zlatko, Mirko i Josefina
8.	Trg sv. Trojstva	kredit i nakupništvo	Lausch Ludvig i Cecilija
9.	Trg sv. Trojstva	odvjetnički ured (unajmljeno)	Spiegler Oton, Ljubica, Vlasta i Fedor
10.	Trg sv. Trojstva 20	Trgovina "S. Weinrebe, sin", mješovita roba, željezo, građ. materijal, strojevi i dvokolice	Weinrebe Zlatko, Zora, Mira, Stanka i Ana
11.	Strossmayerova 11	- kuća za iznajmljivanje -	vlasnici Artur i Elza Scheyer
12.	Strossmayerova 9	"Ludbreška dionička štedionica"	Scheyer Artur, Elza, Miroslav i Nada
13.	Strossmayerova 1	"Vilim Scheyer i sin", trgovina mješovite robe, dasaka, žita, veleprodaja monopol. soli	Scheyer Makso, Irma, Blaženka i Ivan
14.	Gajeva 2	--	Vrančić Ljudevit i Gizela, Basch Teodora i Zdravko
15.	Gajeva 4	"Appler Mavro i sin", trgovina konfekcijom	Appler Rudolf, Blanka, Zdenka, Verica
16.	Gajeva 7	trgovina	Scheyer Samuel i Katarina
17.	Gajeva 3	trgovina i špedicija	Scheyer Jakob, Berta, Lili i Nada
18.	Jelačićeva 1	odvjetnički ured	Schlesinger Leon, Vilma, Dragutin, Božidar i Vladimir
19.	Jelačićeva 2	--	Zohr Milan, Selma i Ruth Vida
20.	Jelačićeva 4	"Trgovina koža"	Weiss Samuel, Vilma, Mira, Marijan i Ljerka
21.	Jelačićeva 8	Izraelitička bogoštovna obćina	Deutsch Josef Leopold i Katarina
22.	Jelačićeva 5	"Trgovina mješovitom robom"	Hirschsohn Hinko, Sidonija i Jakob
23.	Jelačićeva 11	?	Hirschsohn Julio, Milka i Božidar
24.	Jelačićeva 19	"Trgovina mješovitom robom", željezo	Sattler Mavro, Paula, Radivoj i Terezija
25.	Jelačićeva	liječnička ordinacija	dr. Reichwein

- a kneževski dvorac obitelji Batthyany-Strattman
 b gospodarske zgrade i park dvorca
 c ljekarna obitelji Kon
 d pošta
 e knjižara obitelji Golubić
 f svratište "K crnom orlu", današnji hotel "Putnik"
 g župna crkva Sv. Trojstva
 h župni dvor
 i narodna gostiona obitelji Kerstner
 j krčma obitelji Potočki
 k kuća Ivana Grubera
 l most preko rijeke Bednje (prema Koprivnici)

- I. Trg Sv. Trojstva
 II. Strossmayerova ulica (današnja Ulica P. Zrinskog)
 III. Ulica Matije Gupca
 IV. Varaždinska ulica (današnja Ulica P. Zrinskog)
 V. Gajeva ulica
 (strelica označava smjer prema židovskom groblju)
 VI. Jelačićeva ulica

(93. str.)

Autor: M. Dretar

Židovi u ludbreškom kraju

Ludbreg oko 1903., snimano s juga
Nakladnik: S. Weinrebe i sin,
Grafička zbirka NSK, Zagreb

Trg Sv. Trojstva, zapadna strana
(u pozadini Knjižara Golubić i trgovina Adolfa Mosesa)

Pogled na južni dio Strossmayerove ulice
nakladnik: S. Weinrebe i sin,
Grafička zbirka NSK, Zagreb

Ludbreška dionička štedionica, vlasništvo braće Scheyer,
Strossmayerova ulica, Ludbreg, oko 1935.

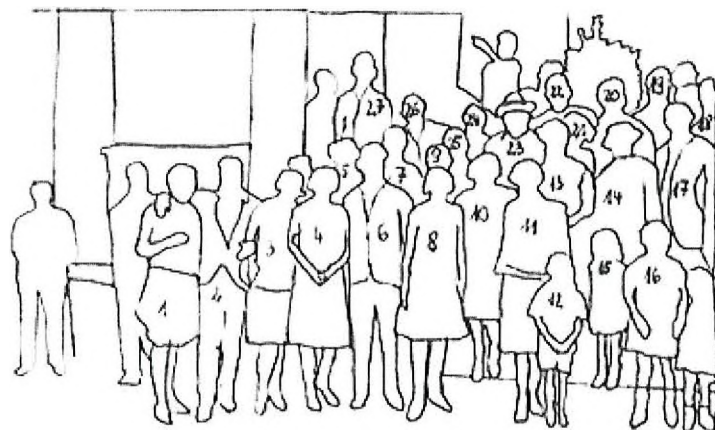
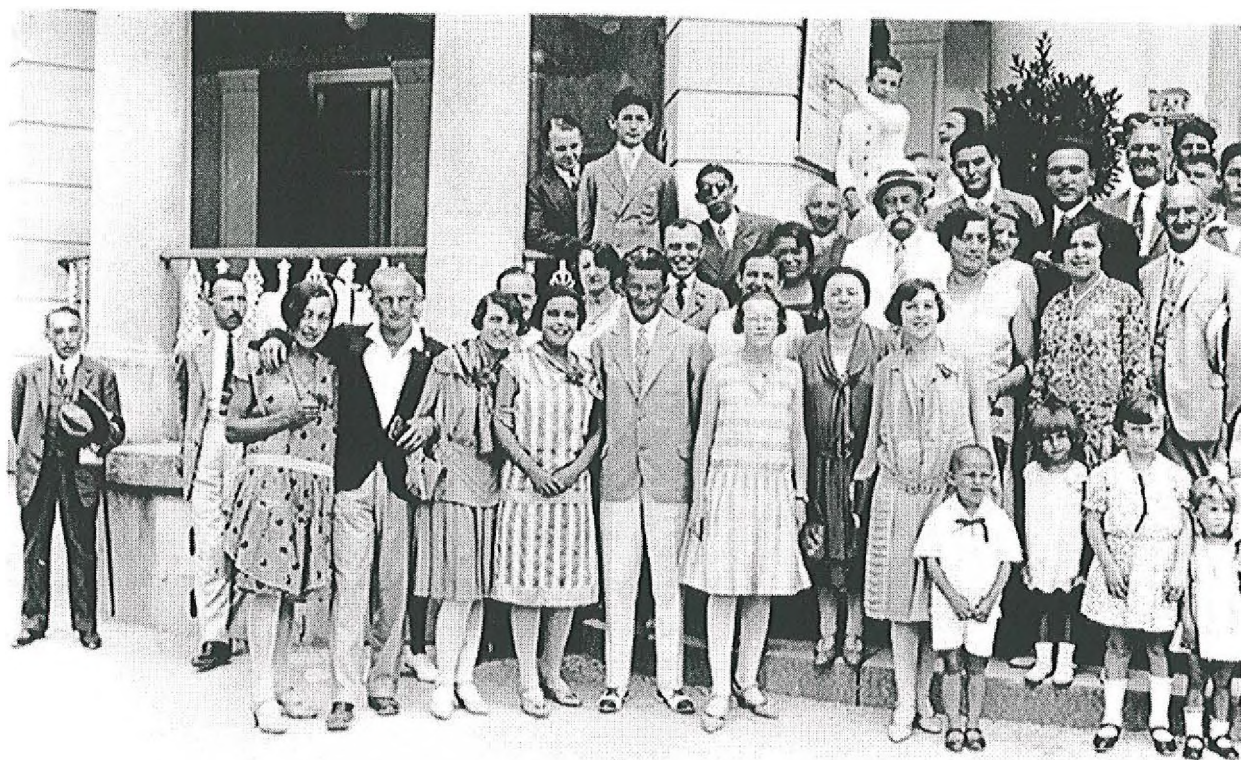
Narodna gostiona u Ludbregu Mijo Hrešč
svojedobno u najmu Roberta Steinera, vlasništvo
obitelji Papp; Steiner se spominje i u "Vučjaku" Miroslava
Kreže koji je često posjećivao tu gostionicu
tijekom boravka u Dugoj Rijeci
(oko 1920.)

Trg Sv. Trojstva u Ludbregu, pogled prema sjeveru
Nakladnik: Vilim Scheyer i sin;
Grafička zbirka NSK, Zagreb

Zajednička slika ludbreških Židova i njihovih prijatelja prilikom izleta u Rogašku Slatinu, Slovenija
 USHMM, Washington

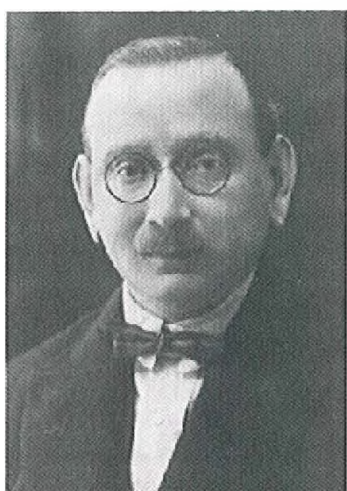
1 – Olga Županić, 2 – Mirko Gross, 3 – Selma Einhorn-Derenčin, 4 – Vera Grabarić, 5 – Marija Kerstner,
 6 – Mihovil Peričić, 7 – Ludva Vrančić, 8 – Silva Deutsch, 9 – Gizela Deutsch, 10 – Hermina Gross, 11 ?,
 12 – Miro Scheyer, 13 – Vima Schlesinger, 14 – Ljubica Spiegler, 15 – Vlasta Spiegler, 16 – Finika Gross,
 17 – Leon Schlesinger, 18 – Vlado Schlesinger, 19 – Ignac Gross, 20 – Stjepan Pavelić, 21 – Blažica Scheyer,
 22 – Drago Schlesinger, 23 – Šandor Pajtaš, 24 – Artur Scheyer, 25 – Elza Scheyer, 26 – Oton Spiegler,
 27 – Božo Schlesinger; ostala lica nepoznata

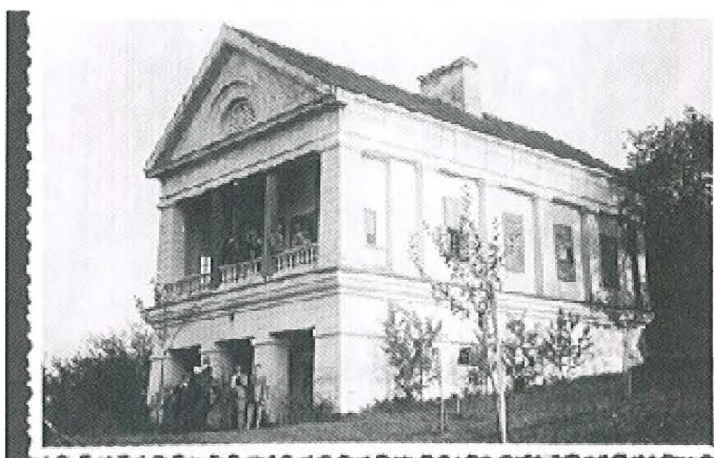
Trgovina "Vilim Scheyer i sin" u čijem se sastavu do 1932. nalazila i "Ludbreška dionička štedionica" (krajnje lijevo). Stan obitelji Maksa i Irme Scheyer.
Fototeka Uprave za zaštitu baštine Ministarstva kulture

Braća Scheyer, s lijeva: Artur (1886-1941.), Emil – Milan (1883-1941.) i Maks (1872-1942.) na izletu u Rogaškoj Slatini, Slovenija Atelier Tonka, R. Slatina, 14.8.1937.

Josip Scheyer (1881-1941.) Vilimov sin, trgovac specijalnom robom u Koprivnici, oko 1930. g
Muzej grada Koprivnice

Cufta, vinogradarska zgrada knezova Batthyany za vincilire, južno od Ludbrega, kasnije otkupio Artur Scheyer sa okolnim vinogradom. Okupljalište ludbreške elite. Zgrada je srušena poslije 1945.

Jakob Scheyer, njegova supruga Margita te kći Lilly, oko 1914.
vlasnica: Alma Rizvanbegović, Zagreb

Društvo u dvorištu Artura Scheyera u Ludbregu, Strossmayerova ulica, među njima: Ljerka Blau, Vlasta Spiegler, Nada Scheyer, Fedor Spiegler, Miroslav Scheyer te Ivica Mohaček, Bojana Kerstner, Vlado Jančin, Ivica Potočki, Mirjana Perić
vlasnica: Bojana Kerstner, Vinogradi Ludbreški

Žene iz obitelji Benedik, Vojni Križ, oko 1924.
zadnja desno Zora, udana Weinrebe
vlasnik: Branko Dobec, Ludbreg

Bračno putovanje Zlatka i Zore Weinrebe, 1925.
vlasnik: Branko Dobec, Ludbreg

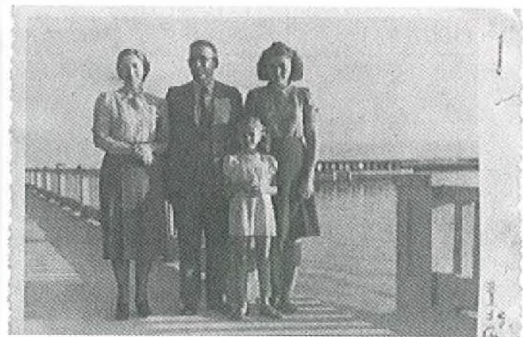
Zora Weinrebe (1905-92.),
supruga ludbreškog trgovca Zlatka
vlasnik: Branko Dobec, Ludbreg

Unutrašnjost stana obitelji Weinrebe,
Trg Sv. Trojstva (iznad trgovine)
vlasnik: Branko Dobec, Ludbreg

Obitelj Weinrebe ispred trgovine "S. Weinrebe i sin"
te benzinske crpke (dan. pivnica Mejaši)
vlasnik: Branko Dobec, Ludbreg

Zlatko, Zora, Mira i Stanka tijekom
zatočeništva u Kraljevići 1942.
vlasnik: Branko Dobec, Ludbreg

Pogled na Strossmayerovu ulicu s južne strane, desno odvjetnički ured dr. Leona Schlesingera

Leon i Vilma Schlesinger te Vilmina tetka Ivana Deutsch, r. Hauser (stradali tokom 1941/3.)
vlasnica: Renata Šlezinger-Lilić, Varaždin

Braća Schlesinger: blizanci Vladimir i Božidar (1914-41.), Drago (1910-41.) i Walter (1907-83.)

Odluka o vraćanju prezimena Slavetić u Schlesinger po zakonskoj odredbi NDH od 4.6.1941. g.

Zdravstvena iskaznica Waltera Schlesingera za vrijeme oporavka u švicarskom stacionaru 1945.
vlasnica: Renata Šlezinger-Lilić, Varaždin

Njemački logor za vojne zarobljenike XVIII/C Mark-Pongau (Austrija) u logoru boravio Walter Schlesinger kao jugoslavenski vojni zarobljenik od 12.4.1941. - 27.4.1945.
vlasnica: Renata Šlezinger-Lilić, Varaždin

Obitelj Gross 1927. - sjede Hermina, Slavko, Josefina i Ignac; straga Mirko i Zlatko Gross
vlasnica: Dunja Jelašić, Zagreb

Hermina, Josefina, Zlatko, Karolina Scheyer, Slavko, Mirko i Ignac Gross u kući Grossovih, oko 1930. vlasnica: Dunja Jelašić, Zagreb

Josefina Gross sa psom ispred dvorca Batthyany u Ludbregu, oko 1925.
vlasnica: Dunja Jelašić, Zagreb

Trg Sv. Trojstva u Ludbregu, 1934. g. iza grupe građana koja promatra vatrogasnu paradu je Grossova "Banka i štedionica d.d." koja je u doba NDH služila i kao privremeni zatvor prije odvođenja u ustaške logore
Zbirka M. Winter, Ludbreg

NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA

KRSTNI LIST.

Nadškupsija Zagrebačka.
Arhidiocesa Zagrebana.

Velika župa Zagorje

Testimonium Baptismi.

Župa ludbregka

U matrici kritekih rimo-katoličke župe sv. Trojstva u Ludbregu
Matrikulat baptistorum romano-catholicae Parochiae S. in

svet. III. str. 190 broj 0 u bilježnici je uvo:
tome prije dan. Mre. Inscriptum est:

Godine: 1946. mjesec: travanj rođjen: 1920.
dne: 27. dana: 27. mjeseca: travnja
u godini: 1946. dne: 27. mjeseca: travnja kriterij: je: 1920.

Kriteški Baptizant:	Ime: Nomen:	Polena Josipa	
	nakona ili no. nakona: <small>legitimo u veli illegitimo</small>	zakonita	
Kriteški Parantim: imena:	otac: pater:	Ignac Grosse, ravnatelj banke u miru	izra- slu- ka.
	majka: mater:	Hermina Kohn	
	prebivalište i nad- ležnost: <small>Cometium et parochialis</small>	Ludbreg	
	Kumova parochialis i redpno ime is mati: <small>Patrimium rogatorum, heredis et parochialis</small>	Mada Helman iz Zagreba	
	Parochialis i redpno: ime te ostalo matro, kad se kruno: Baptizantia rogatorum, heredis et officium:	Matije Crnković, upravitelj župe.	
	Opazka: Observatio:	Rođjena kao jevrejka dne 14. rujna 1920. u Ludbregu. Stupila u rimo-katoličku crkvu i tom prilikom pokrštena.	

Da se ovaj izvatak iz pore spomenute matrice kritekih sa tom matricom pore može podijeliti svjedok
vlastitostima podjelim i kruno potpisati.
Extractum hunc e supradicta matricula baptistorum cum vadem matricula concordare infra scriptum
testatur proprio manu subscriptio et appressione ugili parochialis.

U Ludbregu dana 27. mjeseca travnja godine 1946.
/Biljeg od Kn. 10.-propisno potpisati/ N.F./ Matije Crnković, v.r.
uprav. župe.

Krinski list kn. 1.
Kruno: M. Winter, Zagreb, Kruno sv. 19

Krstni list Josefina Gross iz Ludbrega, izdan 1946.
vlasnica: Dunja Jelašić, Zagreb

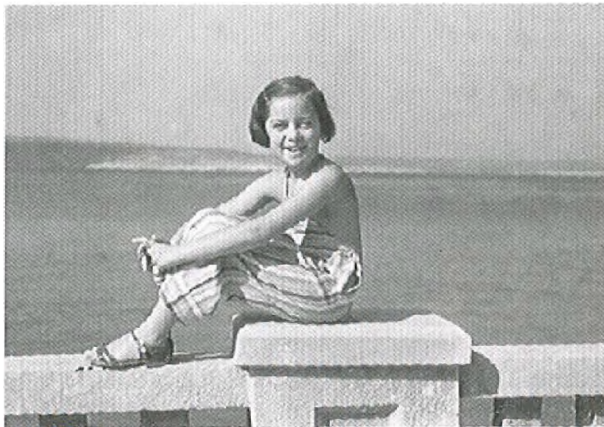
Vjenčanje Blanke Deutsch i Rudolfa Applera, Ludbreg, 1.11.1925., u parku ispred sinagoge USHMM, Washington

Verica Appler
Zbirka M. Winter,
Ludbreg

Rabin Deutsch s Blankom Apler i unukom Zdenkom na Jelačićevom trgu u Zagrebu, USHMM, Washington

Zdenka Appler
Zbirka M. Winter, Ludbreg

Zdenka Appler u svečanoj haljini, Ludbreg, 5.5.1934.
USHMM, Washington

Zdenka i Verica Appler sa susjedama Doricom i Šteficom te njihova majka Blanka Appler i Marija Runjak otraga, Ludbreg, oko 1941.
USHMM, Washington

Obitelj Appler: Mavro, Rosalia i njihova kći Stefania, ud. Mitzky
zbirka M. Winter, Ludbreg

Grupa ludbreških Židova oko 1940.,
sjede: Elza Scheyer, Selma Zohr, Ana Weinrebe, Helena Schlesinger, Ljubica Spiegler;
stoje: dr. Milan Zohr, dr. Oton Spiegler, Jakob Schlesinger i Artur Scheyer
vlasnica: Vlasta Stanić, Beograd

Djevojke u ljetnom izdanju na obali Bednje kod Ludbrega, 20.7.1919.; treća s lijeva: Elza Scheyer
vlasnica: Stanka Lapter, Zagreb

Druženje u vinogradu Zvonka Kerstnera, 1932. g. među društvom su: Elza Scheyer, Gizela Deutsch, Ljudevit Vrančić, obitelji Kerstner i Kon
Zbirka M. Winter, Ludbreg

Druženje na Filisbergu u srpnju 1940., prvi s lijeva ludbreški trgovac kožama Samuel Weiss
Zbirka M. Winter, Ludbreg

4 židovske djevojke iz Ludbrega, s lijeva: Leontine Hirschsohn, ud. Lapter, Zora Weinrebe, u. Bauer, Gizela Deutsch, u. Vrančić, nepoznato
vlasnica: Stanka Lapter, Zagreb

Članovi Dobrovoljnog vatrogasnog društva Ludbreg, 1937.
sjede: blagajnik Artur Scheyer (4. s lijeva), vatrogasni liječnik dr. Milan
Zohr (6. s lijeva)

Knežica Zorka, udruženje žena u doba
diktature kralja Aleksandra (oko 1933.)
sjede s lijeva:
Milka Perić, organizatorica,
Vilma Weiss (2.),
Mariška Weinrebe (6.);
stoje: Vilma Schlesinger (5.),
Ljubica Spiegler (6.),
Paula Sattler (10.);
stoje u drugom redu:
Blanka Appler (1.),
Gizela Deutsch (5.)
vlasnica: Vlasta Stanić, Beograd

Teniski klub u Ludbregu
s lijeva:
Ljubica Spiegler (1.),
Zora Lausch (4.),
Blanka Appler (5.),
Blaženka Scheyer (6.),
Gizela Deutsch (7.),
Rudolf Appler (7.),
Oton Spiegler (13.)
vlasnica: Vlasta Stanić, Beograd

Ludbreški Židovi na moru: Rudolf Appler, Zdenka, Blanka Appler te Maks Scheyer
Zbirka M. Winter, Ludbreg

Tri židovske djevojke, u sredini Stefania Mitzky, r. Appler iz Svetog Đurđa
Zbirka M. Winter, Ludbreg

Svatovi Ivke Pajtaš i Đure Magića u Ludbregu, ispred gostionice u Strossmayerovoj ulici do mlade (4. s lijeva) sjedi njen otac Šandor Pajtaš, ludbreški gostioničar
Zbirka M. Winter, Ludbreg

Društvo Ludbrežana na Bednji – Stare splave, 1940. Rade Sattler (3. s lijeva), Marijan Weiss (5.)
Vlasnik: Milivoj Dretar, Ludbreg

Plesna škola u Ludbregu, oko 1925., domaćica Elisabet Moses (6. u drugom redu), supruga trgovca Adolfa Mosesa; Lea Hirschsohn (4. u drugom redu) te njen brat (leži lijevo)
Zbirka M. Winter, Ludbreg

Grupa ludbreških diletanata u igrokazu "Charlijeva tetka" sjede (s lijeva): Mirko Gross (2.), student; Slavko Gross (7.), trgovac

Purim 1928. veseli židovski praznik, djeca ispred sinagoge (snimano sa sjevera)

donji red, s lijeva: Marijan Weiss, Ljerka Weiss, Josefina Gross, Radivoj Sattler; gornji red: Zdenka Appler, Nada Scheyer, Vera Schlesinger, Vlasta Spiegler i Mira Weinrebe

Mala Zdenka Appler sa slušalicama radia, oko 1930.

USHMM, Washington

Purimska predstava

vlasnik: Branko Dobec, Ludbreg

Rođendan Ruth Zohr, kćeri liječnika Milan Zohra, u vrtu kuće u Jelačićevoj, svibanj 1934.

na slici (s lijeva): Bojana Kerstner, Vlasta Spiegler, Ruth Zohr; Vera Schlesinger, Verica Appler, Mira Weinrebe, Zdenka Appler i Fedor Spiegler
Zbirka M. Winter, Ludbreg

Privatna glazbena škola majkice Kolar u Ludbregu, oko 1925. g.

s lijeva - gornji red: Zlata Löwy iz Svetog Đurđa, Vaclav Kolar, Božena Cvetko;
sjede: Zora Kuflinec, Franjica Mihoci, majkica Kolar, Josip Dolovski, Štefica Kemeč;
djeca: Mira Weiss iz Ludbrega, Božo Jalšić, Gabrijela Jovanovac, Kamilo Račić, Dragica Hatlak, Leon Kon, Vladimir i Božidar Schlesinger (s violinama) iz Ludbregate Ankica Kon (u sredini)
Zbirka M. Winter, Ludbreg

Purim 1933., maskirana djece ispred sinagoge u Ludbregu, s lijeva: Fedor Spiegler, Mira Weinrebe, Mira Weiss, Verica Appler, Miro Scheyer, Zdenka Appler, Vlasta Spiegler, Vera Schlesinger

vlasnik: Branko Dobec, Ludbreg

Grobovi obitelji Fischer na mjesnom groblju u Imbriovcu

Ruža i Izidor Färber (3. i 4. s lijeva) s obitelji u Budimpešti, 1919. godine
Vlasništvo Žuži Jelinek, Zagreb

Supružnici Gross sa kućnom pomoćnicom u dvorištu njihove kuće u Ludbregu
Vlasništvo Dunje Jelašić, Zagreb

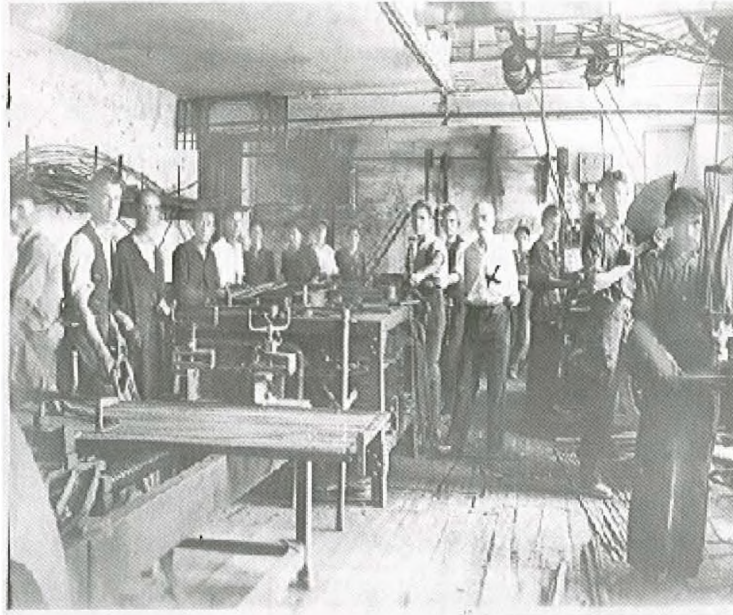

Članice Jugoslavenskog sokola, oko 1936.
sjede (s lijeva): Elza Scheyer, Ljubica Spiegler, Štefica Mađarić, prednjak Mića Kovačević, Franciska Švenda, Milka Lukić, ... stoje: Vilma Weiss, Zora Weinrebe, Marija Dobrić, Olga Schönweter, Jelka Fizir, Ljubica Panić, Nevenka Boršić, ...
stoje u gornjem redu: Božena Boršić, Selma Zohr (2.), Đurđica Boršić, ...
Zbirka M. Winter, Ludbreg

Kavana Corso, Ilica 25,

Popularno okupljalište zagrebačke elite početkom 20 st., u vlasništvu obitelji Lausch iz Ludbrega

Ernest Deutsch iz Ludbrega, poslovođa u mehaničkoj radionici tvrtke "Zmaj" u Zagrebu
Zbirka M. Winter, Ludbreg

Zgrada u Đorđićevoj 5 u Zagrebu,
u prizemlju stan obitelj Lausch

Salamon Basch sa suprugom i sinom te radnicima radionice četki u Zagrebu, na Savskoj ulici.

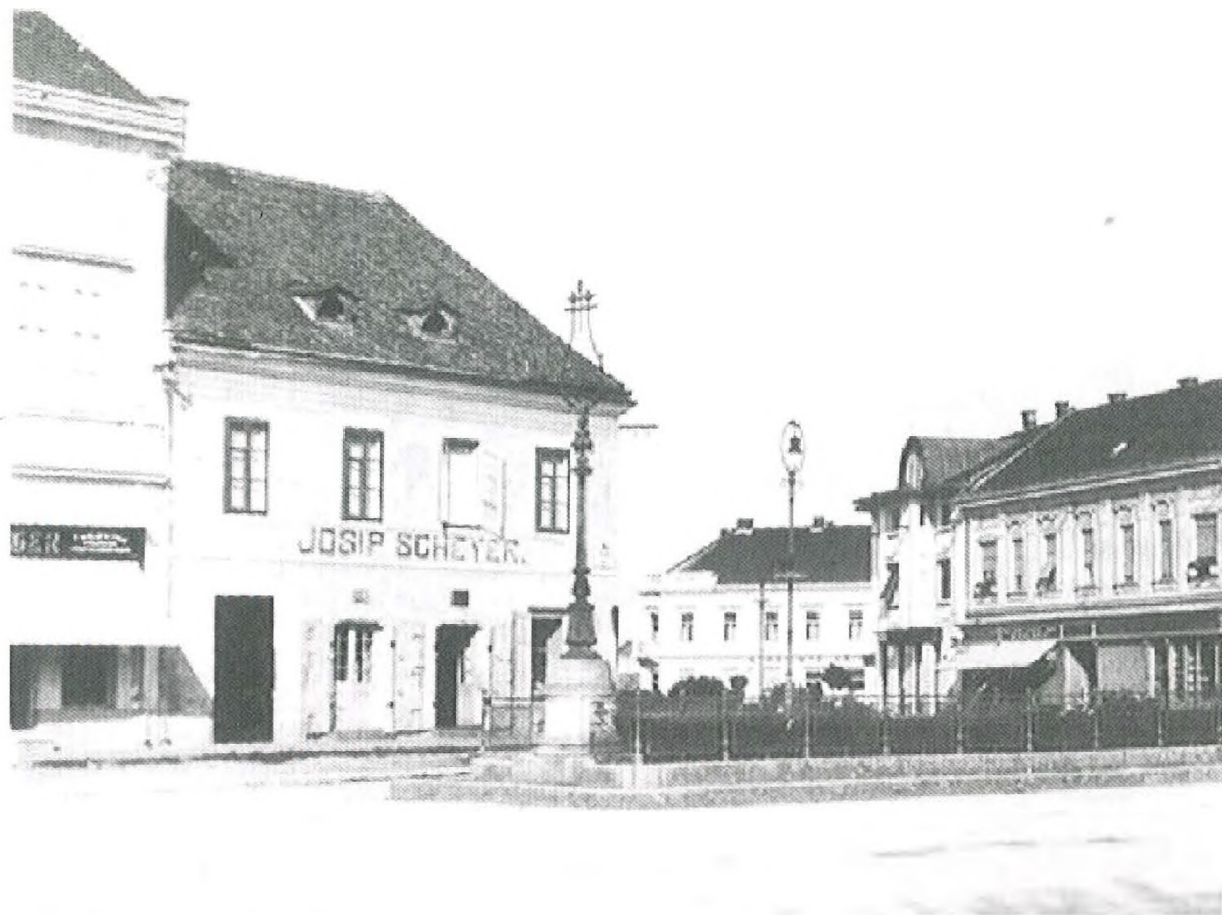
Sretan Božić i Novu Godinu

želi svojim cijenjenim mušterijama

Arnold Mitzky

trgovina manufakturne robe
Varaždin, Draškovićeve ulica

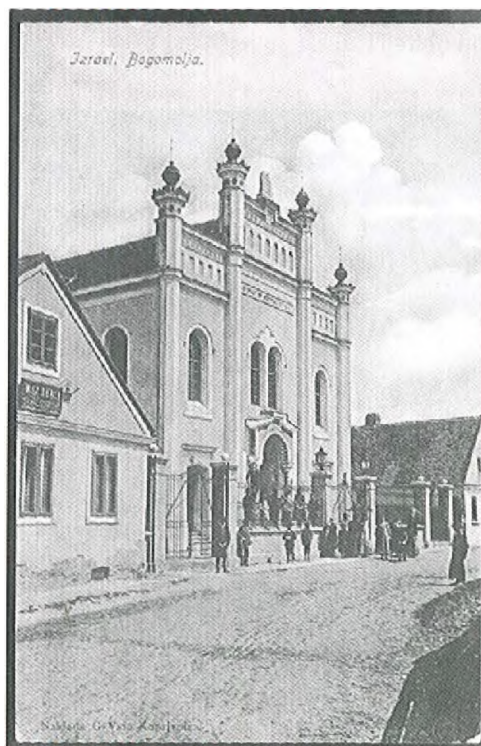
Oglas trgovca Arnolda Mitzkya
sa čestitkom za Božić i Novu godinu,
Varaždinske novosti, 1939.

Kuća s trgovinom Josipa Scheyera iz Ludbrega na Zrinskom trgu u Koprivnici, oko 1935.

Reprezentativna grobnica obitelji Scheyer, graditelj Viktor Resch iz Koprivnice, početak 20.st.

Sinagoga u Koprivnici, izgrađena 1867.

Antisemitizam

Antisemitizam se pojavljuje još od razdoblja Rimskog Carstva kada su Židovi su smatrani nižim slojem. Tvorenica *antisemitizam* označava pojam rasne diskriminacije ili neprijateljsko držanje prema narodima semitskog porijekla¹ (Židovi, Arapi, Sirijci...), no kako se pojam odnosio samo na Židove, pravilniji izraz bi bio antijudaizam. Antisemitizam je odraz ksenofobije sa stajališta rasne, ali i vjerske pripadnosti. Antisemitizam je bio prisutan u povijesti gotovo svih država, a vrhunac mu je bio u srednjem vijeku u Srednjoj Europi (Sveto Rimsko Carstvo, Francuska, Poljska). Iz antisemitizma se rodio Holokaust – sinonim za najveće progone i stradanja u ljudskoj povijesti.

Duže je vrijeme i Trojedna Kraljevina (Hrvatska) bila vrlo osjetljiva po pitanju židovskog stanovništva. Konzervativni plemićki Sabor nije dozvoljavao naseljavanje Židova i protestanata u hrvatske zemlje.² Na Židove se gledalo kao na antikršćanski i antihrvatski element koji može ugroziti hrvatsko pučanstvo. U toku masovnijeg naseljavanja Židova, ponovo jača i antisemitizam pa se doseljenici često nalaze na udaru svih slojeva hrvatskog društva: trgovcima su predstavljali poslovnu konkurenciju, radništvu su bili strani eksploatori, sirotinji - lihvari, a Crkva je zazirala od njih iz znanih vjerskih razloga.³ U toku 19. stoljeća dogodilo se nekoliko većih antisemitskih izgređa na prostoru cijele Hrvatske. Židove su posvuda doživljavali kao *mrske trgovce, neznalice hrvatskog jezika, čudne smutljivce, lihvare, ljenčine, antinarodno orijentirane*. Udomaćen termin za Židova je bila *čifut*⁴ koja je poprimila negativnu konotaciju.

Za ratnih zbivanja, Židovi su obično bili označeni kao neprijateljski element što se najbolje vidi iz događaja 1848/9. u Varaždinu. U toku antižidovske pobune građana, svi su Židovi bili kolektivno optuženi za špijunažu u korist Mađara te su istjerani iz grada, iako ih je u zaštitu uzeo sam ban Josip Jelačić.⁵ Stanje se kasnije smirilo, no antižidovski izgređi su se nastavili u drugim krajevima. U toku narodnog pokreta 1883. zabilježeni su napadi na židovske trgovine i stanove u Ludbregu, Virju, okolici Novog Marofa, Ivanca, Iloka, Požege. Tek su intervencijom vojske napadi utihnuli.

Jedan antisemitski ispad može se iščitati iz sljedećeg događaja: 29. 1. 1887. na sjednici školskog odbora ludbreške škole zaključeno je da se Izraelitičkoj bogoštovnoj općini koja moli da joj se odstupi jedna soba u školskoj zgradi gdje bi se vjerski podučavalo djecu dotične sljedbe, ne udovolji molbi zbog razloga da škola treba tu prostoriju za pisarnu i zbornicu, spremanje raznih učila, za proširenje školskog prostora. Nadalje se tumači da se židovska djeca mogu u četvrtak i nedjelju podučavati u školskim prostorijama, a kao završni dio odgovora glasi: *"...što se obćinstvo tome protivi jer ova je škola za katoličku mladež podignuta pa se ne može gledati da se u toj zgradi, vjeri i narodnosti hrvatskoj, protivan duh širi..."*⁶

Iz iste, 1887. godine, ostao je zapis o sukobima tadašnje opozicije s vlašću kotarske oblasti. Oblast i njezin predstojnik Andrija Heikelmann verbalno su napadnuti od martijanečkog župnika Ivana Likevića jer je predstojnik dopustio da se u lokalnoj školi održavaju sastanci Izraelitske bogoštovne općine te predizborni skupovi.⁷

U ljeto 1903. izbija nova antimađarska pobuna. Iako je narodni pokret prvenstveno bio usmjeren protiv vladavine bana Khuen-Hédervrya i mađarona, na meti su se ponovo našli Židovi. Tada su se Židovi većinom smatrali Mađarima, koristili su se mađarskim jezikom i postupali kao mađarski kapitalisti. Ujedno su podržavali Khuenovu vlast zbog čega su napadani od demonstiranata:

"Noću od 14. na 15. svibnja 1903. polupani su prozori pristaše narodne stranke, sitničara i birtaša Lauša u Čukovcu..."

*"15/16. 6. "...Noći ove polupani su prozori izbornika narodne stranke J. Krušeca, I. Gerića i Josipa Sameka u Vrbanovcu..."*⁸

U jeku velikih nemira na prostoru sjeverozapadne Hrvatske, županijski tajnik Kenfelj izvještava varaždinskog velikog župana Rubido-Zichya o događajima u noći 21/22. 6. 1903.⁹ kada je masa ljudi od oko 200 seljaka, naoružanih teškim kolcima, navalila na Ludbreg: *"... Kada je općinski predstojnik došao do trga (Trga Sv. Trojstva) sa oružnicima, već je rulja bila u Ludbregu i začela svoje odurno djelo. Oružnici intervenirali su odmah, ali videći se pred kojih 500 bijesnih ljudi nemoćnima, odustali su od naumljene uporabe oružja, pa je tako rulja bez ikakove zapreke nastavila svoje djelo, započeto nešto poslije deset sati, a svršiv takovo oko jedan sat noću. Rulja je ne samo jedan put, već tri puta prolazila mjestom da dalje devastira ono, što joj je po prvi i drugi puta izostalo..."*

Pobunjenici su napali i devastirali gotovo sve javne zgrade: *"...na poštanskom uredu svi prozori i šalupe razlupane, a uredovni grb i listovna uložnica otkinuti i razneseni... na kotarskom sudu takvom su groznom žestinom razlupani prozori i kapke da su doprozornjaci rastrgani popadali po cijeloj sudnici, a kamenja ima u njoj mnogo... na kneževskom gradu razizemno gdje stanuje vlastelinski nadšumar Müller, polupani su svi prozori i kapke..."*

Napadnuti su i domaći trgovci i obrtnici: kožar Martin Sančić, trgovac Ivan Ripsam, pekar Franjo Fizir, posjednik Hild, gostioničar Antun Potočki, krčmar Vendel Papp, no najveće štete doživjeli su ludbreški Židovi. Razbijeni su prozori i vrata gostionice "K crnom orlu" Dragutina Klausera, jedan prozor trgovca Samuela Weinrebea, trgovcu Samuelu Scheyeru svijena su teška željezna vrata, a unutarnja stakla su popucala, Albertu Schlesingeru razbijena su sva vrata, prozori i kapci, kao i trgovcu Hinku Hirschsohnu kojemu je još porazbacana i pokradena sva roba u dućanu. Dućan Alberta Scheyera je devastiran i orobljen, a kuća užasno oštećena. Uništeni su i prozori blagajnika štedionice Ignaza Grossa te trgovca Samuela Rosenbergera. Najteže je prošao Vilim Scheyer: *"...Užasno je upravo doći u štedionu. Unutra je sve devastirano, knjige i pokućstvo opaljeno, jer su zlikovci htjeli sve knjige ispaliti – podmetnuvši vatru nakon devastacije koja je ali za vremena po momčadi trgovca Vilima*

Scheyera opažena i uz pomoć dvojice vatrogasaca utrnuta. Zlikovci su vidljivo htjeli provaliti i u blagajnu, jer su jednu i ručku otrgnuli, ali jim to ipak za rukom pošlo nije. Groza gledaoca hvata kada motri kako su devastirani prozori i doprozornjaci trgovca Vilima Scheyera kojemu su i zavjese potrgane i otete. Kamenje teško leži po sobama i krevetima. Ovome su provalili čak i u podrum, ispustili vino, ulje, petrolej i rakiju te uništili i mast...” Mirko Weinrebe u svom pismu navodi da su se Scheyerovi u toku napada najprije sklonili na svojem vrtu, a kasnije kod svog prijatelja župnika Bočkaja koji je bio dioničar štedionice. Napad nije zaobišao ni sinagogu u kojoj je zatečen rabin Deutsch. Nije mu se ništa dogodilo – naređeno mu je da pregazi Bednju i sakrije se na “svinjskoj gmajni” gdje će biti siguran.¹⁰ U izvještaju je zabilježeno da su svi prozori na kući Izraelitičke općine te bogomolje potpuno razbijeni.

Od pobunjenika je bio uhapšen samo jedan, ali su neki bili prepoznati. Zbog ovih je događaja sljedećeg dana proglašen prijeki sud nad kotarom Ludbreg. U zatvoru ludbreškog kneževskog grada se našlo stotinu osumnjičenih seljaka iz okolnih sela. Nekoliko dana kasnije u pobuni u selu Kunovec, nedaleko Ludbrega, vojska je ubila 12 seljaka.

Dolaskom oružnika u ludbreški kraj, Židovi su odahnuli. 3.7.1903. kotarski upravitelj iz Ludbrega javlja *da među žiteljstvom sela Hrženica još uvijek vlada uzbuđenost: povod tome pako bi imao biti tamošnji Izraeličan, trgovac Herman Pollak koji navodno u svom gnjevu rad zbivših se nedavnih izgredah u Ludbregu, svojim osornim ponašanjem tamošnji narod upravo izaziva. Tako je on primjerice nedavna kadno je Hrženicom prolazila vojnička ophodnja okuražen time, tamošnje žiteljstvo, koje je prolazeću ophodnju motrilo – naprosto grdio i huljio kojekakovimi pogrdnimi riječimi i psovkami.* Zbog toga su kolale glasine da će mu se žitelji Hrženice osvetiti.¹¹ O tome da li je osveta izvršena, nema nikakvih informacija.

Iste godine Ludbreški vatrogasni zbor skida s položaja predsjednika društva Samuela Scheyera (“*ćoravog Samija*”) pod izgovorom da nije sazivao sjednice glavne skupštine te je tako propuštena proslava tridesete obljetnice društva. Pravi razlog smjene vodstva su bili unutarnji sukobi u vatrogasnom društvu.¹²

U Svetom Đurđu došlo je do tužbe protiv seoskog gostioničara Markusa Mitzkya zbog navodnog ometanja katoličkog bogoslužja. Naime, gostionica se nalazila preko puta crkve sv. Jurja pa su se pijanke s glazbom čule u toku crkvenog bogoslužja. Župnik Stjepan Horvat o tome izvještava kotarskog predstojnika: *“Tužitelji su sami krivi što u selu imamo židovsku krčmu. Prije dvanaest godina oni su Mitzkyu više poklonili, nego prodali seosko zemljište. Ja lično nisam čuo buku za vrijeme obreda, ali da se iz krčme širi nemoral, to je istina.”* Markus Mitzky oglobljen je sa 2 krune, a sve je ostalo po starom sve do kraja Prvog svjetskog rata.¹³

Odlaskom bana Khuen-Hédervárya situacija u Hrvatskoj se donekle smirila, iako je među političkom opozicijom i dalje tinjalo nezadovoljstvom promadžarskom vladom. Tada se na političkoj sceni pojavljuje nova politička stranka, Hrvatska pučka seljačka stranka, osnovana

Židovi u ludbreškom kraju

1904. Vođe stranke braća Stjepan i Antun Radić djelovali su skladu s tadašnjom politikom seljaštva, a da bi prikupili što veće povjerenje često su u svojim govorima napadali i židovsku populaciju u Hrvatskoj. U tome se osobito isticao Stjepan Radić u svojim govorima u Saboru i na političkim skupovima.¹⁴ Radić se na židovstvo počeo obraćati već krajem 19. stoljeća uslijed sve većeg naseljavanja Židova u sjevernu Hrvatsku i jačanja njihove gospodarske moći. Od izjava da je *“gotovo nepomirljivi antisemita”* i da se *“...kod židova lukavost stopila s drzovitošću i podlošću kao jedno duševno svojstvo...”*¹⁵ Radić je složio spis o židovskom pitanju naslovljen *“Židovstvo kao negativni elemenat kulture”*. Antisemitizam Stjepana Radića je spomenut zbog činjenice da je upravo u Ludbregu izabran 1908. za zastupnika u Saboru za kotar Ludbreg. Tijekom svog saborskog djelovanja često je navodio primjere iz svog izbornog okruga. Tek u kasnijim političkim godinama, kada za to više nije bilo potrebe, Radić odbacuje antisemitizam, ogrativši se od prijašnjih izjava.

U toku Prvog svjetsko rata Židovi su se uključili u vojsku Austro-Ugarske. Siromašni Židovi našli su se na bojišnici, no neki poput Ludviga Lauscha ratom su se i okoristili. U doba opće nestašice hrane i robe široke potrošnje, pojedinci su preko noći mogli steći ogroman imetak. Prema navodima mještana, Lausch je u ratu obavljao dužnost blagajnika u nekoj postrojbi austrougarske vojske, a nakon rata se vratio sa većom količinom gotovog novca. Nakon toga počeo je stvarati poslovno carstvo u Ludbregu, kupivši pritom kuću na Trgu Sv. Trojstva. Od preprodaje poljoprivrednih proizvoda toliko je financijski ojačao da je mještanima Ludbrega pružao kreditne usluge, stvarajući tako konkurenciju postojećim židovskim bankama.¹⁶ Lausch je djelovao sa Mađarom Pištom koji je vršio otkup stoke za vojsku. Za ortakluk tih dvojice liferanata spjevana je prigodna rugalica: *“Ember Pišta, gospon Lauš jen konzorcij vezda slažu – jezerače lefko smažu.”*¹⁷ Kao i Lausch, na sličan se način obogatio Šimun Löwenstein, porijeklom s Banovine. Kasnije se je oženio sa jednom Židovkom iz obitelji Schidlof te je otvorio trgovinu u Malom Bukovcu.¹⁸

U toku rata događali su se izdvojeni antisemitski ispadi poput onog zabilježenog u glasilu “Židovu” iz 1917. pod nazivom “Sličica s požara”: *“U Ludbregu porodio se požar u drvarnici kotarske oblasti. Kada je požar zahvatio susjednu kuću, vlasništvo Židova, dobacio je zapovjednik vatrogasaca jednom vatrogascu ove riječi: Neka gori židovsko! Zaista krasan primjer pri vršenju gesla vatrogasaca: Bogu na čast – bližnjemu na spas!”*¹⁹

Potkraj rata bogati Židovi našli su se na udaru Zelenog kadra. Radi se o skupinama vojnih dezertera koji su pri kraju rata pošli putem revolucionarnih, antisemitskih ideja iz Sovjetske Rusije. Zeleni kadar se obrušavao na plemiće, Židove pa čak i na državne institucije u toku vakuuma stabilne vlasti. Iz okolice Ludbrega dospijevale su vijesti o napadima Zelenog kadra.

1.11.1918. napadnute su i opljačkane trgovine u židovskom vlasništvu: *“Dne 1. studenog počela su pljačkanja u okolici. Dnevice stizale su glasi da su rulje navalile na kojeg trgovca. Tako su opljačkani trgovci u Selnici, Dubovici, Kutnjaku, Kapeli, Strugi,*

Svetom Đurđu, Martijancu i Poljancu, no tamo su bili oružanom silom napadači suzbiti... Uvjerili smo se da su nemiri u nas bili tek izazvani po nekolicini huškača, većinom vojnih bjegunaca koji su narod nahuškali na Židove i vlasteline govoreći da je došla sloboda, da sada nema više suda i oblasti te da je slobodno sve raditi što se kome sviđi..."²⁰ M. Winter navodi da su opljačkane trgovine držali siromašni židovski trgovci.

Prigodom napada Zelenog kadra na Ludbreg, građani su organizirali obranu naselja pa je u oružanom sukobu ranjeno dvadesetak pljačkaša. Na području Malog Bukovca odbijen je napad naoružane mase na načelnika općine i njegove prijatelje trgovce Sterna i Weissa. Oni su već prije pretpostavili da će doći do napada na njih pa su angažirali oružnike da ih čuvaju od pljačke. Organizirali su i "narodnu stražu" pa napad nije uspio. U napadu je jedan napadač poginuo, a osmero ih je ranjeno. To je izazvalo bijes u narodu pa su načelnik Kuzmić i njegovi prijatelji napustili mjesto pod okriljem vojske koja im je pomogla skloniti svu vrijedniju imovinu.

Oružnici su intervenirali i kada je zapaljena žitnica baruna Raucha u Hrastovljanu, tom prilikom ubijen je navodni podstrekač nemira, Antun Biber iz Hrženice.²¹ Nemiri su potrajali i sljedećih dana o čemu svjedoči nekoliko telegrafskih poruka upućenih Odjelu za narodnu obranu²²:

3.11.1918. Rasinja: *Zeleni kadar obilazi krajem*

Martijanec: Ovdje Zeleni kadar sve uništava. Svi ostavljaju mjesto i bježe.

Poštarica prisiljena ostaviti ured, ako ne dobije za obranu straže.

4.11.1918. kotar: *"Moli se odmah poslati vojničku pomoćnicu, sigurnost osoba i imetka je jako ugrožena!"*

Istog datuma je napadnut židovski trgovac Appler koji je iz nesigurnog Ludbrega pokušao spasiti dio imovine bijegom u Varaždin. Kolima sa natovarenim balama platna nije stigao ni do sela Poljanec gdje su ga u zasjedi dočekali maskirani ljudi, detaljno opljačkali svu robu, a samog Applera teško premlatili.²³

Uspostavom nove Države Slovenaca, Hrvata i Srba, a kasnije i Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, nemiri u državi su prestali i situacija se stabilizirala. Židovi koji su stradali u ratu opravili su se uz pomoć bogatijih sunarodnjaka. Među Židovima je bila istaknuta solidarnost te su bogatiji pomagali siromašne.

Novi antagonizam prema Židovima je nastao prilikom prodaje ludbreškog veleposjeda knezova Batthyany koji su se kao novi mađarski državljani htjeli riješiti stranih posjeda. Vlastelinstvo je najprije otkupio zagorski barun Amon Rukavina koji ga je preprodao zagrebačkoj židovskoj tvrtki "Berger d.d. trgovina drvom" za 7,200.000 dinara. Tvrtka je rasparcelirala cijeli posjed i čestice prodavala seljacima koji su bili željni dobre zemlje. Seljaci su se zbog skupog zemljišta morali zaduživati u bankama koje su bile u židovskom vlasništvu pa se tako stvarala dodatna mržnja prema Židovima. Do 1939. rasprodan je cijeli veleposjed, uključujući kneževski dvorac, a pritom je zarađena

gotovo trostruka svota.²⁴ Sličan slučaj se dogodio i prije, 1910. je grof Lambert prodao svoj veleposjed u Slanju židovskim novčarima Spitzeru i Pristeru koji su ga rasparcelirali i dobro zaradili na prodaji, a dvorac je porušen.

Sredinom tridesetih u Ludbregu sve više jača antagonizam između građansko-buržoaskog sloja u Ludbregu i njegove ruralne okolice. Posebni poticaj tome sukobu je bilo poticanje od strane državne vlasti koja je nastojala na ovom području uspostaviti prorežimsko uporište, pošto je većina sjeverne Hrvatske bila vjerna Hrvatskoj seljačkoj stranci. Ukazom u rujnu 1938. iz dotad jedinstvene Općine Ludbreg izuzeta je Općina Ludbreg Trg koja je imala samo 2683 stanovnika i prostirala se na 42.57 km². Obuhvaćala je naselja: Ludbreg, Ludbreški Vinogradi, Duga Rijeka, Mala Rijeka i Ludbreški Ivanec. U pripadajućim selima živio je veći broj Srba. Ostala sela ludbreške Podravine su ostala u Općini Ludbreg koja je bila gotovo dvostruko veća (80.30 km²) te imala 9691 stanovnika.²⁵

Između općina su se nastavili sukobi, pogotovo nakon lokalnih izbora u kojima je pobijedila Nezavisna lista u Općini Ludbreg Trg. Lista je predvođena bankarskim činovnikom Ljudevitom Vrančićem koji je bio vrlo povezan sa ludbreškim Židovima. Velik dio naroda je ostao nezadovoljan izborima. Nova općina je dobivala epitete poput "židovska nakaza" te je optužena da kao "židovsko-vlaška općina" ometa Crkvu u njenim pothvatima.²⁶ Kao najveći krivci za siromaštvo obiju općina optuženi su Židovi koji su službeno podržavali državni režim, a k tome se još eksploatatorski odnosili prema pučanstvu. Židovi su uvijek slovili kao gospoda, što se loše odražavalo u siromašnom seljačkom narodu. Sudac Pavelić o tome piše: "... Poznato je svakom Hrvat u ovog kraja da se je bivša općina Ludbreg razdvojila u dvije općine. Ovo odvojenje ishodili su Židovi u suglasnosti u dogovoru sa Srbima i našom nekolicinom jadnika. Ova novostvorena općina Ludbreg Trg stvorena je samo da se favoriziraju Srbi i Židovi ... Tako ovi Srbi sa onom malom židovskom klikom u Ludbregu mogu uvijek provesti svoju volju u ovoj tužnoj i žalosnoj općini. Lanjske godine, mjeseca svibnja bili su izbori za ovu žido-srpsku općinu ..."²⁷

Nakon ostavke Ljudevita Vrančića na mjestu predsjednika HPD "Podravina" i dolaskom dotadašnjeg zborovođe Nikole Miškulina na njegovo mjesto, Židovi počinju napuštati to društvo, tako da te 1938. godine nema nijednog Židova u upravnom odboru. Sljedeće, 1939. godine, došlo je do manjeg incidenta: Hrvatska seljačka stranka je zamolila "Podravinu" za izvođenje dviju pjesama u čast braće Radić. Kroz nekoliko dana Ludbregom se proširio razgovor da je pjevač Oton Spiegler nepoželjan pri programu jer je radio protiv HSS-a. Predsjednik "Podravine" Miškulin je intervenirao te Spiegleru nije dozvolio nastup, mada je ovaj bio jedan od glavnih pjevača. Iako se Spiegler službeno požalio na sjednici društva, svejedno je ostao isključen.²⁸ Prilikom jednog iskaza Nikola Miškulin je dao i sljedeću izjavu: "... Nisam samo orguljaš, već sam i predsjednik Hrvatskog pjevačkog društva Podravina iz kojeg sam izbacio židove ... Družim se s dr. Pavelić Stjepanom (sudac u Ludbregu). Isti je Ličan kao i ja, čestit Hrvat, koga je proganjao drugi predstojnik sve uz

---

pomoć ludbreških marksista i židova, srba i jugoslavena; jedva se je iskopao iz tog lopovskog progona ...” (Ludbreg, 2.7.1941.)

O svojim antisemitskim stavovima dao je iskaz i navedeni dr. Stjepan Pavelić, predstojnik kotarskog suda u Ludbregu: “... Istina je da sam gorljiv antisemit, a nikada mene židovske kuće nisu častile ... Optužen sam nadalje da sam 1936. godine kao gorljivi antisemita u društvu sa Fotak Pavlom i Križanić Rokom proveo bojkot protiv židovskih trgovaca i da sam sa gornjom dvojicom taj bojkot protiv židovskih trgovaca zaključio...”²⁹

Pojedinaca-antisemita u Ludbregu i nije bilo previše. Pričalo se da je zbog poslovne nesnošljivosti kotarskog liječnika Peričića, iz Ludbrega otišao općinski liječnik dr. Milan Zohr.³⁰ Nekadašnji Applerov pomoćnik Ivan Gruber je često prozivan zbog nepoznatog, navodno židovskog oca.³¹ Pred sam rat, u studenom 1940., u Ludbregu je trgovac Eugen Kramarić osnovao Društvo prijatelja Njemačke. Kako u samom Ludbregu nije bilo osoba njemačke narodnosti, može se to dovesti u vezu s početkom antisemitske provokacije, kako je to propagirala nacistička Njemačka.³²

Antisemitski izgredi su se događali i u drugim sredinama. Tako se navodi da je 30.3.1927. u Zagrebu grupa od dvadesetak mladića ušla u kavanu Corso u Ilici koja je bila u vlasništvu obitelji Lausch te su tamo vikali protiv Židova.³³

-
- 1 prema starozavjetnom tekstu iz 1. Mojsijeve, Sem je bio jedan od trojice Noinih sinova koji su preživjeli Potop, kasnije je postao predak mnogim narodima
  - 2 Lončarić (2003.), 7
  - 3 Židovi su sudjelovali u osudi Isusa Krista na smrt te su stoga kasnije kolektivno smatrani odgovornima
  - 4 gühüd (Židov) je riječ perzijskog porijekla, kroz turski jezik je došla na naš prostor gdje je u obliku čifut postala pejorativna riječ
  - 5 Lončarić (2003.), 11-12
  - 6 Spomenica škole ludbreške, str. 36-37
  - 7 Winter (2000.), sv. II., 273
  - 8 Bogdanov (1961.), 150, 52
  - 9 HDA, PrZV – 1903, 6-14, 1063/903, spis 3648
  - 10 Winter (2000.), 156
  - 11 HDA V.Ž. 1903 – 1473
  - 12 Winter (2000.), 156., DVD Ludbreg, 27

Židovi u ludbreškom kraju

- 13 Winter (2000.), 157
- 14 usp. Stjepan Radić: Govori u Hrvatskom saboru (1910-1918.), knjiga 2. za godinu 1916.
- 15 Goldstein, I. (1996.), 209
- 16 navodi Tome Katalenića (Ludbreg)
- 17 Winter (2000.), 125
- 18 isto kao 16
- 19 Židov 4/1917; srećom, kad je 12.11.1895. izbio požar u Hrženici u kojem su izgorjele 2 kuće i 18 gospodarskih objekata, stradala staja krčmara Pollaka je bila osigurana (nažalost jedina) Varaždinski viestnik od 12.11.1895.
- 20 HDA Narodno vijeće SHS kut. 18, 234, 373
- 21 Winter (2000.), 128-129
- 22 isto kao 20
- 23 Winter (2000.), 158
- 24 više o kneževskom gradu u Winter (2000.), 91
- 25 Ludbreg (1984.), 269
- 26 Anonim "Kupnja grada", arhiv obitelji Vrančić (prema Winter)
- 27 izjava Ustaškom stanu, slučaj N. Miškulin, S. Pavelić, M. Crnković i ostali protiv I. Grubera, HDA, VŽZZ Prs. 87/1941.
- 28 zapisnici sjednica HPD Podravina, arhiv M. Winter
- 29 isto kao 27; iako se iskazuje kao antisemit, Pavelić je bio jedan od rijetkih Hrvata koji su na zajedničkoj slici ludbreških Židova prilikom izleta u Rogašku Slatinu
- 30 nesnošljivost se nije bazirala na antisemitizmu, već je uzrok bila poslovna konkurencija, Peričić nije trpio konkurenciju. Dr. Zohr se zamijenio sa liječnikom iz Hrvatske Dubice, dr. Arnautovićem koji je došao u Ludbreg, a dr. Zohr je otišao u Dubicu. Tamo je uhapšen od strane ustaša 1942. i sproveden u Jasenovac gdje je ubijen (izjava mještana)
- 31 isto kao 27
- 32 Hrvatsko jedinstvo, br. 159 od 26.10.1940. str. 5; Kramarić će se kasnije spominjati u iskazu J. Dominko, r. Gross, koja ga je označila kao gorljivog antisemita koji je u Ludbreg došao s njemačkim vojnicima
- 33 Goldstein (2004.): Židovi u Zagrebu 1918-1941.

Uspostava Nezavisne Države Hrvatske'

Dok su u tadašnjoj Kraljevini Jugoslaviji Židovi doživjeli gospodarski i kulturni procvat u toku "zlatnih" dvadesetih i tridesetih godina, nad Europom su se ponovo nadvijali oblaci rata.

Poraženi u Prvom svjetskom ratu od strane sila Antante, Nijemci su se početkom tridesetih počeli sve više okretati nacionalizmu koji je nudio izlazak iz duboke gospodarske i političke krize koju je proživljavala Weimarska Republika.² Kada je 30.1.1933. Adolf Hitler dobio mandat kancelara, počelo je biti jasno da će se neki društveni slojevi naći na udaru njegove Nacional-socijalističke radničke partije. Među tim pogođenim pučanstvom našla se i židovska populacija koja je u Njemačkoj brojala više od 500.000 stanovnika. Već su u Hitlerovom "Mein Kampfu" Židovi optuženi za poraz Njemačke 1918. Nürnberškim zakonima iz 1935. Židovi su postali građani drugog reda. Do kraja 1937. njemački Reich je napustilo 118.000 Židova. Progonima nisu izbjegli ni austrijski Židovi (oko 200.000) koji su se uslijed Anslussa³ našli pod Hitlerovom vladom. U Kristalnoj noći (9/10.11.1938.) deportirano je više od 26.000 Židova i uništeno oko 600 sinagoga, a stradalo je mnogo židovskih dućana i stanova. Zaposjedanjem većine europskog kontinenta do kraja 1941., Židovi su postali najugroženiji sloj ljudi na svijetu. Hitler je jasno dao do znanja da se namjerava obračunati s višemilijunskom židovskom populacijom što se dalo iščitati iz njegovih govora: "*Protiv Židova mora se voditi borba u svjetskim razmjerima! ... Svaki je Židov zakleti neprijatelj njemačkog naroda! ... Da židovstvo mora izginuti, to je naš ratni poklič za posljednjih 14 godina. Neka sada najzad izgine!*"⁴

Za Hitlerove planove pobrinuli su se Heinrich Himmler, Reinhard Heydrich, Adolf Eichmann i drugi nacistički dužnosnici te pripadnici paravojnih SS odreda. U koncentracijskim logorima, masovnim stratištima i pojedinačnim obračunima poubijano je oko 6.000.000 Židova. Najviše ih je stradalo u logorima smrti Auschwitz (polj. Oswiencim) i Majdanek.⁵ U toku njemačke ekspanzije pojavila se antisemitska propaganda i u drugim državama, osobito onima koje su politički i gospodarski bile jače povezane s Njemačkom.⁶ Među takve države pripadala je i Kraljevina Jugoslavija. Već 1940. na prijedlog ministra unutarnjih poslova dr. Antona Korošca, prihvaćena su 2 antisemitska zakona: O ograničavanju upisa Jevreja u srednje i visoke škole (*numerus clausus*) i O ograničavanju sudjelovanja Jevreja u trgovini prehrambenim proizvodima.

Kada su u rano jutro 6.04.1941. fašističke Njemačka, Italija, Mađarska i Bugarska napale Jugoslaviju, jugoslavenska kraljevska vojska se našla u bezizlaznom položaju. Iako se pokušalo osujetiti brzi prodor napadačkih snaga u središte zemlje, okupatori su brzo ovladali vitalnim komunikacijama te je već 17.4. potpisana kapitulacija Jugoslavije.

10.4. iz Jugoslavije se izdvojila Hrvatska, proglašivši se samostalnom državom. U Nezavisnoj Državi Hrvatskoj vlast je preuzela grupa protalijanski fašistički orijentiranih ustaša koji su ušli u zemlju nakon njenog vojnog sloma. Već u prvim danima "nove države" počinju progoni Židova od strane njemačkih vojnika i pronacistički orijentiranih osoba. O tome je svoja sjećanja iznijela Josefina Dominko⁷, kći ludbreškog bankara Ignaca Grossa, koja je u trenutku izbivanja rata boravila kod rođake u Zagrebu:

"U Zagrebu je vladala strašna atmosfera. Osjećao se veliki pritisak i strah i svi su nekud žurili zabrinutih lica. Moja rođaka i ja smo pobjegle zadnjim vlakom iz Zagreba, u kojem smo jedva našle mjesta, prema našim domovima. U Križevcima smo se rastale – ona je otputovala u Novu Raču kod Bjelovara gdje su bili njezini, a ja u Ludbreg. Nekoliko dana nakon napada na Trg Svetog Trojstva stigli su Nijemci na svojim vozilima, a s njima i neki Hrvati koji su već prihvatili novu situaciju. Među njima je bio i neki Kramarić, porijeklom Međimurac, koji je samo rekao: Evo nas, došli smo! Nakon nekih desetak dana došlo je nekoliko ustaša u civilu u našu kuću na Trgu i naredili da se kuća mora isprazniti. Sa sobom smo smjeli ponijeti sve što smo htjeli i mogli. Kako smo posjedovali još jednu kuću u Ludbregu koja je inače bila u najmu, a upravo je ostala prazna, odselili smo tamo. Iz te kuće smo rijetko izlazili – nismo ni imali kamo otići. Svi smo dobili židovske znakove koje smo obavezno morali nositi. Neki ljudi su nas prestali pozdravljati na ulici te bi prilikom susreta s nama spustili pogled prema tlu. Mjesec dana po selidbi, po naređenju smo morali napustiti i tu kuću pa smo odselili u treću kuću. Ovog puta nismo sve smijeli ponijeti, mnogo vrijednih stvari smo morali ostaviti. No i ono što smo ponijeli sa sobom, uskoro je ostalo iza nas..."

U travnju su se počeli uvoditi diskriminirajući zakoni poput Zakona o rasnoj pripadnosti, a u svibnju je uslijedila Odredba o obvezatnom nošenju židovskog znaka. Židovski znakovi u obliku šesterokrake, žute zvijezde su se morali nositi na odjeći. Izrađivali su se u Zagrebu, a posredstvom Židovske općine u Zagrebu distribuirani su u ostale provincijske općine. 48 takvih znakova je poslano 15.7. u Ludbreg gdje su preuzeti 25.7. i plaćeni pouzecom.⁸ Početkom lipnja donešeni su novi zakoni: o zaštiti arijske krvi i časti hrvatskog naroda, o označavanju židovskih trgovina (4.6.), o sprečavanju prikrivanja židovskog imetka, o obvezatnoj prijavi Židova i židovskih poduzeća (5.6.) Time je i NDH pristupila rješavanju židovskog pitanja u državi, imajući za uzor nacističku Njemačku i fašističku Italiju.

Povjesničar Ivo Goldstein razlikuje 3 faze u "Konačnom rješenju" židovskog pitanja:

1. ekskomunikacija - preko javnih progona, rasnih zakona, pljačke, diskriminacija
2. koncentracija – hapšenja i odvođenja u logore, masovne deportacije
3. ekstreminacija – ubijanja u logorima smrti, na masovnim stratištima ili iseljavanje⁹

26.6.1941. poglavnik Pavelić izdaje proglas: "Budući da Židovi šire lažne vijesti u svrhu uznemiravanja pučanstva te svojim poznatim spekulativnim načinima smetaju i otežavaju

opskrbu pučanstva, to se kolektivno smatraju za to odgovornima i prema tome će se protiv njima postupati i spremati ih povrh kaznenopravne odgovornosti u zatočenička zbirališta pod vedrim nebom.”¹⁰

Hrvatsko jedinstvo u svibnju 1941. (br. 188, str. 4) donosi jedan tendenciozan članak: *“Uhićena 2 Židova, koji su namjeravali pobjeći u inozemstvo. Organi Hrvatskog ustaškog stožera u Ludbregu uhvatili su prethodne noći oko 10 sati automobil koji je išao prema Koprivnici. U automobilu su sjedila 2 Židova, koji su pretraženi i kod njih je u sjedalu pronađena svota novca od 105.000. din. u gotovu novcu, te razna srebrnina, zlatnina, nakiti i ostali vrijednosni metali. Radi se o nekom šoferu Strausu, koji je izjavio da stvari pripadaju njegovom bratu Maksimu Strausu, košaračkom industrijalcu iz Varaždina. Obojica uhvaćenih priznaju, da su imali namjeru pobjeći u inozemstvo, pa su zbog toga zadržani u pritvoru i protiv njih se vodi istraga.”* Tekst je, osim izvjestiteljske, imao namjeru stvoriti negativno raspoloženje prema Židovima kao osobama koje sa svojim bogatstvom napuštaju novu državu, bojeći se nove “narodne” vlasti.

Naredbom o promjeni židovskih prezimena od 4.6.1941. sva su se prezimena koja su bila od prije kroatizirana, morala vratiti u prijašnje stanje. Sačuvano je nekoliko dopisa iz 1941. upućenih Sreskom rabinatu kojima se obavještava promjena prezimena¹¹:

10.6. Malvina Herrnstein iz Bjelovara, rođena Lausch, obavještava da je uzela staro prezime Herrnstein koje je od 24.7.1919. bilo promijenjeno u Hrčić;

11.02. Ferdinand Löbl iz Zagreba obavještava da je uzeo natrag prezime Löbl koje je od 26.4.1919. bilo promijenjeno u Šandorić;

11.6. dr. Leon Schlesinger obavještava Rabinat u Ludbregu da je ponovo uzeo staro prezime, a koje je od 28.5.1940. bilo promijenjeno u Slavetić

Bilo je i onih koji su se, predosjećajući progone, pokušali spasiti promjenom vjere¹²:

3.5. ing. Zoltan Selinger iz Zagreba, rođen u Velikom Bukovcu, izvještava Kotarsku oblast Ludbreg da je 20.4.1941. prešao na rimokatoličku vjeru

30.5. dr. Leon Schlesinger prijavljuje vjerozakonski prijelaz na rimokatoličku vjeroispovijest za sebe i članove obitelji: suprugu Vilmu i sinove Dragutina, Božidara i Vladimira

21.6. Kotarska oblast Ludbreg izvještava o prelasku Julija Josipa Hirschsohna (1899.) na rimokatoličku vjeru

31.6. Paul Fischer iz Kutnjaka šalje obavijest o prijelazu na rimokatoličku vjeru

27.7. u Ludbregu je pokrštena Josefina Gross od strane župnika Matije Crnkovića

26.8. u Velikom Bukovcu su kršteni sljedeći Židovi: Koloman Sternberger (1901.), Olga Sternberger, rođ. Glücks (1908.), Vlasta Sternberger (1934.), Branko Rosner (1910.), Rene Rosner, rođ. Blass (1918.), Artur Rosner (1938.) i Zlata Primužić, rođ. Stern (1891.). Krštenja je obavio bukovečki župnik Matej Gaži.

Iste su se godine u Zagrebu pokrstili i neki članovi obitelji Lausch. Ni u ostalim gradovima situacija nije bila ništa bolja. U Koprivnicu su u 2 navrata krštene grupe Židova od strane

Židovi u ludbreškom kraju

župnika Stjepana Pavunića. U prvoj grupi (17.6.1941.) krstilo se 9 članova obitelji Rosenberger, a 28.4.1942. kršteno je 3 sinova Milana Eisenstädtera (Knjiga krštenih, Matični ured Koprivnica). No NDH se ogradila od vjerskih prijelaza službenim proglasom od 30.7.1941.: "... Vladi je poznato da se prijavljuju mnogi Židovi za prijelaz na katolicizam, ali prijelaz na katolicizam ne može imati nikako upliva na položaj tih osoba u njihovom odnošaju prema državi obzirom na postojeći zakon o nearijevcima."¹³

Neki su se pokušali spasiti dobivanjem arijskih prava čime bi izbjegli ustaške progone. Tako je postupio Julio Blühweiss, trgovac iz Martijanca, koji navodi sljedeće: "... Ističem da sam predao Ministarstvu unutrašnjih poslova molbu za priznanje arijskoga prava jer sam se uvijek osjećao i isticao kao Hrvat u gradu Varaždinu i Martijancu gdje sam i živio. Pače, za najtežeg režima 1935. glasovao sam u Martijancu za hrvatsku listu. Dne 28.7. o.g. (1941.) podnio sam Ravnateljstvu za javni red i sigurnost molbu zbog iste stvari koja je međutim do današnjeg dana ostala neriješena..."¹⁴ Molba vjerojatno nije ni riješena, jer je Julio Blühweiss još iste godine ubijen u Jasenovcu.

Ustaše su na umu imali vrlo vrijednu židovsku imovinu. Vlada NDH je zabranila pučanstvu bilo kakvo preuzimanje i čuvanje imovine Židova i Srba unatrag od 1.3.1941. te prekršiteljima zaprijetila zakonskim posljedicama. Sva zaplijenjena imovina je proglašena vlasništvom NDH. U nekoliko navrata su se prikupljali podaci o židovskom bogatstvu: nekretninama, nakitu, gotovom novcu, ulaganjima i dionicama, pokućstvu. Kotarska oblast Ludbreg je sastavila detaljan popis lokalnih Židova sa njihovom procijenjenom imovinom.

Tabela 11: Popis židova s područja kotara Ludbreg, na dan 16.7.1941.

R. br.	Ime i prezime	Mjesto stanovanja i k. br.	Zanimanje	Broj članova obitelji **	Starost članova obitelji	Posjeduje	Vrijednost posjeda u Din.	Opaska
1.	Makso Scheyer	Ludbreg, Strossmayrova 1	trgovac	2	34-69	kuću, 13 j. zemlje i trgovinu	500.000	
2.	Artur Scheyer	Ludbreg, Strossmayrova 9	direktor banke	3	sij.55	2 kuće, 10 j. zemlje	600.000	
3.	Rudolf Appler	Ludbreg	trgovac	4	stu.65	trgovinu manufakture	260.000	
4.	Leopold Deutsch	Ludbreg	rabin	1	65-70	ne posjeduje ništa	--	
5.	Gizela Vrančić	Ludbreg, Gajeva 4	privatna činovnica	1	45-55	¼ kuće jednokatnice	50.000	muž katolik
6.	Zlatko Weirebe	Ludbreg, Trg Svetog Trojstva 20	trgovac	4	kol.72	kuću jednokatnicu gradilište i trgovinu	650.000	
7.	Šandor Pajtaš	Ludbreg, Strossmayrova 21	privatnik	-	88	kuću, 1 j. i 400 čhv zemlje	170.000	udovac
8.	Vatroslav Gross	Ludbreg, Trg Svetog Trojstva 16	privatnik	2	20-72	3 kuće, 7 j. zemlje	380.000	
9.	Leon dr. Schlesinger	Ludbreg	odvjetnik	3	26-57	kuću, 1 j. i 300.čhv zemlje	110.000	pokršteni u lipnju ove godine
10.	Mavro Sattler	Ludbreg, Jelačićeva 19	trgovac	2	23-55	trgovinu mješ. robe	24.000	
11.	Oton dr. Spiegler	Ludbreg	odvjetnik	3	16-34	ne posjeduje ništa	--	djeca i žena
12.	Samuel Weiss	Ludbreg, Jelačićeva 4	trgovac	4	20-56	kuću i trg. kože, 30 čhv vrta	300.000	
13.	Julio Hirschsohn	Ludbreg, Jelačićeva 11	trgovac	3	17-42	trgovina mješ. robe	190.000	žena i djeca
14.	Hinko Hirschsohn	Ludbreg, Jelačićeva 5	privatnik	3	40-75	ne posjeduje ništa		
15.	Jakob Scheyer	Ludbreg	trgovac	1	49-60	kuću, 1 j. i 400 čhv zemlje	50.000	
16.	Mariška Weinrebe	Ludbreg	kućanica	1	32-65	2 kuće, vinograd 12,5 j. zemlje	160.000	udovica
17.	Edo Hirschsohn	Subotica 39	trgovac		36	kuću i trgovinu	50.000	pokršten u lipnju
18.	Drago Hirschsohn	Subotica 39	trgovački radnik		40	ne posjeduje ništa	--	

* HDA, RUR 252; autor editirao dijelove popisa

** broj članova obitelji je nepouzdan, neki nisu prilikom popisivanja brojili i sebe pa brojevi većinom ne odgovoraju stvarnom stanju

*** Friedovi su doselili iz Hrženice i bili su na stanu kod mlinara Daniča te nisu prijavljivali imovinu koja je ostala u Hrženici

Nakon obavljenih popisa imovine, u židovske trgovine i tvrtke su postavljeni službeni povjerenici, imenovani od strane kotarskih vlasti. Među povjerenicima je bilo i onih koji nisu bili upućeni u posao te su te tvrtke bile osuđene na propast. U "Ludbrešku dioničku štedionicu d.d." je imenovan Zvonko Hanzlin (od 14.8.1941.), u Weissov "Trgovinu kožama" je došao Ivan Matoković (od 17.7.1941.), a u trgovinu Zlatka Weinrebea Kuzman Gašpar (od 17.7.1941.), kasnije Feliks Šambarek. Applerovu trgovinu konfekcije je preuzeo ustaša Ivan Gložinić – Gombek, a bogatu trgovinu Maksa Scheyera Matija Pavković.¹⁵

U sukob oko židovske imovine su se našle ustaške organizacije na terenu - u dopisu Glavnom ustaškom stanu, Ustaški tabor u Martijancu optužuje ludbreški logor da za sebe pokušava zadržati svu imovinu odvedenih Židova. Tabor u Martijancu je, uslijed problema sa svojim smještajem, potraživao bogatu imovinu trgovca Julia Blühweissa koji je posjedovao 3 kuće (u Donjem Martijancu, Varaždinu i Zagrebu), 15 jutara zemlje i 1 vinograd. Tabornik Toma Dolovski predlaže da se u Blühweissov kuću u Martijancu smjesti: Ustaški tabor, lokalni DVD, Hrvatsko pjevačko društvo, Glazbeno društvo sa instrumentima i Hrvatska ustaška čitaonica, a obrazlažući svoj postupak, nadalje se navodi: *"... Sve ovo tražimo iz razloga što je židov Julio Blühweiss stekao sav imetak u nepunih 20 godina svoga "rada" baš u mjestu Martijanec¹⁶ pa socijalna i nacionalna pravda određuje da se vrati svom narodu na kulturnu, humanu, socijalnu i nacionalnu uporabu barem jedan dio ovoga ne malog imetka..."* Nadalje, tabornik Dolovski elaborira o mogućem korištenju otuđene imovine: nekretnine bi se iznajmljivale trgovcu Pavlu Lončaru i mesaru Đuri Bedekoviću iz Martijanca za 800, odnosno 150 dinara mjesečne stanarine¹⁷, a za ostale 2 kuće je predloženo da se jedna ostavi Blühweissovima, a drugu da preuzme Država. Dopis završava pritužbom na pokušaje Logora Ludbreg koji želi *"sve dohotke koncentrirati u Ludbregu, a Tabor u Martijancu dobivao bi tek od Logora mrvice i sitnice."*¹⁸

Ustaše se nisu zadovoljili samo poslovnim nekretninama i robom, zanimalo ih je i osobna imovina svakog Židova tako da su prilikom opsežnog popisivanja imovine čak i djeca morala dati izjave o eventualnim vrijednostima (Zdenka i Verica Appler su prijavile nakit manje vrijednosti).

Židovska bogoštovna općina u Ludbregu (Jelačićeva 8) nije pripadala među bogate židovske općine, tako da je prijavljeno vrijednosno stanje iznosilo:¹⁹

gotovina	2.009 din.
dragocjenosti	5.000 din.
namještaj, odjeća, imovina	5.000 din
	<hr/>
	ukupno: 12.009 din.

Trgovac Zlatko Weinrebe je prijavio imovinu poprilične vrijednosti²⁰:

1. 4 kutije jedaćeg pribora	16.550 kuna
3. akcije Prve hrvatske štedionice	7.500 k
4. obveznice Ugarskog ratarskog zajma	1.250 k
5. obveznice Ratne štete Kraljevine Jugoslavije	10.000 k
6. akcije Priviligirane agrarne banke	500 k
7. ulog na knjižici Ludbreške dioničke štedionice	700 k
ukupno:	36.900 kn

Osim tih vrijednosti, iz Weinrebeovog dućana je zaplijenjen sav benzin i ugljen koji su bili u skladištu trgovine te pisala stroj i revolver u privatnom vlasništvu. Krajem 1941. odneseno je još nekoliko predmeta iz jedaćeg pribora što je dostavljeno Državnom ravnateljstvu za Ponovu.

Nakon što su ustaše organizirali Ustaški logor Ludbreg te općinske tabore²¹, neformalno su preuzeli vlast jer su službenici kotara bili postavljeni na dužnosti njihovom voljom. To se može zaključiti iz toga što je kratko vrijeme po uspostavljanju lokalne ustaške vlasti, načelnik Općine Ludbreg Trg i dalje bio Ljudevit Vrančić, zet ludbreškog rabina Deutscha. Hrvatsko jedinstvo u rujnu 1941. (br. 190, str.6) donosi popis imenovanih čelnika ustaške organizacije u ludbreškom kraju: "... *logornik: Tomo Gložinić, seljak iz Slokovca; logorni pobočnici: Jozo Marković, cand. iuris. iz Sv. Đurđa; Imbro Havaić, seljak iz Slokovca i Milan Vratarić, student agronomije iz Čukovca. Ujedno su predloženi i ovi tabornici: za općinu Ludbreg vanjsku Stjepan Hajdinjak, seljak iz Sv. Đurđa; za općinu Martijanec Tomo Dolovski, seljak iz Poljanca; za općinu Rasinja Filip Sirovec, bačvar iz Subotice i za općinu M. Bukovec Dragutin Golubić, opć. pisar iz M. Bukovca.*"

U skladu s državnim odredbama, ustaški logornici su propisivali niz odredaba vezanih za svakodnevni život, a koje su pogađale i Židove. Tako logorni pobočnik Gložinić dostavlja spis²²

Budući se u posljednje vrijeme opažalo da se židovi sa svojim polu-židovskim elementom u svojim stanovima sastaju na dogovore. Ti njihovi razgovori i dogovaranja sigurno se ne odnose na bilo trgovačke ili gospodarske svrhe, već držim da se tu dogovara u stvarima što prkose našim narodnim interesima i narodnoj cijelini. Taj razlog je nagnao da ovaj Ustaški logor Ludbreg odredi nove predostrožnosti.

- 1. Najstrožije se zabranjuje svako druženje sa židovima, šetanje i dogovaranje nežidovskom pučanstvu, jer će se u drugom slučaju i protiv njih poduzeti stroge mjere.*
- 2. Židovima se zabranjuje u buduće kupanje na javnim mjestima te im se određuje jedno mjesto u posebnom dijelu da se nad njima može voditi kontrola.*
- 3. Svaki koji bude privatno zalazio u židovski stan ili se s njima družio te primao u svoj stan biti će najstrožije kažnjen.*
- 4. Svi židovi imaju da smjesta predaju foto-aparate te privatne bicikle i motorna vozila u koliko to još nisu učinili.*

Sve gornje imade se odmah proglasiti na području kotara ludbreškog i u svakom mjestu gdje žive židovi proglasiti bubnjem te dostaviti ovom Ustaškom logoru.

Za dom spremni!

U Ludbregu dne 4. srpnja 1941.

m.p.

Logorni pobočnik"

v.p.

Na temelju uredbe o rasnoj pripadnosti, ustaški logornici su Židovima nametnuli još čitav niz odredbi: morali su predati sve radio-aparate, telefone, pisaće strojeve i gotov novac te im je bilo zabranjeno izlaženje na ulice poslije 20 h, pohađanje javnih lokala, kina, kupovine na tržnici prije 10 h. Kuće i trgovine su bile obilježene židovskim znakovima.²³ Hirschosohnovi se prisjećaju jedne fotografije iz 1941. gdje su izlozi njihova dućana bili označeni Davidovim zvijezdama (veličine oko 50 cm) te natpisom *Jude*. Jedan od ciljeva takve odredbe je bio onemogućivanje kupovine robe u židovskim trgovinama čime bi se postigla njihova poslovna propast.

Progonu Židova posvećen je dio članka "Kako se odigrala revolucija u Ludbregu" u kojem se navodi: "Židovi su ispisali posebno poglavlje ovih par minulih dana našega rada. U trgovini dobili su povjerenike, na kućama su stavljene oznake, a također moraju nositi i žute vrpce oko ruke. Nekima je zaplijenjena stanovita svota novaca, koja nije nađena u kasi, nego je bila sakrivena u sijenu i kojekuda. Nedavno su dobili žute vrpce, koje moraju

nositi na lijevoj strani prsiju i otraga na lopatici. Razumije se samo po sebi da su im odmah oduzeti svi radio aparati i telefoni. ... Kako je ovaj Ustaški stan bio prvih dana skućen u jednoj prostoriji kotarske oblasti, to smo rekvirirali za svoje potrebe cijeli prvi kat direktora ludbreške dioničke štedionice g. Artura Šayera sa svim potrebnim namještajem, a istoga smo otpremili u njegovu drugu kuću. Vrijedno je ovdje napomenuti, da smo u istoj banci, budući da je židovska, smijenili činovnicu rabinerovu kćerku (Gizelu Vrančić, op. a.) i postavili jednog našeg abiturijenta, Ustašu Zvonka Hanzlina. Inače je ova banka, zapravo rasno židovska banka kao i ona druga, recimo samo polužidovska, odnosno polurasna, budući da je u njoj direktor jedan židovski zet (Ljudevit Vrančić, op. a.), dobila povjerenika..." (Hrvatsko jedinstvo, 190/1941., str. 6)

Radivoj Sattler iz Ludbrega,
student medicine, neposredno pred uhićenje 1941.

Već u travnju 1941. je uhapšeno nekoliko ljudi koje se sumnjalo da su simpatizeri komunista ili četnika. Među uhićenicima su se nalazili i dr. Oton Spiegler (kao židov – komunist) i Ivan Scheyer (židov – dobrovoljac). Građani su protestirali protiv postupaka mjesnog ustaškog povjerenstva koje je hapsilo i interniralo građane, a k tome se još pročulo da će se s time i nastaviti te su molili dr. Matu Frkovića da se uvede red na ovom području i da se za ustaškog povjerenika postavi domaća osoba.²⁴ No umjesto toga je bila organizirana Ustaška nadzorna služba u Ludbregu za praćenje mladih i sumnjivih Židova, a na čelu joj je bio

bivši klerik Milan Balaško.²⁵

14.7.1941. izvedena je partizanska diverzija na željezničkom pruzi Koprivnica – Ludbreg, stoga je koprivnički logornik Nikola Herman naredio hapšenje taoca iz Ludbrega za koje se sumnjalo da su u vezi sa partizanima. Između ostalih, odvedeni su sljedeći židovski taoci: Artur i Elza Scheyer, Leon, Vladimir i Božidar Schlesinger i Radivoj Sattler. O tome je iskaz dao Đuro Kos, stolar iz Ludbrega koji se isto nalazio u grupi odvedenih. Svi su otpremljeni u logor Danica gdje su Židovi odvojeni, dok se Kos vratio nakon nekoliko dana.²⁶

Kasnije je, na temelju sumnji da je pristaša Komunističke partije, uhićen i Zvonko Hacker iz Poljanca.

Sabirni logor Danica kod Koprivnice je bio prvi koncentracijski logor u NDH, formiran već krajem travnja 1941. Nalazio se na prostoru nekadašnje tvornice kemijskih proizvoda "Danica" koja je zatvorena pred rat. Logor se ubrzo popunio osobama koje su smetale režimu: Židovima, Romima, Srbima i osumnjičenim antifašistima. Svakodnevno su u logor pristizali konvoji nesretnih ljudi iz cijele države. Preživjeli su posvjedočili da su zatočnici prilikom dolaska bili maltretirani, stražari su ih znali toliko pretući da su neke morali odnositi

u barake. Masovnih egzekucija nije bilo, no prema nekim izračunima u samom logoru i njegovoj okolici je poubijano oko 200-300 ljudi. U taj logor su bili upućivani ludbreški židovski intelektualci kao i koprivnički, poput dr. Željka Selinger i Milana Scheyera koji su bili porijeklom s ludbreškog područja.²⁷

O situaciji koja je nastala u našoj Velikoj župi Zagorje govore kasniji izvještaji Zemaljske komisije za utvrđivanje ratnih zločina²⁸: *"... U Varaždinu je inicijator i organizator hapšenja bio neki Grögl (polužidov po majci). Gotovo su svi otpremljeni u u logore, a bogatu imovinu su ustaše odmah opljačkali, ne ostavivši gotovo ništa za sobom. Ostalo je tek desetak Židova koji su potjecali iz mješovitih brakova ili su bili u braku s arijevcima i imali arijsku djecu ... Kratko iza događaja u Varaždinu, slijedi jednako takovo masovno odvođenje čitavih židovskih porodica iz Ludbrega, Koprivnice, Bjelovara, Karlovca, itd..."*

Vezano za Varaždin, mogao bi se spomenuti slučaj Židova Milana Blassa čija je sestra Rene bila udana za Branka Rosnera iz Malog Bukovca. On je živio kod svoje tete Zdenke Hary koja je bila kći poznatog bukovečkog poduzetnika Jakoba Sterna. 13.7.1941. ustaška mladež je pokucala na vrata obitelji Hary i dala im 15 minuta da si uzmu potrebne stvari i da pođu s njima. Kako Milan nije bio prijavljen da živi sa rođacima, ustaše su odvele samo tetka Teodora i tetu Zdenku Hary, a Milan se nekako uspio spasiti. Bio je potreban u tekstilnoj industriji u kojoj je radio. U strahu od odvođenja, prešao je na rimokatoličku vjeru. Haryevi su sa varaždinskim Židovima odvedeni u sabirni logor Gospić. U proljeće 1942. Zdenka Hary je poslana u zagrebačko rodilište u Petrovoj ulici gdje je rodila sina Vedrana. Odatle ih je spasio Milan Blass i odveo u Mali Bukovec gdje je živjela njegova sestra. Tu su živjeli nekoliko mjeseci sa obitelji Rosner.²⁹

O situaciji tih prvih mjeseci NDH ostavila je zapis i Marija Winter: *"... Nekad bogati građani preko noći postadoše gola sirotinja. Ustaška vlast oduzela im je svu imovinu, a njih prisilila da nose žuti znak bez kojeg nisu smjeli na ulicu. Kao izopćeni iz ljudske zajednice, jedva su smjeli među svijet. Utučeni i prestrašeni, sličili su divljači koja zna da ju lovac vreba na svakom koraku. Životarili su iz dana u dan očekujući najgore, a to ih je redom stizalo. Bilo je i pravdoljubivih građana koji su nastojali spasiti barem one pojedince koji su od mladosti sudjelovali u svim kulturnim zbivanjima, koji su mnogo učinili za gospodarski procvat sredine u kojoj su djeloavli. Ali teško onome tko je ustao na njihovu obranu. Postigao je samo to da su i njega ustaše stavili na popis sumnjivih..."*

Masovna hapšenja u Ludbregu su počela na dan 21.6.1941. i tom je prilikom uhapšeno 29 Židova te 26 pravoslavaca s područja kotara Ludbreg.³⁰ Svi uhićeni su bili ludbreški Židovi: Makso (rođ. 1872.) i Irma Scheyer (1879.), Vatroslav (1869.), Hermina (1881.) i Josefina Gross (1920.), Rudolf (1894.), Blanka (1905.), Zdenka (1926.) i Verica Appler (1931.), Helena Kohn (1875.), Samuel (1882.), Vilma (1883.), Mira (1913.), Marijan (1918.) i Ljerka Weiss (1920.), Gizela Vrančić (1895.), Zlatko (1896.), Zora (1905.), Mira (1926.) i Stanka Weinrebe (1933.), Elza (1894.), Miroslav (1922.) i Nada Scheyer (1926.),

Mavro (1886.) i Paula Sattler (1892.), Jakob (1882.), Berta (1890.) i Vilma Scheyer (1887.)³¹ i Jakob Hirschsohn (1901.). Uhićenici su sprovedeni u ispražnjenu Ludbrešku dioničku štedionicu, gdje su noć proveli u dvorištu banke, pod vedrim nebom.

Sljedećeg dana (22.6.1941.) su svi odvedeni na željeznički kolodvor u Ludbregu. Građani se prisjećaju tog događaja: *"Ulicom je, iz smjera centra, prolazila duga kolona tužnih ljudi. U koloni je bilo i staraca, žena i djece. Svi su nosili nekakve male zavežljaje, vjerojatno sa spremljenim najnužnijim stvarima. Kolonu su sa svake strane pratili ustaše, naoružani puškama. Atmosfera među građanstvom je bila mučna, no nitko se nije usudio intervenirati ili protestirati."*³²

Tog događaja se prisjeća i Stanka Lapter (rođ. Weinrebe) koja je tada imala samo 7 godina: *"...znam da sam u koloni hodala uz majku i plakala što napuštam svoj dom i jer nisam mogla ponijeti svoju novu lutku sa sobom..."* Kada je kolona došla na kolodvor, ukrcana je u vlak za Zagreb, u jedan običan putnički vagon. Mjesta u vagonu su bila popunjena do kraja jer ih je do Zagreba pratilo i nekoliko naoružanih stražara. U vagonu se nije razgovaralo. U Zagrebu su se iskricali i obilježeni židovskim znakovima neki su odvedeni u zatvor u ulici F. Račkog, a drugi su pješke otišli do Zagrebačkog zbora (dan. Studentski centar). Nakon 2 dana, tu im se pridružila i grupa iz zatvora. U Francuskom paviljonu, gdje su boravili, spavali su na slami. Weirebeovi su tu stupili u kontakt sa zagrebačkim rođacima koji su im donosili hranu.

Nakon 8 dana došao je neki dužnosnik koji je dopustio da se grupa ludbreških Židova opredijeli: ili će otići u Sušak (u talijansku okupacijsku zonu) ili se mogu vratiti kući u Ludbreg. Neki su odabrali Sušak, te su im izdane propusnice, a većina obitelji sa starijim članovima (Gross, Scheyer, Sattler) se odlučila vratiti u Ludbreg. Josefina Gross je imala dobrog znanca u Ustaškom redarstvu koji joj je omogućio da ostane kod sestrične u Zagrebu, a njeni roditelji se vratiše u Ludbreg.

Weinrebeovi su na Sušaku živjeli 2 mjeseca u ilegali, a kada su ih otkrili talijanski fašisti, ponovo su ih uhapsili i internirali u Crikvenici. Tamo su boravili kod obitelji Jurinčić sve do 1.11.1942. nakon čega su odvedeni u logor Kraljevica.³³

Dragutin Sattler je bio uhapšen sa ostalim Židovima iz Podravske Slatine. Tamo se odselio zbog braka sa Herminom Willer čija je obitelj u Slatini držala slastičarnu i licitariju. Drago je uspio doći do Crikvenice gdje je otvorio kantu. Njegova majka Paula mu je iz Ludbrega slala namirnice potrebne za rad kantine. Kada se pooštrio režim protiv Židova, pobjegao je u partizane.³⁴

Oton Spiegler je bio najprije upućen u sabirni centar u Gospić gdje je morao raditi na jednoj poljoprivrednoj farmi kod Čitluka u Lici. S njim su bili Žiga i Vladimir Lapter iz Varaždina. Oni koji nisu bili raspoređeni za posao, bili su zatvoreni u gradskoj kinodvorani. Kasnije su raspoređivani po drugim logorima – u Jadovno ili na Pag, u logore Metajna i Slano. O situaciji u tim logorima postoje neki izvještaji: *"...U Jadovnu kraj Gospića i u*

Slanom na Pagu bili su ovi mladići (logoraši), kao i svi ostali izloženi strašnom zlostavljanju ... na otvorenom prostoru, ograđenom bodljikavom žicom, bez ikakove nastambe, bez hrane, izloženi nevremenu, a u Slanom čak i bez pitke vode, bili su mučeni od zvijeri u ljudskom liku... Među mučiteljima u logoru Metajna spominje se i svećenik don Ljubo Magaš koji je silovao i ubijao zatočenicu...³⁵

Kako je glas o zlostavljanju i ubijanju logoraša došao do Talijana, uslijed njihove intervencije morali su se raspustiti ustaški logori u talijanskoj zoni. Ustaše su to brzo "riješili": *"...One mladiće koji su uslijed brzine evakuacije logora zaostali u Jadovnu, njih 107, poubijali su ustaše na najkrvoločniji način. Bacili su ih žive u jednu duboku provaliju na Velebitu, a potom ih zasipali bombama..."³⁶* U logoru Jadovno su ubijeni dvadesetogodišnji Židov Josip Blühweiss, rodom iz Martijanca, te njegov rođak Otto, sin Dragutina Schreiberera. Talijani su se kasnije žalili da je s područja Velebita, na cestu Karlobag – Gospić, dopirao neopisiv smrad leševa.

Kako su se najprije svi transporti upućivali u Gospić, grad je ubrzo postao pun. Usred hitne evakuacije logoraši su odvođeni pod užasnim uvjetima u logor Krušćica kod Travnika u Bosni. O tome govori jedan sačuvani podatak: *"... Jedna majka, utrpana na kamion za željezničku postaju, je zamolila jednog ustašu da joj podigne u kamion njeno dvogodišnje dijete, a ovaj je u to nedužno dijete zabio bajonetu svoje puške i ovako, nabijeno na bajonetu, pružio majci u kamionu..."³⁷*

Lapteri su kasnije uspjeli doći do Ludbrega gdje su se smjestili kod Hirschsohnovih, starijih ljudi koji nisu odmah deportirani. U Ludbregu je osim povratnika iz Zagreba, bila i nekolicina starijih Židova koji nisu bili odmah uhapšeni poput Ane Weinrebe i Leopolda i Katarine Deutsch.³⁸ No hapšenja su se nastavila i dalje, obično u rano jutro ili podvečer kada nije bilo mnogo ljudi na ulicama. 16.8.1941. uhapšena je i odvedena nova grupa Židova, Srba i Roma.

Neki Židovi su tada živjeli po raznim kućama u okolici: Applerovi su se sklonili u Hrastovsko, Mariška Weinrebe u Sveti Petar, a Sattlerovi u Globočec.³⁹ Imovina iz njihovih zaplijenjenih kuća se prodavala na dražbama: od pokućstva, posuđa, odjeće i obuće - sve se nudilo po vrlo niskim cijenama. Preživjeli očevici tvrde da se kroz prozore kuće odvjetnika Schlesingera nudilo posuđe i rublje koje se prodavalo po najvišoj ponuđenoj cijeni. Prijatelji židovskih porodica nisu prilazili tim dražbama. Dio nakita koji se trebao pohraniti u državnu riznicu, navodno je predan na "čuvanje" nekim domaćim ustašama i nikad nije dospio do Ponove.⁴⁰

U Ludbregu su se nastavila pojedinačna ubijanja: svjedoci tvrde da su od 1941-44. bila uobičajena noćna odvođenja svih sumnjivih Ludbrežana i zatvorenika iz tamnice ludbreškog dvorca na obalu Bednje gdje su bili zaklani ili streljani te bačeni u rijeku.⁴¹

-
- 1 poglavlje obuhvaća vrijeme od travnja 1941. do sredine 1942. godine
  - 2 Weimarska republika je naziv za Njemačku u razdoblju između 1919-1932.
  - 3 Anschluss, odnosno priključenje Austrije Hitlerovoj Njemačkoj 1938.
  - 4 govori Adolfa Hitlera, HDA, ZKRZ kut. Z 2942
  - 5 Keller (1997.), 485.
  - 6 vlasti u Rumunjskoj, Mađarskoj, Poljskoj i Italiji su podržavale njemačke rasne zakone i same proglašavale slično rasno zakonodavstvo
  - 7 svjedočenje prema audivizualnom zapisu Josefine Dominko, rođene Gross, razgovor vodila Jasminka Domaš za projekt "Survivors of the Shoah", Zagreb 1998.
  - 8 HDA f. 252 RUR ŽO, izdano od Židovske bogoštovne općine u Zagrebu, Zagreb 15.7.1941. br. 665/1941
  - 9 Goldstein (2001.): Holokaust u Zagrebu
  - 10 HDA, ZKRZ, kut. Z – 2943
  - 11 dopisi Sreskom rabinatu u Ludbregu, dio sačuvan u matičnim knjigama ŽO Ludbreg (DAV)
  - 12 isto kao 11, dio se nalazi u Matičnoj knjizi rođenih ŽO Ludbreg (Matični ured Ludbreg), Kotarska oblast Ludbreg (br. 3244/41, dopis Župnog ureda u Ludbregu od 19.7.1941., br. 152)
  - 13 isto kao 10
  - 14 HDA f. 252 RUR ŽO, 1566
  - 15 HDA 1076-3-2-3 Ponova, Kartoteka poduzeća po gradovima (Ludbreg); Winter (2000.)
  - 16 Julio Blühweiss je živio sa obitelji u Donjem Martijancu, u stanu iznad trgovine u središtu sela; 1940. se odselio u Zagreb
  - 17 Pavao Lončar je bio zaposlenik J. Blühweissa koji je uzeo u zakup trgovinu bivšeg poslodavca, sklopivši pritom ugovor o najmu – dakle Lončar je već "ušao" u najam trgovine u trenutku spora
  - 18 HDA, ZKRZ 15/1941. od 25.6.1941. - mikrofilmovi
  - 19 isto kao 15; zanimljivo je da nisu popisani vrijedni predmeti koji su služili u bogoslužju – radi se o srebrnim predmetima te skupocjenim zavjesama koje se kasnije navode u procjenama ratnih šteta
  - 20 dokumentacija u privatnom vlasništvu Branka Dobca (Ludbreg)
  - 21 ustaški logor nema isto značenje kao i koncentracijski logor – nakon uspostave NDH ustaše su formirali hijerarhiju vlasti – na čelu je bio Poglavnik i Glavni ustaški stan kojim rukovodi postrojnik, na području Velikih župa osnovani su stožeri (na čelu stožernik), na području kotara logori (na čelu logornik), na području općine tabori (tabornik), a na području jednog sela zbir (zbornik)
  - 22 HDA, VŽŽZ, kut. 2176 Prs. br. 72/41
  - 23 DAV, NOK Ludbreg 1945-55. Komisija za ratne zločine, tužbeni nalog protiv J. Markovića i R. Škrnjuga
  - 24 pismo Ivana Gruber i Ljudevita Vrančić ustaškom povjereniku Mati Frkoviću u Varaždin, Ludbreg, 23.4.1941. suplem. od 2.7.1941.
  - 25 Ludbreg (1984.), 320

Židovi u ludbreškom kraju

- 26 HDA ZKRZ-Guz, 2235/7-1945.; Logor Jasenovac, kut. 11; OKRZ Varaždin 4176/1946.; Dizdar, Z.: Časopis za suvremenu povijest, 2/2002., 388
- 27 Vranar (1999.)
- 28 HDA, ZKRZ kut. Z-2942
- 29 svjedočenje Artura Rosnera (Varaždin)
- 30 HDA, VŽŽZ, Taj 50/1941. Popis Židova
- 31 ovdje se sigurno radi o Vilmi Schlesinger (rođ. 1887.), dok se Vilma Scheyer uopće ne spominje u drugim pisanim izvorima
- 32 svjedočenje Ele Gerić (Ludbreg)
- 33 svjedočenje Stanke Lapter, r. Weinrebe i Josefine Dominko, r. Gross (Zagreb)
- 34 Winter (2000.), 161
- 35 isto kao 28
- 36 isto
- 37 isto
- 38 Winter (2000.), 161
- 39 isto; svjedočenje Marice Juratović (Globočec)
- 40 svjedočenje Olge Zlatar (Ludbreg)
- 41 Ludbreg (1984.), str. 338

Ratne godine 1942-45.

Progoni Židova su se nastavili i sljedećih ratnih godina. U jesen 1942. pristupilo se uništenju židovske bogomolje. U istražnom postupku Komisije za ratne zločine se navodi sljedeće: *“Poznato je da je za vrijeme logornika Škrnjug Rudolfa opljačkan i demoliran židovski hram u Ludbregu te je posve onеспособljen za vršenje dužnosti. Hram je imao lijepi namještaj, u njemu je bilo mnogo predmeta i ukrasa od srebra te skupocjenih ukrasnih zavjesa. Sve je toga nestalo. Nema prozora ni vrata, samo goli židovi sa krovom. U jesen 1942. su došli neki židari iz Zagreba, pobrali su svu srebrninu i vrijedne stvari i odnijeli sa sobom u Zagreb, a drvene instalacije i klupe prodavali su na dražbi po ustašama logora Ludbreg. Neke su klupe odnijeli u nekakvu školu, a nigdje ih nema.”*¹

Posljednja velika deportacija je bila krajem rujna i oko 15.10.1942. kada su uhvaćeni gotovo svi Židovi koji su preostali na području kotara Ludbreg. Radilo se o grupi od oko 40-45 osoba, a uhapšene su sljedeće obitelji: Appler (4 člana), Weiss (6), Deutsch (3), Hirschsohn (5), Sternberger (4), Rosner (3), Gross (2), Scheyer (4), Fried (2), Sattler (3), Weinrebe (1), Kohn (1). Deportacije su se vršile nekoliko dana, tako da su Jakob i Berta Scheyer bili uhapšeni nešto kasnije od ostalih, 18.10.² Svi su odvođeni vlakom s željezničkog kolodvora. Prisutni su zapamtili navodne riječi starog rabina Deutscha prilikom ukrcaja na vlak: *“Nadam se da nikad neću presjesti!”*³

Partizani su nekoliko puta odašiljali poruke bukovečkim Židovima da se sklone, odnosno da prijeđu u njihove redove. No oni su se dvoumili zbog djece i staraca, a i nekako su se nadali da progoni neće zahvatiti i njih jer nikada nisu bili u konfliktu ni sa kim od mještana. No lokalni ustaša je pokazao Židove, tako da su jedne jesenske večeri nekoliko žandara pokucali na vrata Rosnerovih. Pred kućom su već bila spremna zaprežna kola. ⁴ Artur Rosner, tada četverogodišnji dječak, prisjetio se te večeri: *“... Sjećam se lupanja po vratima, sjećam se da je majka upitala: Tko je?, odgovorili su da su žandari, sjećam se plača i otvorenih ormara. Rekli su da ne trebamo ništa uzeti sa sobom jer ćemo se brzo vratiti. Sve su nas metnuli na seljačka kola koja su vukli konji i noću smo otputovali prema Ludbregu. Tamo je bio kraj svemu - stariji su odvedeni na jednu stranu, a mi djeca na drugu. Predali su nas jednoj ženi i sjećam se da smo se Vedran i ja derali i plakali cijelu noć...”*⁵ Kako se radilo o ne odviše imućnim Židovima, ustaše nisu iskazali interes za njihovom imovinom pa su njihovo pokućstvo preuzeli mještani.

Varaždinac Milan Blass je bio obaviješten o prisustvu malih dječaka u Ludbregu. O tome je dao iskaz: *“... U Ludbregu je bio jedan kotarski predstojnik naprednog razmišljanja. On je odmah rekao: Djecu do pet godina budemo ostavili i može ih neko uzeti, ako to želi. Malog Artura Rosnera i Vedrana Harya je uzela jedna žena koja mi je poslala obavijest da dođem po svoje male rođake. Milan je došao te ih odveo sa sobom u Varaždin. No kako*

je stalno živio u opasnosti da i sam bude odveden, a k tome je mali Vedran bio star tek 5 mjeseci, odlučio je djecu skloniti. Odveo ih je u selo Cerje Nebojse k obitelji Tome i Ivke Kumrić koja je bila služavka kod njegove tete Zore Schönwald. Ona je pristala skrivati i čuvati dječake. Kako su obojica dječaka bila kovrčava sa svijetlom kosom, Kumrići su ih ošišali i obukli u staru odjeću te ih malo zapustili da se ne bi razlikovali od seoske djece. Čak su im dali i zagorska imena – Vedran je postao Francek, a Artur Slavek. Cijelo selo je znalo za židovske dječake, no nitko ih nikada nije prijavio ustašama koji su vrlo često navraćali u taj kraj...⁷⁶ Majke dječaka su tragično stradale u Jasenovcu. Na putu do logora, Arturova majka Rene je uspjela poslati dopisnice bratu Milanu i majci Zlati u kojima moli da čuvaju njenog sina i Vedrana:

“Dragi Milan i Zlata, evo nas u Zagrebu. Čekamo do dva sata za Jasenovac. Artur i Vedran su bez roditelja. Molimo vas kao Boga, pazite na njih. Bog će vam sve naplatiti. Teško mi je bez Artura, možda nisam dobra mama da sam ga ostavila, ali neka uživa još malo slobode. Pozdravi onkla Franca i sve druge koji su još doma. Puno toga mi još leži na srcu da vam pišem, ali ne mogu. Vedran i Artur su ostali. Bog neka bude s vama! Puno pusa od svih nas.”

“Zlatna naša mama, evo nas ovdje u Zagrebu. Čekamo presjedanje za Jasenovac. Prosim te ko Boga za Artura, brinite se za njega. Mamika, brinite se za njegovo zdravlje, još budemo zajedno, svi veseli samo strpljivosti, mi stariji već nekad budemo preživjeli. Vedran ide u Bukovac do kume. Pomognite svi. Na svemu vam još jednom hvala. Bog neka čuva i mojeg brata Milana. Ako Boga znate, molim vas da naraste naše dijete. Bog će vam platiti na vašoj djeci. Hvala vam.” Od tada Artur više nikad nije čuo za svoje roditelje.

Friedovi iz Sudovčine su bili ukrcani na kamion koji ih je trebao prebaciti do željezničkog kolodvora. Julka Fried je izbjegla deportaciju jer u tom času nije bila kod kuće. Kada se vraćala kući, od neke žene u Preradovićevoj ulici je čula: *“Ne idite dalje Julka! Vidite, tamo pred hohštarijom, na onom kamionu, vidla sam među drugim Židovima i Vaše starce!”* Julka se na to okrenula i pobjegla iz Ludbrega u obližnje Vinograde.⁸ Svi uhvaćeni su deportirani u logor Jasenovac gdje su stariji odmah po dolasku pobijeni pred logorskom ogradom. O tome kako su neki skončali, već je opisano u pismu Zlatka Weinrebea, u slučaju rabina Deutscha.

Kako su ustaše likvidacije provodili u što većoj tajnosti pred logorašima, novopridošle zarobljenike bi odvodili na prekosavsku obalu Gradinu gdje bi ih zaklali ili ubijali maljem te ih takve bacali u obližnju rijeku Savu. To je opisao tada još živući jasenovački uznik medicinar Rade Sattler: *“... Kada su grupe zatočenika dolazile iz Zagreba, pretežno radnici i intelektualci, komunisti tada bi ih maljem likvidirali. Ustašama je bilo jako stalo da zatočenici ne primjete likvidaciju i da se masovna ubojstva izvrše što brže kako ti komunisti ne bi došli do saznanja o pravoj svrhi logora uništenja i da ne bi izazvali bunu u logoru.*

Pod prijetnjom smrtno kazne, bilo nam je zabranjeno gledati njihov trik masovne likvidacije. Ta nas prijetnja nije zastrašila. Mi se više nismo bojali smrti, nego samo mučenja.”⁹

U međuvremenu su u Zagrebu uhapšene obitelji koji su se tamo odselile prije rata (Lauschi, Blühweissi, Färberi, Baschovi, Löwyevi, Schidlofi) te su isto deportirani u razne logore u Hrvatskoj.

Majke koje su bile uhapšene nastojale su spasiti barem svoju malu djecu. Silvija Basch iz Zagreba je poslala svoje dvoje djece sestri Gizeli u Ludbreg. Kako se u Ludbregu nisu navodili u službenim popisima Židova, djecu nitko nikad nije prijavio vlastima te su uspjeli preživjeti rat. Preživjela Dorica Basch smatra da se radilo o ustašama koji nisu bili iz našeg kraja pa nisu ni znali za židovsku djecu jer bi ih inače sigurno odveli. Pred čestim ustaškim racijama, Dorica i Zdravko su se skrivali kod susjednih obitelji Kerstner, Runjak, Žiža. Poslije odvođenja njenih roditelja, do Ludbrega je nekako sama došla Doričina sestrična Edita Deutsch koja je tada imala samo oko 10 godina. Navodno je bila tako izgladnjela da je sličila živom kosturu. Vjerojatno su je uzeli djed i baka Deutsch. Kasnije se spominje u popisu žrtava da je stradala 1942. u logoru Jasenovac.¹⁰

I Julie Sternberger, udana Ljubičić, je spasila svog sina Srećka. Prije nego su odvedeni, ostavila je svoje tek nekoliko mjeseci staro dijete kod Franje i Anđele Vugrinec u Župancu s kojima su prijateljevali.¹¹ Dijete se tako spasilo od progona i sigurne smrti. Kasnije kad je odrastao, Srećko je otišao ujaku u Sjedinjene Američke Države gdje i danas živi. Ime je promijenio u Steven Sternberger.

Elizabeta Hacker i njena kći Ružica su otpremljene u logor Lobar-grad, u Hrvatskom zagorju.¹² Dvorac u kojem je smješten logor se nalazio desetak kilometara udaljen od željezničke stanice Zlatar-Bistrica te su nakon dolaska vlaka, sve zatočenice morale tu udaljenost sa svim stvarima propješačiti do dvorca. U logoru su bile smještene većinom ženske zatočenice, Židovke i Srпкиnje. Iako je mjesta bilo jedva za tristotinjak osoba, u logoru je boravilo oko 1500 zatočenica. Za razliku od ostalih logora pod ustaškom upravom, ovaj je bio pod nadzorom članova Kulturbunda.³ O tome kakva je situacija bila u tom logoru govore sljedeći navodi: *“Iako je Židovska općina Zagreb slala hranu i lijekove za zatočene Židovke i Srпкиnje, ona nije stizala do njih: zapovjednik logora je hranu i odjeću iz pošiljki prodavao u Zagrebu, a novac se dijelio među članovima uprave logora. Hranu namijenjenu Židovima, morale su same zatočenice pripremati za stražarsko osoblje. Zapovjednik i straža vršili su seksualne orgije gdje su mlade zatočenice silili na odnos sa njima (uključujući i djevojčice od 14-16 godina). Kako u logoru nije bilo dovoljno sanitarnih prostorija, zatočenice su nuždu vršile gdje su mogle te su uslijed neljudskih uvjeta života bile izložene epidemijama trbušnog tifusa, dizenterije, proljeva, avitaminose ... U okolici logora su rasle mlade voćke, no izgladnjeli zatočenici nisu ih smjeli ni taknut, čak ni otpalo voće – koga bi se zateklo da uzima voće sa zemlje, stražar bi mu stao na ruku u kojoj je držao voće te ga tako zdrobio, a “kradljivac” bi bio kažnjen još i šibanjem.”¹⁴*

"... Žene su morale nositi cjepanice drva s jednog kraja logora na drugi, a kada bi završile, morale bi ih vratiti na isto mjesto." (Romano (1980.): Jevreji Jugoslavije)

12.1.1942. Irena, Liza i Beba (Irena Klein, Elizabeta i Ružica Hacker) iz logora Lobor-grad šalju dopisnicu za obitelj Petrović u Podsusedu u kojem ih se moli da "... šalju u narednom paketu jednu deblju teku s tvrdim koricama ... i papira, pa jednu olovku." (Goldstein: Holokaust, 348-9). U jesen 1942. likvidiran je logor, a preživjele zatočenice iz Lobor-grada i njegove filijale u Gornjoj Rijeci su transportirane preko Zagreba za Auschwitz, odakle se nijedna nije vratila.¹⁵ Što se pouzdano dogodilo sa Elizabetom i Ružicom Hacker, ne zna se. U nekim izjavama navodi se da su umrle u loborgradskom logoru. U Loborgradu su boravile i Židovke, porijeklom Ludbrežanke: Ricki Neumann, Helena i Vera Schlesinger iz Koprivnice, Olga i Vera Scheyer iz Križevaca, Varaždinke Zora Schönwald, Irena Klein, Mira Marić, Štefanija i Zora Mitzky, Olga i Verica Hirschsohn, snaha i unuka Hinka Hirschsohna iz Ludbrega.

Sabirni logor Đakovo se nalazio u napuštenom mlinu Cereale. Zatočenice su tu smještene nakon deportacija iz Stare Gradiške 26.12.1941. i 6.3.1942. Brigu o logorašicama židovskog i srpskog porijekla iz Zagreba i Bosne je preuzela židovska općina Osijek. Bjanka Auslender iz Sarajeva se prisjeća logora: "... Došli smo usred vrlo hladne zime u mlin koji je za tu svrhu bio pretvoren u logor. Radilo se mlinu u vlasništvu Đakovačke biskupije, zgrada je bila okružena žičanom ogradom i stražarnicama. Iako je zima bila užasno hladna, logor nije bio posebno opremljen, tako da smo na prvom katu spavale samo na slami. Brigu o nama su vodile židovske žene iz Osijeka, koje su donosile hranu i lijekove..." Ni u ovom logoru nije bilo masovnih ubojstava, ali su zatočenice umirale zbog gladi i neljudskih uvjeta života te raznih bolesti.¹⁶ Od trbušnog tifusa je болоvala i rabinova kći Silvija Basch – zatočenica br. 2930, te je vjerojatno i podlegla bolesti 1942. Moguće je da je pokopana u okolici logora jer se ne spominje u popisima odvedenih žena u Jasenovac i Auschwitz. U Đakovu su skončale Ada i Mirjana Schidlof iz Malog Bukovca te rabinova snaha Irma Deutsch (zatočenica br. 2393) dok je mala Edita (br. 2394) navodno dospjela u Jasenovac. Spominje se i grob 30"4" u kojem je pokopana Julie Färber – Herzer, rodom iz Ludbrega.¹⁷

Najgoru sudbinu doživio je nekadašnji općinski liječnik u Ludbregu dr. Milan Zohr koji je u ljeto 1942. uhapšen u Hrvatskoj Dubici na poticaj lokalnog koljača Mirka Kojića, agenta Gestapoa, kojemu je za oko zapela vrijedna Zohrova imovina. Pod lažnom optužbom da je partizane opskrbljivao sanitetskim materijalom i lijekovima, Zohr je sa suprugom Selmom i malom kćerkom Ruth upućen poznatom jasenovačkom mučitelju Cividiniju koji je od Zohra trebao izvući priznanje. Pred svezanim liječnikom, Cividini je užarenim željezom palio tijelo i organe Zohrove supruge, a kasnije i desetogodišnje kćeri. Navodno se i samim ustašama smučilo od mirisa spaljenog ljudskog mesa. Cividani im je palio dojke, spolne organe, oči te im je ispisivao ustaške znakove po tijelu. Mučenje se

---

nastavljalo danima, ponekad i sa prekidima što je toliko utjecalo na dr. Zohra da je on poludio. Jednog su jesenskog jutra 1942. svo troje zaklani na jasenovačkom stratištu Gradini.¹⁸

Najviše ludbreških Židova je dospjelo u logore pod talijanskom kontrolom.¹⁹ Tu se nisu tako sprovodile antisemitske mjere te nije bilo ubijanja kao u ustaškim logorima. U zapisnicima Zemaljske komisije za ratne zločine²⁰ opisan je logor u Kraljevici ("Campo concentramento di Porto-Re"): "... Logor okružen bodljikavom žicom se prostirao na površini od cca 7 jutara. Logoraši su boravili u drvenim barakama s cementnom podlogom što je osobito bilo neugodno u zimskim uvjetima. U 8 boljih baraka boravile su žene, dok su muškarci bili u lošijim. U njihove barake je prokišnjavalo te puhao vjetar. Fedor Spiegler, sin odvjetnika Spieglera, boravio je u baraci M2. Bilo je i raznih namjenskih baraka poput one za skladište, ambulantu, radionice, kantinu, poštu, školu pa čak je postojala i baraka za bogoslužje. U barakama se spavalo po boksevima, jedan boks je imao 8 ležajeva sa slamaricom. Svaka baraka je imala 80-130 ležajeva, a na čelu joj je bio capo baracca, zadužen za disciplinu. Logoraši su imali unutarnju upravu koja je bila zadužena za održavanje i pospremanje logora, zastupanje pred talijanskim vlastima, nabavu ogrijeva i hrane. Odnosi sa stražarskim osobljem su bili korektni. Posjeti su bili dopušteni jednom tjedno, uz nadzor karabinjera. Pošta je bila dopuštena neograničeno, no podvrgnuta cenzuri. Problem je predstavljao nedostatak hrane - bogatiji su mogli kupovati hranu u okolici, a smjelo se primati pakete s namirnicama. Postojala je i dječja kantina. Svaki logoraš je dnevno dobivao 15 dag kruha što je bilo nedovoljno." Stanka Lapter koja je boravila u baraci 5 se prisjeća da je uvečer plakala od gladi te bi joj majka Zora prepustila svoj komad kruha.²¹

Kasnije su logoraši prebačeni na otok Rab gdje je formiran novi logor: "...sastojao se od manjih odjela: slovenski, židovski-Dubrovnik, židovski-Hvar/Kraljevica. Odjeli su bili razdvojeni bodljikavom žicom. Logor su činile zidane i drvene barake te postavljeni vojni šatori. Prijateljske obitelji su smjele stanovati zajedno u manjim barakama. Prilike u logoru su bile mnogo lošije nego u Kraljevici. Sve je vrvjelo od napasnih stjenica. Logor se nalazio između mjesta Lopara i Raba, na neplodnom, pješćanom tlu. Bio je okružen žicom te mitraljeskim bunkerima. Odnosi sa talijanskom posadom su bili mnogo lošiji i neprijateljskiji, nego u Kraljevici. Pošta s Hrvatskom je bila otežana – puno lakše se prometovalo sa Italijom."²²

Školu na Rabu (tal. Arba) su pohađala i židovska djeca koja su tu završila započete školske godine. Svoju svjedodžbu je sačuvala Stanka Lapter. Nakon kapitulacije Italije, u rujnu 1943., talijanska straža je razoružana te se formirao Židovski rapski bataljon sa 243 borca.²³ Uskoro su na Rab stigli partizani koji su većinu bivših logoraša prevezli na hrvatsku obalu gdje su se priključili NOV-i. Među njima je bila četveročlana porodica Zlatka Weinrebea. Oni koji nisu htjeli sa partizanima stradali su kasnije, nakon zauzimanja otoka od strane Nijemaca. Na taj način je stradala Vilma Schlesinger, supruga odvjetnika Leona

Schlesingera.²⁴

Mira Weinrebe je opisala svoj put nakon Raba: "... partizani s Velebita su nas oslobodili iz logora (Rab) i tako sam odmah, 23.9.1943. sa Raba pošla za Senj te preko Vratnika u Otočac. U Otočcu sam ostala 14 dana, te sam se prebacila za Kordun. Tamo sam odmah uključena u Narodnooslobodilački pokret te sam stupila u omladinsku organizaciju. Kao administrator sam radila u M.N.O. Veljun, kasnije u Prop-odjelu u Svinjarici (partizansko žarište) pa u Vojniću i Veljunu gdje me je zatekla kapitulacija Njemačke..."²⁵

Gizela Vrančić, Zdravko i Dorica Basch, fotografija za Ludvu Vrančića u Jasenovcu

U NOB-u su se našli i Miroslav Scheyer, Dragutin Sattler, dr. Oton Spiegler, Božidar Hirschsohn. Na taj su način i preživjeli rat. Nakon odvođenja roditelja od strane ustaša, partizanima je prišla Julka Fried te je uključena u Segovinsku četvu. Prije nego je stradala, navodno je ispričala: "...Par mjeseci iza smrti Leinera i drugova,²⁶ jedne lijepo vedre noći zakucali su partizani na vratima čovjeka koji je odao njihovo borište.

Nevoljka srca slijedio ih je u šumu. Tukli smo tako dugo dok pod batinama nije izdahnuo. On i njemu slični ljudi ubili su mi starog i slijepog oca i bolesnu mater, mene su natjerali da se poput zvijeri probijam po trnju i kamenju, po blatu, snijegu i kiši, a glava mi je uvijek u torbi..." Julka je poginula 1944. u Zagorju, u jednom partizanskom napadu na njemački vlak.²⁷

U svibnju 1943. odvedene su Židovke Mariška Weinrebe, supruga pokojnog poduzetnika Ignaca, i njihova malo zaostala kći Zora. Optužen zbog suradnje sa Židovima, na privremenoj robiji u logoru Jasenovac se našao i Ljudevit Vrančić, bivši načelnik općine Ludbreg Trg. U logoru je radio u logorskim uredima, a formirao je i pjevački zbor logoraša s ciljem da se barem malo olakša tragičan logorski život. Kasnije je spominjao da je u logoru sreo Salamona Bascha, oca Dorice i Zdravka koji je radio u zloglasnoj Kožari. Od svojih ukućana je primao pakete s hranom.²⁸ Njegova supruga Gizela pokušala ga je izvući iz logora obraćanjem i samom Poglavniku:²⁹

PREUZVIŠENOM GOSPODINU DR. ANTI PAVELIĆU, POGLAVNIKU

Ja podpisana Gizela Vrančić iz Ludbrega, oslobodjujem se izravno na Vas, gosp. Poglavniče, obratiti se sljedećom molbom: Moj suprug, Ljudevit Vrančić iz Ludbrega, bio je dana 7. studenog 1942. nenadano uhapšen i odveden u sabirni logor u Jasenovac, i danas se nalazi u sabirnom logoru Stara Gradiška kao zatočenik broj 1166 H. Njegovo uhapšenje i odvedenje u velike je iznenadilo mene kao suprugu te mnogobrojne ugledne njegove prijatelje, sve korijenite Hrvate, i do danas nismo doznali za razlog njegovog hapšenja kao ni za njegovu krivnju ...

Odvažujući se na ovaj korak obratom na Vas, preuzv. gosp. Poglavnice, čvrsto sam uvjerena, da ćete Vi kao naš Poglavnik razumjeti ovu moju smjernu molbu te potrebno odrediti, da se slučaj moga supruga Ljudevita Vrančića temeljito ispita te da se kao nevin odnosno ma i putem Vaše preuzv. milosti na slobodu iz zatočeništva odpusti.

U Ludbregu, dana 12. ožujka 1943.

ZA DOM – SPREMNI!

Ne samo da ga nije uspjela izvući iz zatočeništva, već je, prilikom upada njemačkih snaga u ponovo zaposjednuti Ludbreg, odvedena i ona. Navodno je uhićena po nalogu ustaškog agenta Tramšeka. Kako se nije uspjela sakriti, uhvaćena je u nedovršenom prostoru na katu kuće u Gajevoj 4 (vl. Appler). Njeni nećaci Dorica i Zdravko uspjeli su se sakriti na vrijeme. Kada se vratio iz Jasenovca i čuo vijest o Gizeli, Ljudevit Vrančić se uputio za njom, no nije ju uspio pronaći. Gizela je posljednji put je viđena kod Maribora, a negdje je naznačeno da je stradala u njemačkom koncentracijskom logoru Auschwitz-Birkenau.³⁰ Da bi nekako spasio Doricu i Zdravka Vrančić ih je dao pokrstiti, a kuma im je bila susjeda Marija Kerstner. Djeca su se skrivala do kraja rata uz pomoć susjeda i nikad nisu odvedeni.

1943. u Hrvatskoj je preživio manji broj Židova, većinom onih u mješovitim brakovima ili koji su se uspješno sakrivali pred ustaškim racijama. Tako je poslanik NDH u Berlinu Stjepan Ratković u svibnju 1943. mogao izvijestiti: *“... Rezultati hrvatske države posebno su zapaženi na polju sudjelovanja u borbi protiv boljševizma, zatim u uvažavanju želja na području pitanja vezanih za njemstvo, a uvjetovanih prisutnošću njemačkih jedinica u Hrvatskoj i, na kraju, u gotovo potpuno rješenoj problemu Židova.”*³¹ Elaborat poslanika Trećeg Reicha u NDH Sigfrieda Kaschea ministru Ribbentropu u prosincu 1943. govori: *“...Iskapčanje snaga tuđih Europi priznaje se potrebnim. Židovi i slobodni zidari (masoni) već su odstranjeni u Hrvatskoj; Roma ovdje više nema osim nekoliko Muslimana.”*³²

U novom valu progona 8.7.1944. uhapšene su Milica Hirschsohn (katolkinja u mješovitom braku) te Elza i Nada Scheyer koje su izbjegle prethodne deportacije u Jasenovac jer su bile u talijanskoj konfirmaciji.³³ Nakon prvog oslobođenja Ludbrega (3.10.1943.) su se vratile, no kako je Ludbreg ponovo pao u veljači 1944., odvedene su 20.7. u zatvor na Savskoj cesti u Zagrebu. Ludbrežanka Olga Zlatar koja je bila uhapšena u dva navrata, vidjela ih je u logoru Lepoglava, no s njima nije smjela kontaktirati. To su bile posljednje Židovke deportirane iz Ludbrega.³⁴ Od Židova su preostali samo braća Milan i Desider Grünfeld u selu Poljanec jer su bili u mješovitom braku. Njihov je otac Josip odveden 1943. te je stradao u logoru Auschwitz. U Jasenovcu je stradao i njegov sin Leopold iz Svibovca Topličkog te njegova obitelj. Osim toga, ustaše su opljačkali sve vrijednije stvari iz njihove trgovine.³⁵

Dolaskom u jasenovački logor, Židovi tamo nisu dugo boravili. U organiziranim skupinama, bili bi opljačkani do posljednjeg predmeta, mučeni i zatim ubijani gotovo odmah po dolasku. Za logor su bile određene osobe snažnijeg izgleda potrebni za fizički rad u radionicama ili oni sa zanimanjima od veće važnosti, poput liječnika. Student medicine Radivoj Sattler bio je uhapšen u lipnju 1941. kao poznati ludbreški skojevac te je nakon dolaska u logor Jasenovac bio upućen u medicinsko osoblje. U logoru je stekao reputaciju iskusnog logoraša koji se znao skloniti kada je to bilo potrebno te je tako uspio preživjeti sve do 1944. No i njemu je presuđeno jednog jesenskog dana: "... u bolničku ambulantu je stigao zloglasni koljač Zrnušić i počeo vikati: *Doktore, i ti Sattleru i ti Šuco, spremite se, traže vas na neko preslušavanje u zapovjedništvo! Svi su se okrenuli. Znaju oni kakvo je to saslušanje. Odveli su ih u "Crtaonu" i tu ih držali nekoliko dana, a zatim ih 24.10.1944. vezane dva po dva poklali u Gradini.*³⁶

Bilo je i pokušaja spašavanja iz logora. Rozalija Kralj iz Varaždina i Julio Hirschsohn su poslali molbu za oslobađanje malodobne Verice Hirschsohn iz logora Lobor-grad (16.6.1942.).³⁸ Emil i Zlata Petrović iz Podsuseda su molili oslobađanje njihove bolesne nećakinje Ružice Hacker iz Lobor-grada (12.5.1942.).³⁹ U studenom 1942. Zlata Petrović moli da "uzme pod svoje ... malodobnu Grünfeld Leu ... koja je s roditeljima odvedena u logor Stara Gradiška. Mala je rimokatoličke vjere te ju želim i na dalje u tom duhu odgajati." (Goldstein: Holokaust, 401). Mavro Sattler je molio da uzme malu Helicu Spitzer koja je ostala bez roditelja. Gizeli Blühweiss, koja je molila oslobađanje svog supruga Julia iz logora, je odgovoreno: "... Po predmetnoj molbi ovaj odsjek ne može staviti prijedlog za otpust istoga iz logora, unatoč više prilježnih izvjava i potvrda o vladanju pomenutog židova – za otpust iz logora moraju predstojati važniji razlozi da bi se isto moglo udovoljiti ..."³⁹

Da bi se nekako pomoglo zatočenima, u logore su pošiljani paketi s hranom, lijekovima i odjećom naslovljeni na rođake i prijatelje. Na adresu, tada još živućeg, Julia Hirschsohna stigla je poruka od unuke Verice Hirschsohn iz Lobor-grada: "Dragi moji! Hvala na paketu kojega sam dobila sa gđom Štraus. Molim Te da mi ubuduće šalješ posebno i to narandže, opet čokoladu i.t.d. Rukoljub svima!"⁴⁰ Marija Kerstner je povremeno slala hranu i lijekove Elzi i Nadi Scheyer u lepoglavski logor, izlažući se tako i sama opasnosti.

Mala Edita Deutsch pisala je svom ocu Ernestu koji je bio u njemačkom logoru za vojne zarobljenike: "Dragi tatek! Tvoj m. list smo primili i jako se veselili da si dobio paket. Daj piši g. Hartlu jer on će Ti poslati paket. To je istina da ako bi Te m. mamica slušala nebi bilo sega toga, ali što je prošlo prošlo je. Onih 30 M što si poslao nismo dobili. Ja ću 17. ovog mjeseca ako dragi Bog da u školu. Sada Ti šaljemo paket. Molim Te da se javljaš više puta. Mnogo mnogo pusica i rukoljuba šalje Ti Tvoja Edita." U nastavku slijedi: "Dragi brate! Jučer poslali smo Ti kruh, sir, med, kavu, kolače, grah, cigarete i 1 p. čarapa. Zanima me dali ćeš sve tako primiti. Novac samo šalji na mog

---

*muža, doći će već. Mirko svojoj mami redovito šalje, te prima nakon 4 – 5 mjeseci. O našim milima još uvijek nažalost neznamo ništa pozitivnog. Mi smo za sada zdravi. Javi se marljivo, da bar za tebe nismo u brizi. Mnogo Te mi pozdravljamo i ljubimo, Tvoja Giza. Blanka je bila u Zagrebu i govorila sa Hartlom.*⁴¹

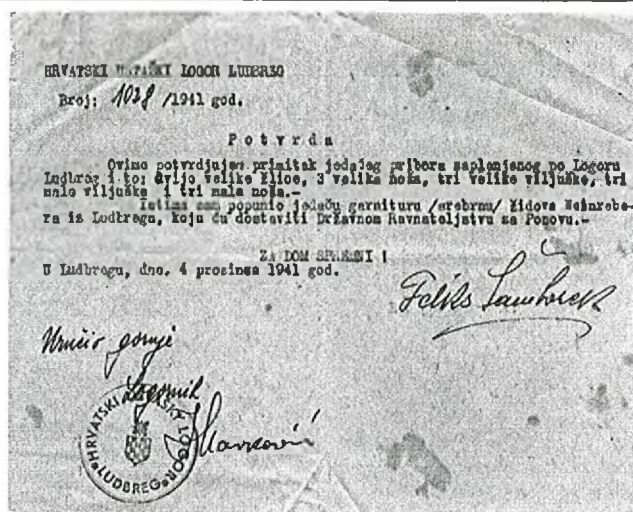
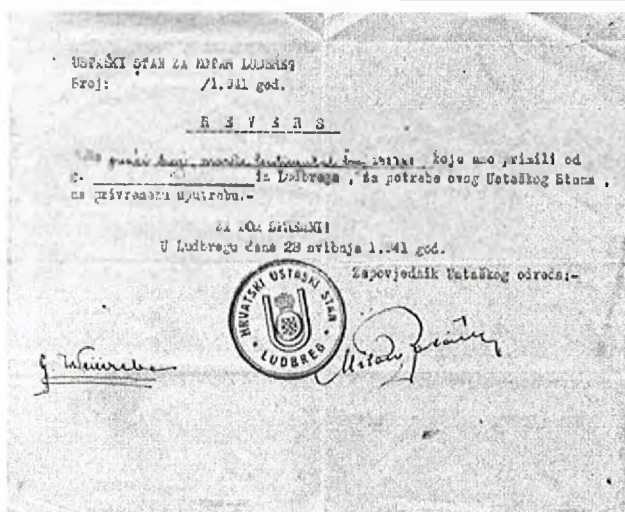
U arhivu Židovske općine u Zagrebu je sačuvano nekoliko evidencijskih kartona o primitku pošiljki za logoraše. Posljednji datum primitka paketa mogao bi ukazivati na približno vrijeme egzekucije logoraša. Kartoni postoje za muške članove obitelji Scheyer, Schlesinger, Salamona Bascha, Elzu i Nadu Scheyer koje su bile u leopoldovskom logoru.⁴²

Neki su se uspjeli spasiti tako da su se za cijelog rata skrivali od ustaških racija. Josefina Gross je boravila u Zagrebu kod svoje rođake Nade Helman-Carević čiji je pokojni muž bio katolik, u zrakoplovnoj službi. Da bi se osigurale od racija, uzele su na stan nekog talijanskog časnika koji nije znao da su bile Židovke. U njihovoj zgradi je živio visokopozicionirani ustaški dužnosnik Ivan Šuto koji je kasnije počinio samoubojstvo. Josefina Gross je redovito slala pakete s hranom i lijekovima svojoj braći Zlatku i Mirku u Jasenovac, sve do 1943. kada su bili pogubljeni.⁴³

U službenim državnim popisima vodi se 66 stradalih Židova, od toga: 55 ubijenih u logorima, 10 pobjeglo u Mađarsku (1 stradao); vratilo se 9 Židova, a 1 nije odvedena zbog mješovitog braka. U listopadu 1945. Ljudevit Vrančić je izvijestio OZN-u o podacima za 48 ludbreških Židova koji su nestali u ratu. Među njima je bila i njegova supruga Gizela. U okrugu Varaždin je, od ukupno 1128 predratnih Židova, preživjelo samo 160.⁴⁴

Sustavnijim pregledom došlo se do veće brojke stradalih. Popis žrtava je načinjen kombinacijom podataka Zemaljske komisije za ratne zločine, Informativnog i dokumentacijskog centra u Zagrebu te vlastitog istraživanja.

Potvrde za oduzeti pišaći stroj i srebrni pribor za jelo Zlatka Weinrebea iz Ludbrega, 1941. g. vlasnik: Branko Dobec, Ludbreg

uloženo u mapu 1237/1.

Kotar: Ludbreg II. br. 2 - 518 / 4

1. ~~Imovinsko stanje~~ naslov poduzeta: **GRÜNFELD MILAN I ANDRIJA HEIMER**

2. Vlasnici: **Grünfeld Milan i Andrija Heimer**

3. Pravni oblik poduzeta: **Inkosna tvrtka**

4. Predmet poslovanja: **Trgovina tekstilnih otpadaka**

5. Sjedište poduzeta: **Poljanec 80.**

6. Podružnice (postave):

7. Izvorni uređaji u:

8. Povjerenik: od do

9. Trošak uprave i nadzora mjes. Din Nagrada povjer. mjes. Din

Bilješka: Broj protokola 4.738/25.VI.1941. U vezi s brojem:

Imovinsko stanje inkosnih tvrtka

1. Zastupa tvrtka:

2. Učestni kapital: a) vlastiti Din **60.000.-**
 b) tuđinski židovski Din arjevski Din
 c) inkosni židovski Din arjevski Din

3. Promet 1935-40: Din **1.800.000.-** i tromj 1941 Din **500.000.-**

4. Ukupna otkupa Din

5. Ukupna potraživanja Din

6. Vlasna posjeda u stran. valni i devizama

U vrijed. papir. din. Jug. drž. ostali

7. Vrijednost ekvivalenata i inventara 31. XII. 1940. Din 8. VI. 1941. Din **35.000.-**

Bilješke:

Imovinski karton tvrtke "Trgovina tekstilnih otpadaka" u Poljancu vlasnika Milana Grünfelda i Andrije Heimera, Ludbreg, 1941. HDA, Ponova, 1076-3-2-3, T-518/4

Nove mjere protiv Židova u Ludbregu. Kako saznajemo, Hrv. Ustaški Logor u Ludbregu ponovno je poostrio predostrožnosti protiv židova. Prije svega je zabranio svako druženje, šetnje i dogovaranje neželjiva i židova. Zatim je odredio posebno mjesto za kupanje židova, tako da se nad njima može voditi kontrola. Uz ovo je zabranjeno Arijevcima posjećivanje ili zalaženje u stan židova i obratno. Nadalje moraju svi židovi predati bicikle, motorna vozila i foto aparate u koliko to još nijesu prije učinili. Ustaški Logor gornje mjere obrazlaže time, što je zapaženo, da se polužidovi sastaju sa židovima u njihovim stanovima na dogovore, koji bez sumnje nijesu na korist i dobrobit hrvatskom narodu, već kao i prije, na njegovu štetu i uništenje.

"Nove mjere protiv Židova u Ludbregu", članak u Hrvatskom jedinstvu, br. 196, str. 4, Varaždin, 1941. Gradski muzej Varaždin, Povijesni odjel

Židovi u ludbreškom kraju

HRVATSKI USTAŠKI LOGOR LUDBREG

Broj: V. Taj. 50/1941 god.

Popis Židova

1. Maks Šajer rođen 1872 u Ludbregu
2. Irna Šajer " 1879 u M. Bukovcu
3. Ignac Gros " 1869 u Koprivnici
4. Hermina Gros " 1881 u Bjelovaru
5. Josipa Gros " 1920 u Ludbregu
6. Rudolf Apler " 1894 u Varaždinu
7. Blanka Apler " 1905 u Ludbregu
8. Zdenka Apler " 1926 u Zagrebu
9. Vera Apler " 1931 u Ludbregu
10. Helena Kohn " 1875 u D. Lendavi
11. Samuel Weis " 1882 u Kominu
12. Marijan Weis " 1918 u Ludbregu
13. Vilma Weis " 1883 u Zajezdi
14. Mira Weis " 1913 u Ludbregu
15. Ljerka Weis " 1920 u Ludbregu
16. Oiza Vrančić " 1895 u Bokošću
17. Zlatko Weinreber 1896 u Ludbregu
18. Zora Weinreber " 1905 u Vojnom Križu
19. Mira Weinreber " 1926 u Ludbregu
20. Stanka Weinreber " 1932 u Ludbregu
21. Elza Šajer " 1894 u Koprivnici
22. Miroslav Šajer " 1922 u Ludbregu
23. Nada Šajer " 1926 u Ludbregu
24. Mavro Šatler " 1886 u Leskovcu
25. Pavla Šatler " 1892 u Ivancu
26. Jakob Šajer " 1882 u Ludbregu
27. Berta Šajer " 1890 u Ludbregu
28. Vilma Šajer " 1887 u Lepoglavi
29. Jakob Hiwenn " 1901 u Ludbregu

U Ludbregu dne 23. srpnja 1941.

Logor pik:

Šturmik

Popis 29 odvedenih Židova iz Ludbrega 23.7.1941.
logornik Josip Marković je uputio Židove i Srbe u
zatvor u Zagrebu odakle su se neki uspjeli vratiti
HDA, VŽŽZ, V. Taj. 50/41

Zatočenici u Logoru Gospić, 29.5.1941. na radu na poljoprivrednom imanju kod Čitluka;
3. slijeva Žiga Lapter, 4. Vladimir Lapter (Varaždin), 5. dr. Oton Spiegler iz Ludbrega
vlasnica: Stanka Lapter, Zagreb

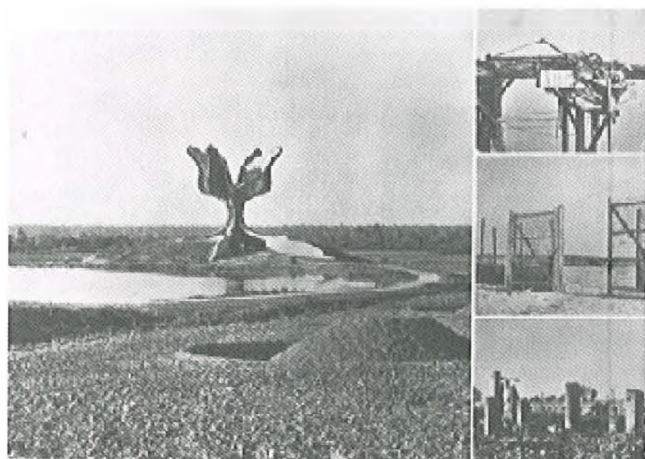
Dvorac u Loboru, u vrijeme 2. svjetskog rata služio kao sabirni logor za židovske i srpske žene i djecu

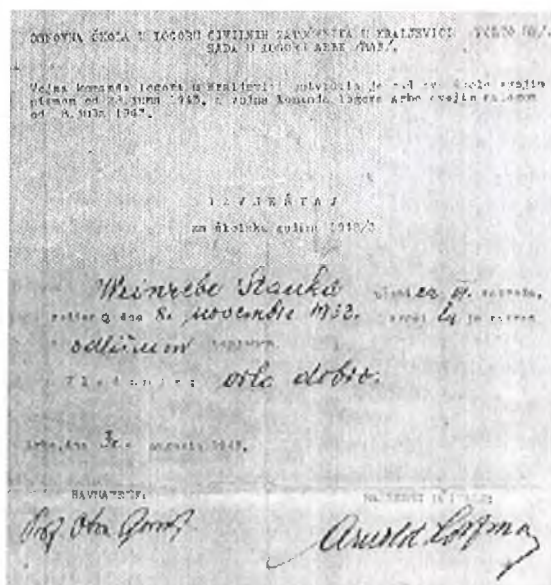
Internirke u logoru u Kraljevici, ispred barake 5, među logorašicama Mira (prva s lijeva, 2. red), Zora (4. s lijeva, 3. red) i Stanka (6. s lijeva u 1. redu) Weinrebe iz Ludbrega
vlasnica: Stanka Lapter, Zagreb

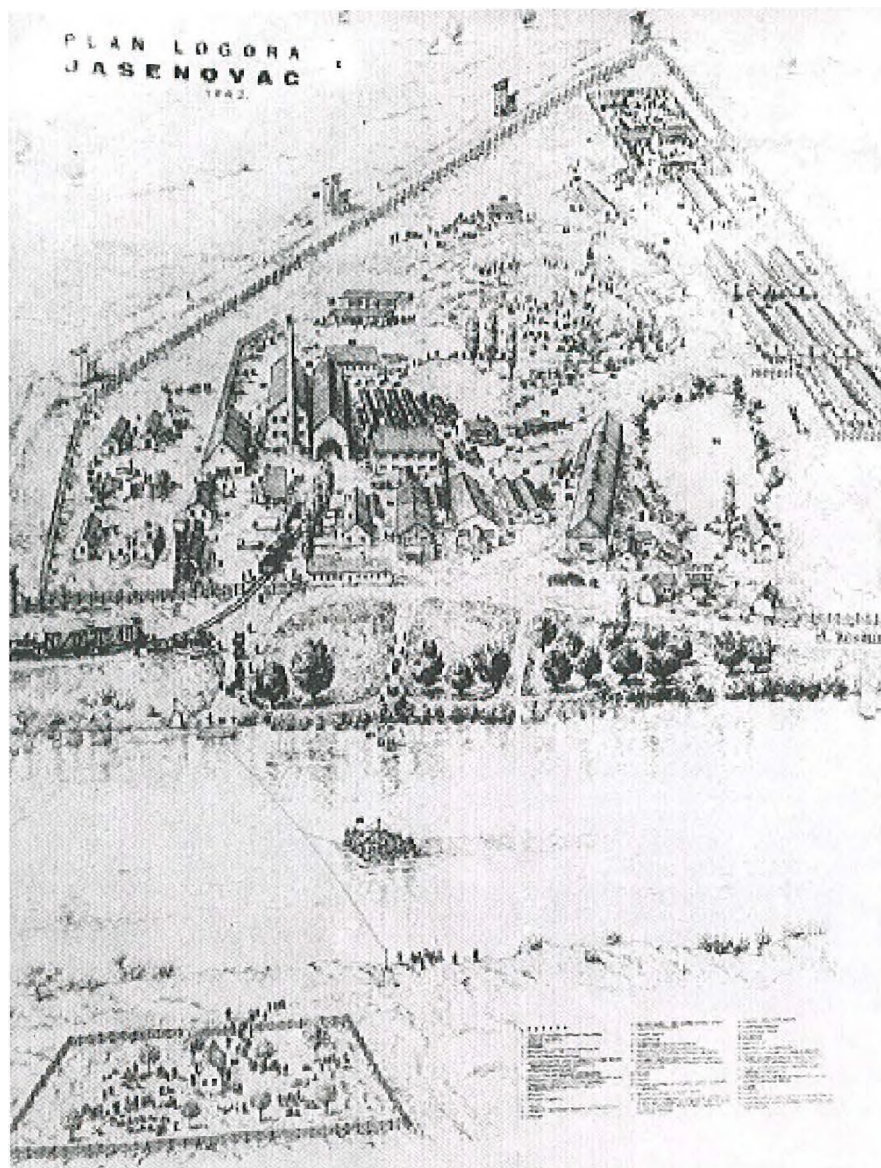
Internirci u talijanskom logoru u Kraljevici, 15.3.1943. prvi s lijeva u zadnjem redu (ispred vrata) Zlatko Weinrebe iz Ludbrega
vlasnica: Stanka Lapter, Zagreb

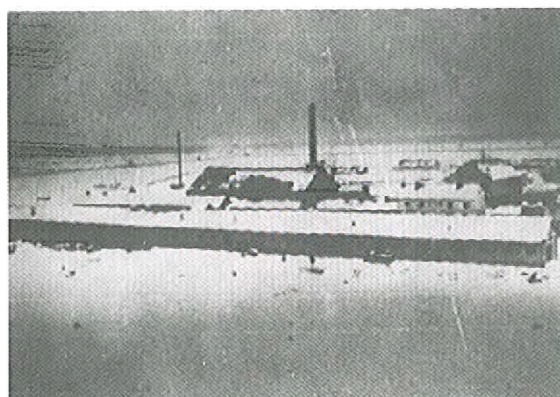
Poslijeratna razglednica iz Jasenovca
vlasnica: Bojana Šolčić, Vinogradi Ludbreški

Školski izvještaj za Stanku Weinrebe izdan od Osnovne škole logora na Rabu, Rab, 1943.
vlasnica: Stanka Lapter, Zagreb

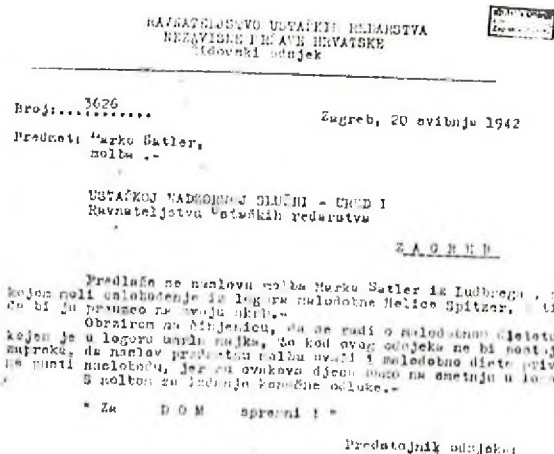
Plan ustaškog logora Jasenovac
1942. godine

Pogled na središnji dio logora Jasenovac, 1942.

Dozvola za putovanje za Zoru Weinrebe od Zagreba do Sušaka, Zagreb, 1941. članovi obitelji Weinrebe su 4.8.1941. napustili zatvor u Savskoj ulici i pobjegli u Sušak vlasnica: Stanka Lapter, Zagreb

Molba Mavra Sattlera iz Ludbrega glede puštanja Helice Spitzer iz logora, Zagreb, 1942. HDA, f. 252, RUR-Žo

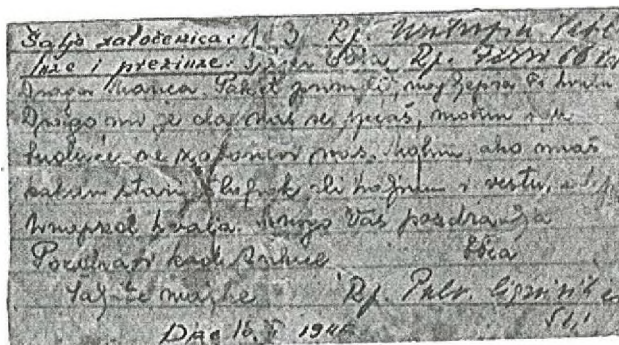
Dopisnice za Julija Hirschsohna iz Ludbrega od njegove nećake Verice Hirschsohn iz Varaždina, zatočene u logoru Lohor-grad u Zagorju Vlasnica: Stanka Lapter, Zagreb

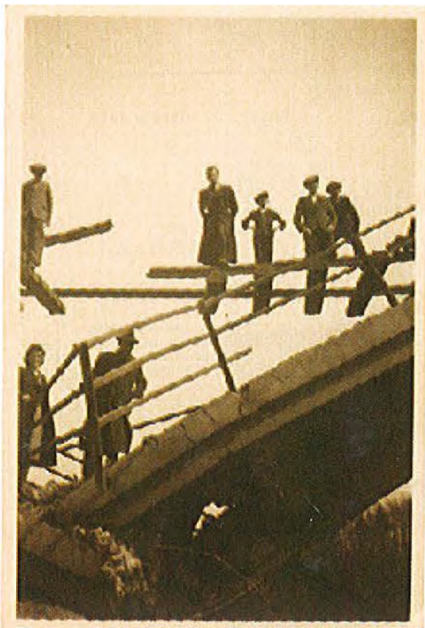
Saobćenja Hrvatski i Njemački do 20. rujna

Molba Emila i Zlate Petrović iz Zagreba za puštanje njihove nećakinje Ružice Hacker iz Poljanca, zatočene u logoru Lohor-grad u Zagorju koja je bolovala od trbušnog tifusa HDA, f. 252, RUR-Žo

Dopisnica za Ludbrežanku Mariju Kerstner od Elze Scheyer iz Ludbrega, zatočenicu logora u Lepoglavi u kojoj moli pošiljku lijekova, odjeće i hrane vlasnica: Bojana Šolčić, Vinogradi Ludbreški

Srušeni željeznički most preko Bednje, Ludbreg, 10.4.1941.
foto Hacker (poleđina fotografije)

Ustaška povorka na Filipšbergu, Ludbreg, jesen 1941.

Židovski znakovi propisani Odredbom o obvezatnom nošenju židovskog znaka iz 1941. godine: traka za ruku (Židov), traka sa slovom "Ž" i Davidovom zvijezdom (za lijevu stranu prsa i leđa), šesterokraka žuta zvijezda za prsa Muzej grada Koprivnice

Ludbreški Židovi sa židovskim znakovima, ljeto 1941., obitelji rabina Deutscha; s lijeva: Irma Deutsch (1908-42.), Salamon Basch (1908-1945.), Silvija Basch (1913-42.) te Edita Deutsch (1931-42.) USHMM, Washington

Dopis Židovske bogoštovne općine u Zagrebu Ustaškom redarstvu, Židovski odsjek, srpanj 1941. molba za slanje 48 židovskih znakova u Ludbreg (predsjednik ŽBOZg Hugo Kohn) HDA, f. 252, RUR-Žo, 27800

URED OBŠE DRŽAVNE BROJITNE.

Broj 44 276/1942.

Zagreb, 22. travnja 1942.

Predmet: Statistički podatci o mimi i
Eiteljstvu za područje židov-
ske bogoštovne občine u Ludbregu.

MINISTARSTVO UNUTARNJIH POSLOVA
Židovski odujak

Z A G R E B .

Ovaj je ured na svoju zaslužnicu od 31. ožujka 1942. broj 276 u
kojoj je tražio statističke podatke o mimi i Eiteljstvu su području ži-
dovske bogoštovne občine u Ludbregu, dobio odgovor od Obćinskog poglu-
varstva pod brojem 1963/1942. od 17. travnja o.g., da se natice iste Ob-
štine nalaze kod Havnateljstva Ustaškog redarstva u Zagrebu, kuda su
poslane 23. ožujka o.g. pod brojem 1385, u pozivom na dopis Havnatelj-
stvu Ustaškog redarstva u Zagrebu od 10. ožujka o.g. broj 2480.

Pošto su ti podatci ovom uredu vrlo potrebni, umoljavu na na-
slov, da izveli podatki ovom uredu statističke iskaznice o mimi i Eitel-
jstvu za IX.-XII. mjesec 1941. godine, za područje židovske bogoštov-
ne občine u Ludbregu.

Upravitelj brojnitbenog ureda:

[Handwritten signature]

Dopis glede promjena u kretanju broja Židova na
području Ludbrega, Zagreb 1942.
HDA, f. 252, RUR-Žo

**REPUBLIKA SRBIJA
USTASHKA NADZORNA SLUŽBA**

Ured I.

Broj 11330/42-I/5.

Zagreb, 2 svibnja 1942.

Predmet: Scheier Lukao i dr. židovi,
izdavanja propusnica.

HAVNATELJSTVO USTAŠKOG REDARSTVA
Židovski odujak

Z A G R E B .

Ovaj je ured izvješten, da su se s obzirom na slovu vidli-
vane dozvole za preseljenje u Ludbreg i to za sliedee židovi: Miko
Scheiera, Vntroslav Grousa i Manuel Weiss, Erko na isti židovi sada
nalaze u Ludbregu na s. omenutim dozvolama, to odmah dostavite u pri-
slu u vrijeme dozvola, koje su po nalogu izdane tj. vidirane po na-
slovu. Sve na poznati broj.

Stamp: **REPUBLIKA SRBIJA USTAŠKA NADZORNA SLUŽBA ŽIDOVSKI ODSJEK**
Stamp: **PO NALOGU UPRAVITELJA PROJEKTIK ODSJELA I. 1**
Stamp: **3226**
Stamp: **1942**
[Handwritten notes and signatures]

Dopis glede kontrole izdavanja dozvola za
preseljenje za Židove koji su u Ludbregu,
Zagreb, 1942.
HDA, f. 252, RUR-Žo

GRADSKO POGlavARSTVO U ZAGREBU
Broj : 54624-II -1941
Predmet: Selinger ing. Zoltan
v sveskonki prelaz
Zagreb, 3/V-1941

**KOTARSKOJ OBLASTI
LUDBREG**

Selinger ing. Zoltan po zanimanju arhitekt, vjere javnoja-
sten u Primorskoj br. 29 iskazujući se izvaskom iz matice rođenih
izdanu po svrzi skom kotarskom rabinatu u Ludbregu srez isti
dne 31/XII-1917 pod brojem 35 glasom ko ega se ja rodio dne
22 veljače 1909 u mjestu Veliki Bukovec kao bratni sin Selinger
Karoly-a i Stefanije rod. Sternberger primljen is dne 20/IV-1941
u svezu rimokatoličke crkve pošto ja provedan postupak u cilju
odradeba drugog stava § 15 Zakona od 17/II-1906 a vjerespovjedna
odnosna.

To se saopćuje a pozivom na Okružnica br. hrv. slav. dala,
zem. vlade odjela za dostavlje i nastavu od 6/12-1911 broj 15164 sa
zanimba da o tome prelazu obavijesti nadležnog javnoja-
nika, radi provedenja u matična-rođenih i kretanah.

Za Gradskog načelnika
Gradski zastor:
[Handwritten signature]

Dopis Kotarskoj oblasti u Ludbregu o
vjerozakonskom prijelazu na rimokatoličku vjeru
ing. Zoltana Selingera iz Zagreba, Zagreb, 1941.
DAV, matične knjige Židovske općine Ludbreg

Stamp: **REPUBLIKA SRBIJA USTAŠKA NADZORNA SLUŽBA ŽIDOVSKI ODSJEK**
Stamp: **3226**
Stamp: **1942**
Stamp: **2637**
Stamp: **377 142**
Stamp: **Scheier Lukao i dr. žovi**
Stamp: **izdavanja propusnica.**
Stamp: **Zagreb, 23. svibnja 1942.**
Stamp: **Obćinski nadzorni službi - uredu I.**
Stamp: **Havnateljstvo ustaških redarstva.**
Stamp: **Zagreb**
Stamp: **Ured I.**
Stamp: **Broj 11330/42-I/5.**
Stamp: **Zagreb, 2 svibnja 1942.**
Stamp: **Predmet: Scheier Lukao i dr. židovi,**
Stamp: **izdavanja propusnica.**
Stamp: **Havnateljstvo Ustaškog Redarstva**
Stamp: **Židovski odujak**
Stamp: **ZAGREB**
Stamp: **PO NALOGU UPRAVITELJA PROJEKTIK ODSJELA I. 1**
Stamp: **3226**
Stamp: **1942**
[Handwritten notes and signatures]

Dopis glede kontrole izdavanja dozvola za
preseljenje za Židove koji su u Ludbregu,
Zagreb, 1942.
HDA, f. 252, RUR-Žo

Članovi Fotosekcije odjela informacija ZAVNOH-a, Topusko, krajem 1944.
S lijeva na desno: Đurda Koren, Karlo Nađ, Hugo Fischer Ribarić, Slavica Biluš i Elvira Kohn
Hrvatski povijesni muzej Zagreb, Inv. br. 2602-FILM 33-NEGATIV 27A

Partizanski brod u zadarskom brodogradilištu pušten u promet, 1944.
Hrvatski povijesni muzej Zagreb, Inv. br. 2602- FILM 150-NEGATIV 31,

Kula nad Livnom.

Ovce i mali pastiri
Okolica Jajca u danima II. zasjedanja AVNOJ-a, studeni 1943.
Hrvatski povijesni muzej Zagreb, Inv. br. 5489

Mala čuvarica cipela pred džamijom za vrijeme vješakog obreda, Mrkonjić Grad, studeni 1943.
Hrvatski povijesni muzej Zagreb, Inv. br. 5598

Razgovori sa stanovnicima sela nakon povratka s II. zasjedanja AVNOJ-a u Jajcu studenome 1943.
Hrvatski povijesni muzej Zagreb, Inv. br. 5646

JEVREJSKA OPĆINA

IZ OBLASTI - PUNOPRAVNI POKLONIK I
 181. PUN 12.121
 Prolazna adresa: ulica Kralja Petra Preradovića 111
 Broj: 420-58-
 Priloga: vešt. 164

Zagreb, 18.V.1958.
 Prolazna adresa: ulica Kralja Petra Preradovića 111

Drug Zlatko Weinrebe
 Lučbreg.

Savezu J.O. Beograd potrebni su podatci o rabinima, sveštenicima i ostalim vjerskim službenicima koji su stradali za vrijeme rata. Tako nas pitaju o rabinu Deutschu iz Lučbrega. Nama nije poznata njegova sudbina pa Vas hitno molimo, ako Vam je poznata da nam dostavite ove podatke:
 1./ Ime i prezime
 2./ funkciju
 3./ mjesto gdje je stradao
 4./ način na koji je stradao (opisati)
 5./ od kojih je okupacionih vlasti stradao.
 Molimo za brzu obavijest i zahvaljujemo u-naprijed.

Za
Stockhammer
 /Dr. K. Stockhammer/

Protajednik
Singro
 /Dr. L. Singro/

Božidar Hirschsohn iz Lučbrega, nakon rata
 vlasnica: Alberta Hiršzon, Varaždin

Dopis Zlatku Weinrebeu od Jevrejske općine Zagreb u vezi pogibije rabina Deutsch, Zagreb, 1958.
 vlasnica: Stanka Lapter, Zagreb

Teodora i Zdravko Basch na klupi u parku, poslije rata, Lučbreg, 1946.
 USHMM, Washington

Ludva Vrančić i njegova posvojena kći Dorica za pianom, Lučbreg, oko 1950.
 Zbirka M. Winter, Lučbreg

Isidor Fried iz Lučbrega i njegova žena Ruža na kupanju (oboje su preživjeli rat)

Vlado Rodemond i Miro Scheyer u Lučbregu, poslije rata
 vlasnica: Vlasta Vargović, Lučbreg

Kuća Jakoba Scheyera
u
Gajevoj ulici

Jakob, Berta i
Lily Scheyer
vlasnica: Alma
Rizvanbegović,
Zagreb

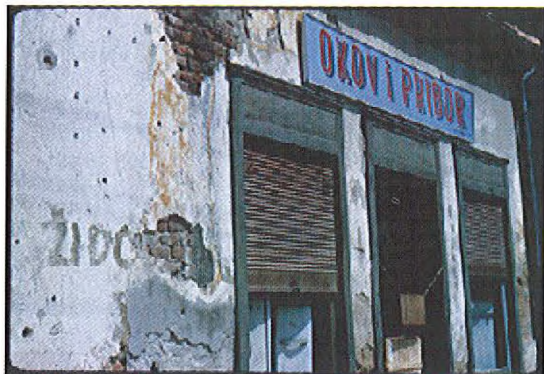
Kuća i trgovina kožama obitelji Weiss, Jelačićeve
ulica

Pogled iz Jelačićeve ulice prema prolazu u kojem se nala-
zila ludbreška sinagoga i rabinov stan

Gradilište u Jelačićevoj ulici na kojem je 1895. bila
izgrađena ludbreška sinagoga i rabinov stan

Pročelje trgovine Julija Hirschsohna sa dijelom
natpisa "Židov" iz razdoblja rata,
nekadašnja maltarnica u Jelačićevoj ulici
vlasnica: Theodora Klayman, Washington

Kuća i trgovina obitelji Sattler, Jelačićeve ulica

Kuća i nekadašnja "Banka išteđionica d.d." obitelji Gross, Trg Sv. Trojstva

Pivnica "Mejaši", nekadašnja trgovina sa stanom obitelji Zlatka Weinrebea, Trg Sv. Trojstva

Kuća obitelji Spiegler sa odvjetničkim uredom, vlasništvo obitelji Somogy, Trg Sv. Trojstva

Obitelj Spiegler: Vlasta, Ljubica, Oton i Fedor, u dvorištu kuće u Ludbregu, oko 1932. vlasnica: Vlasta Stanić; Beograd

Financijska agencija, nekadašnja "Ludbreška dionička štedionica" Artura Scheyera, Ulica P. Zrinskog

Kuća i trgovina Maska Scheyera, Ulica P. Zrinskog

Kuća i trgovina obitelji Appler, Gajeva ulica

Kuća Samuela i Katarine Scheyer, moguće mjesto sinagoge iz 19.st., Gajeva ulica

Dvanaestogodišnja Stanka Weinrebe nakon povratka u Ludbreg, 1945.
vlasnica: Stanka Lapter, Zagreb

Stanka Weinrebe sa nećakom Branko i Theodorom Klayman u dvorištu Weinrebeovih, (dan. Pivnica) oko 1955.
vlasnica: Stanka Lapter, Zagreb

Joži, Gizela i njihov nećak Steven Sternberger ispred kuće u SAD-u nakon rata
vlasnica: Štefica Varvir, Županec

Zlatka Petrović, rođ. Grünfeld (1. lijevo) u Domu za starije i nemoćne u Jalžabetu

Spomenica za stradalog Zlatka Gross, izdana od
Prezidijuma Sabora Narodne Republike Hrvatske,
1950., vlasnica: Dunja Jelašić, Zagreb

Tabela 12: Popis stradalih Židova – žrtve s područja kotara Ludbreg

ime i prezime	godiste	zanimanje	boravište	stradanje
Appler Blanka, r. Deutsch*	1905.	trgovkinja	Ludbreg	1942. Jasenovac
Appler Rudolf, Mavrov*	1894.	trgovac	Ludbreg	1942. Jasenovac
Appler Verica, Rudolfova*	1931.	učenica	Ludbreg	1942. Jasenovac
Appler Zdenka, Rudolfova*	1926.	učenica	Ludbreg	1942. Jasenovac
Basch Salamon, Jakobov*	1908.	četkarski obrtnik	Zagreb	1945. Jasenovac
Basch Silvija, r. Deutsch*	1913.	učiteljica	Zagreb	1942. Đakovo
Blauhom Vera, r. Mitzky	1912.		Zagreb	1942. Auschwitz
Blühweiss Alois, Filipov	1876.	trgovac	Zagreb	1942. Zagreb
Blühweiss Dragica, Julijeva	1924.	učenica	Zagreb	1942. Stara Gradiška
Blühweiss Gizela, r. Schreiber	1893.	kućanica	Zagreb	1942. Stara Gradiška
Blühweiss Josip, Juliev	1920.	student	Zagreb	1941. Jadovno
Blühweiss Julio, Josipov	1887.	trgovac	Zagreb	1941. Jasenovac
Čirić Radmila (Regina), r. Weiss	1888.	kućanica	M.Bukovec	1942. Auschwitz
Deutsch Edita, Ernestova*	1931.	učenica	Ludbreg	1942. Jasenovac
Deutsch Josip Leopold*	1871.	rabin	Ludbreg	1942. Jasenovac
Deutsch Katarina, r. Adler*	1872.	kućanica	Ludbreg	1942. Jasenovac
Dragoner Terezija, r. Schreiber	1878.	kućanica	Zagreb	1941. Zagreb
Frankl Emanuel, Vilimov	1877.	veterinar	Zagreb	1941. Zagreb
Fischer Dragutin	1878.	bankar	Zagreb	1941. Jasenovac

Židovi u ludbreškom kraju

Fischer Srećko, Ljudevitov	1913.		Kutnjak	1941. Stara Gradiška
Fischer Zlatko, Isidorov	1902.	liječnik	Sisak	1943. Sutjeska - BiH
Fried Julka, Nathanova	1908.	činovnica	Sudovčina	1944. Hrv. zagorje
Fried Matilda, r. Grünfeld	1874.	kućanica	Sudovčina	1943. Stara Gradiška
Fried Nathan (Ignac)	1871.	trgovac	Sudovčina	1943. Stara Gradiška
Friedrich Rozalija, r.	1891.		Zagreb	1942. Loborgrad **
Gross Hermina, r. Kohn*	1881.	kućanica	Ludbreg	1942. Jasenovac
Gross Ignac, Josefov*	1869.	direktor banke	Ludbreg	1942. Jasenovac
Gross Mirko, Vatroslavov*	1905.	student	Zagreb	1944. Jasenovac
Gross Slavko, Vatroslavov	1902.	trgovac	Niš	1941. Bujanj, Srbija
Gross Zlatko, Vatroslavov*	1904.	trgovac	Zagreb	1944. Jasenovac
Grünfeld Josip	oko 1870	trgovac	Poljanec	1944. Auschwitz
Grünfeld Lea, Leopoldova	1934.	učenica	Svibovec T.	1941. ?
Grünfeld Leopold,	1908.	trgovac	Svibovec T.	1945. Jasenovac
Grünfeld Mirjana,		učenica	Svibovec T.	?
Hacker Elizabeta, r.	1901.	trgovkinja	Poljanec	1942. Auschwitz
Hacker Robert, Gyulin	1895.	trgovac	Poljanec	1945. Jasenovac
Hacker Ružica, Robertova	1927.	učenica	Poljanec	1942. Loborgrad
Hacker Slavko, Robertov	1923.	učenik	Poljanec	1941. Dotrščina
Hacker Zvonko,	1921.	bravar	Poljanec	1942. Jasenovac
Halas Ferdinand,	1882.		Čakovec	1944. Auschwitz
Hary Zdenka, r. Stern	1908.	kućanica	Varaždin	1942. Auschwitz
Herzer-Färber Julie	1876.		Zagreb (?)	1942. Đakovo

Hirschsohn Dragutin, Hinkov*	1901.	trgovac	Rasinja	1942. Jasenovac
Hirschsohn Eduard, Hinkov*	1904.	trgovac	Subotica	1943. Jasenovac
Hirschsohn Hinko, Eduardov*	1866.	trgovac	Ludbreg	1942. Jasenovac
Hirschsohn Ignac, Hinkov	1897.	prokurist	Varaždin	? Jasenovac
Hirschsohn Jakob, Hinkov*	1901.	trgovac	Ludbreg	1941. Jasenovac
Hirschsohn Julio, Hinkov*	1899.	trgovac	Ludbreg	1943. Jasenovac
Hirschsohn Sidonija, r. Klein*	1875.	kućanica	Ludbreg	1942. Jasenovac
Keveši Gizela, r. Hirschl	1885.		Čakovec	1944. Auschwitz
Klein Egon, Šandorov	1910.		Varaždin	1941. Jasenovac
Klein Felicija, Šandorova	1906.		Zagreb (?)	1943. ?
Klein Irena, r. Grünfeld	1898.		Varaždin	1942. Auschwitz
Klein Leonore, Šandorova	1908.		Zagreb (?)	?
Klein Moritz, Ignacov	1877.		Zagreb	1942. Jasenovac
Klein Moritz, Jakobov	1894.	radnik	Zagreb	1941. Jasenovac
Klein Šandor, Ignacov	1873.		Zagreb	1941. Jasenovac
Klein Vilim, Ignacov	1870.	privatnik	Zagreb	nepoznato
Kohn Helena, r. Appler*	1875.	kućanica	Ludbreg	1942. Jasenovac
Konrad Zora, r. Lausch	1900.		Varaždin	1942. Loborgrad
Kuril Nada, r. Lausch	1914.		Zagreb	1941. nepoznato
Lausch Artur, Ludvigov	1904.	obrtnik	Zagreb	1941. Jasenovac
Lausch Cecilija, r. Friedrich*	1877.	kućanica	Zagreb	1942. Jasenovac
Lausch Ignac, Mavrov	1884.	ugostitelj	Zagreb	?
Lausch Ludvig, Adamov*	1867.	gostioničar	Zagreb	1942. Jasenovac

Židovi u ludbreškom kraju

Lausch Mavro, Samuelov	1889.		Zagreb (?)	?
Lausch Vilim, Adamov	1882.	kavanar	Zagreb	1944. Buchenwald
Lausch Vladimir,	1899.	trgovac staklom	Zagreb	1945. Jasenovac
Löwenstein Ruža, r. Moses	1913.		G. Rijeka	?
Löwy Marta, r. Mitzky	1889.	kućanica	Zagreb	1942. Auschwitz
Löwy Zdenko, Rudolfov	1914.		Zagreb	1941. Jasenovac
Ljubičić Julka, r. Sternberger	1905.	kućanica	M. Bukovec	1943. Jasenovac
Marić Franjica, r. Schreiber	1885.		Zagreb	1942. nepoznato
Marić Mira, r. Stern	1901.		Varaždin	1942. Loborgrad
Mäylander Rudolf, Hinkov	1891.		Zagreb	1942. Jasenovac
Mitzky Arnold, Markusov	1881.	trgovac	Varaždin	? Jasenovac
Mitzky Geza, Markusov	1882.	trgovac	Varaždin	? Jasenovac
Mitzky Slavko, Arnoldov	1913.	trgovac	Varaždin	? Jasenovac
Mitzky Stefania, r. Appler	1891.	trgovkinja	Varaždin	1942. Loborgrad
Neumann Ricki, r. Schever	1879.		Koprivnica	1942. Loborgrad
Nussbaum Dragutin,	1889.		Zagreb	nepoznato
Pajtaš Hinko, Šandorov	1883.	trgovac	Zagreb	1942. Jasenovac
Rosenfeld Dragutin,	1900.		Koprivnica	1945. Jasenovac
Rosenfeld Ignac, Šandorov	1903.		Varaždin	1941. ?
Rosenheim Ruža, r. Braun	1900.		Zagreb	1942. Stara Gradiška
Rosner Branko, Maxov	1910.	pekar	M. Bukovec	1944. Jasenovac
Rosner Renee, r. Blass	1918.	kućanica	M. Bukovec	1942. Jasenovac
Samek Elza, r. Schulhof	1891.	kućanica	Požega	1942. Đakovo

Samek Slavko, Rudolfov	1915.	veterinar	Požega	1941. Beograd
Sattler Mavro, Juliusov*	1886.	trgovac	Ludbreg	1942. Jasenovac
Sattler Paula, r. Granitz*	1892.	kućanica	Ludbreg	1942. Jasenovac
Sattler Radivoj, Mavrov*	1918.	student	Ludbreg	1944. Jasenovac
Sattler Tereza, r. Weinrebe*	oko 1868.	kućanica	Ludbreg	1942. Jasenovac
Scheyer Artur, Vilimov*	1886.	direktor banke	Ludbreg	1941. Jasenovac
Scheyer Berta, r. Heinrich*	1899.	kućanica	Ludbreg	1942. Stara Gradiška
Scheyer Elza, r. Hirschl*	1892.	kućanica	Ludbreg	1944. Lepoglava
Scheyer Irma, r. Moses*	1878.	kućanica	Ludbreg	1942. Jasenovac
Scheyer Ivan, Maksov*	1908.	trgovac	Ludbreg	1941. Jasenovac
Scheyer Jakob, Albertov*	1880.	bank. činovnik	Ludbreg	1942. Jasenovac
Scheyer Josip, Vilimov	1881.	trgovac	Koprivnica	1941. Jasenovac
Scheyer Leon, Vilimov	1885.		Križevci	1942. Jasenovac
Scheyer Makso, Vilimov*	1872.	trgovac	Ludbreg	1942. Jasenovac
Scheyer Milan, Vilimov	1883.	trgovac	Koprivnica	1941. Jasenovac
Scheyer Nada, Arturova*	1926.	učenica	Ludbreg	1944. Lepoglava
Schidlof Ada, r. Jungwirth	1910.	kućanica	Zagreb	1942. Đakovo
Schidlof Dragutin, Žigin	1902.	trgovac	Zagreb	1942. Jasenovac
Schidlof Mirjana, Dragutinova	1934.	učenica	Zagreb	1942. Đakovo
Schlesinger Božidar, Leonov*	1914.	pravnik	Ludbreg	1941. Jasenovac
Schlesinger Dragutin, Leonov*	1910.	advokat	Ludbreg	1941. Jasenovac
Schlesinger Helena, r. Hirschler	1889.	kućanica	Koprivnica	1943. Auschwitz
Schlesinger Jakob, Bernhardov	1884.	trgovac	Koprivnica	1941. Jasenovac

Židovi u ludbreškom kraju

Schlesinger Leon, Josipov*	1884.	advokat	Ludbreg	1941. Jasenovac
Schlesinger Vera, Jakobova	1924.	kućanica	Koprivnica	1943. Auschwitz
Schlesinger Vilma, r. Leitner*	1887.	kućanica	Ludbreg	1943. Auschwitz
Schlesinger Vladimir, Leonov*	1914.	pravnik	Ludbreg	1941. Jasenovac
Schönwald Zora, r. Stern	1887.	kućanica	Varaždin	1942. Auschwitz
Schreiber Dragutin, Emanuelov	1884.	metalski obrtnik	Zagreb	? Jasenovac
Schwartz Nina, r. Moses	1894.		Zagreb	1943. Zagreb
Schwartz Paulina, r. Blühweiss	oko 1867.		Zagreb	1943. Auschwitz
Selinger Milan, Dragutinov	1911.		Koprivnica	1941. Jasenovac
Selinger Stefania, r. Sternberger	1880.		Koprivnica	1942. Auschwitz
Selinger Željko, Dragutinov	1903.	liječnik	Koprivnica	1941. Jadovno
Singer Milka, r. Schever	1887.		Zagreb	1942. Poljska
Steihardt Lea, Dragutinova	1933.	učenica	Zagreb	1942. Auschwitz
Stern Gisela, r. Reichenfeld	1881.		Zagreb	1942. nepoznato
Stern Nada, Jakobova	1904.		Varaždin	1942. Auschwitz
Sternberger Koloman,	1901.	trgovac	M. Bukovec	1942. Jasenovac
Sternberger Ljudevit, Šandorov	1899.	trgovac	Varaždin	1942. Jasenovac
Sternberger Olga, r. Glüks	1908.	kućanica	M. Bukovec	1942. Jasenovac
Sternberger Vlasta, Kolomanova	1934.	učenica	M. Bukovec	1942. Jasenovac
Sternfeld Milka, r. Schreiber	1895.	poduzetn ica	Zagreb	1941. Stara Gradiška
Vrančić Gizela, r. Deutsch*	1895.	činovnica	Ludbreg	1943. Auschwitz
Weinrebe Ana, r. Pollak*	1869.	kućanica	Ludbreg	1942. Jasenovac
Weinrebe Josip, Ignacov	1898.		Zagreb	1944. Jasenovac

Weinrebe Marija, r.	1873.	kućanica	Ludbreg	1943. Auschwitz
Weinrebe Zora, Ignacova*	1901.	kućanica	Ludbreg	1943. Auschwitz
Weiss Augustin	1869.	poljoprivrednik	M. Bukovec	1942. Jasenovac
Weiss Dragutin, Isidorov	1907.		(Poljanec)	1941. Banjica, Srbija
Weiss Ella, r. Heinrich	oko 1887.	trgovkinja	V. Bukovec	1943. Jasenovac
Weiss Josip, Salamonov	1890.		Zagreb	1943. Jasenovac
Weiss Ljerka, Samuelova*	1920.	kućanica	Ludbreg	1943. Jasenovac
Weiss Marijan, Samuelov*	1918.	student	Ludbreg	1943. Jasenovac
Weiss Mira, Samuelova*	1913.	kućanica	Ludbreg	1943. Jasenovac
Weiss Samuel*	1882.	trgovac	Ludbreg	1942. Jasenovac
Weiss Vilma, r. Weiss*	1883.	kućanica	Ludbreg	1943. Jasenovac
Zohr Milan, Adolfov	1900.	liječnik	Dubica	1942. Jasenovac
Zohr Ruth Vida, Milanova	1932.	učenica	Dubica	1942. Jasenovac
Zohr Selma, r. Blum	?	činovnica	Dubica	1942. Jasenovac

* 48 odvedenih Židova u podacima OZN-e; prema Lj. Vrančiću iz Ludbrega, u listopadu 1945.

** kod slučaja stradavanja u logoru Loborgrad postoji mogućnost greške jer su sve preživjele logorašice po zatvaranju logora u ljeto 1942. odvedene u logor Auschwitz, no o tome nema službenih popisa

Popisane su i osobe koje su zabilježene u bazi podataka Istraživačkog i dokumentacijskog centra u Zagrebu. Radi se o članovima Židovske općine Zagreb, a koji su porijeklom s ludbreškog područja. Navedene osobe su se rodile na području Sreskog rabinata u Ludbregu ili su tu živjele duže vrijeme. Nepravедno bi bilo izostaviti te osobe sa popisa žrtava. S obzirom na to da je nepoznata sudbina mnogih Židova koji su se odselili još prije rata, popis nije konačan.

O nekima nema zapisa u matičnim knjigama Židovske općine u Ludbregu, a navedene su u popisima Zemaljske komisije za ratne zločine, odnosno Saveznog zavoda za statistiku. Zemaljska komisija za ratne zločine koja je osnovana po završetku Drugog svjetskog rata, objavila je statističke podatke o žrtvama fašističkog terora u kotaru Ludbreg.⁴⁵ Podaci

Židovi u ludbreškom kraju

su prikupljeni od strane ljudi imenovanih od lokalne vlasti. Nisu precizni i detaljno ažurirani i ima odstupanja od stvarnih brojeva.

Tabela 13: Popis stradalih Židova koji se ne mogu identificirati prema matičnim knjigama

broj	prezime i ime	godišće	porijeklo	stradanje
1.	Nadašdi Malvina	1874.	Hrženica	1944. Auschwitz
2.	Herzer Ana	1869.	Ludbreg	?
3.	Hirschsohn Ana	1883.	Ludbreg	1944. Auschwitz
4.	Hoffman Tilda, Josipova	1875.	Ludbreg	1944. Stara Gradiška
5.	Pollak Samuel	1884.	Ludbreg	1941. ?
6.	Weiss Makso, Josipov	1850.	Ludbreg	1942. ?
7.	Weiss Josip, Maksov	1878.	Ludbreg	1942. ?
8.	Herman Tereza, Jakovljeva	1889.	Struga	1941. Jasenovac
9.	Weirtheim Katica	1941.	Mali Bukovec	1943. Jasenovac
10.	Weiss Ljubica, Imbrova	1899.	Karlovec	1945. Stara Gradiška
11.	Weiss Franjo	1850.	Mali Bukovec	? Jasenovac
12.	Pollak ?	1887.	Ludbreg	1941. njemački logor

U prikupljenim podacima, uz imena osoba, navodi se i njihova narodna pripadnost poput *Židov* ili *Jevrej*. Neke osobe stranih prezimena za koje nije bilo pouzdanih podataka su svrstane u tu grupu, iako tamo ne pripadaju. Takav je slučaj sa Kolomanom Baranyaiem koji je bio mađarskog, a ne židovskog porijekla. Ukupno se spominje oko 70 osoba židovske narodnosti koji su stradali u ratu, iako je stvarni broj veći. Navedeni su i podaci o stradanju pojedine žrtve gdje se nalazi najviše netočnosti - uzrok je neinformiranost osoba koje su davale podatke o žrtvi. Tako se za odvjetnika dr. Leona Schlesingera navodi da je 6.7. 1944. u Ludbregu strijeljan za odmazdu, iako je ubijen u logoru Jasenovac krajem 1941., ili za trgovca Maksa Scheyera da je ubijen u veljači 1944. u zasjedi kod Poljanskog Brega, a stvarno je ubijen u listopadu 1942. u Jasenovcu. Sličan slučaj je i kod drugih članova obitelji Schlesinger i Scheyer.⁴⁶

Kod većine žrtava je navedeno da su izginuli u mjesecu listopadu (15.) 1942. u logoru Jasenovac što i ne mora biti potpuno točan podatak. U jesen 1942. odvedena je posljednja velika grupa Židova u logor Jasenovac gdje je veći broj odmah ubijen pred samim logorom, odmah po silasku s transporta. To su posvjedočile osobe koje su tada već bile u logoru te su bili očevici egzekucija. Neke osobe se nisu dugo javljale pa se sumnja da su i one ubijene na isti način, iako je možda pravi razlog da se nisu imali kome javiti ili im je javljanje bilo onemogućeno.

U popisu žrtava logora Jasenovac postoje veće pogreške u smislu ponavljanja istih žrtava jer su zapisane pod raznim imenima. Bizarno je i to što se spominju i neke žrtve koje ustvari nikad nisu ni bile u logoru Jasenovac, poput Artura Rosnera koji se navodi kao žrtva⁴⁷, iako je i danas živ. Takve greške nisu napravljene namjerno s ciljem preuveličavanja žrtvi, nego su posljedica nepoznavanja točne situacije. Mora se imati na umu da nije preostalo mnogo od ustaške dokumentacije o logorašima jer je većinom uništena prilikom njihova povlačenja iz logora.

-
- 1 DAV, NOK Ludbreg 1945-55., svjedočenje Lj. Vrančića, D. Grünfelda i V. Fizira (Ludbreg)
  - 2 DAV, NOK Ludbreg 1945-55., svjedočenje Nade Rivoseki, r. Scheyer (Rijeka)
  - 3 svjedočenje Dorice Basch Klayman (Washington D.C., SAD)
  - 4 svjedočenje Štefice Potočnik (Mali Bukovec)
  - 5 izjava Artura Rosnera (Varaždin), prema audivizualnom zapisu
  - 6 isto kao 5
  - 7 isto
  - 8 Winter (2000.), 161
  - 9 Nikolić (1977.)
  - 10 isto kao 3
  - 11 Winter (2000.), 162
  - 12 HDA, ZKRZ, kut. 2943
  - 13 Kulturbund je bio pokret njemačke narodne manjine koja je bila dio povlaštenog pučanstva u NDH. Osim što su imali upliv u koncentracijskim i sabirnim logorima, članovi Kulturbunda su često sudjelovali u pljački židovske i srpske imovine te denunciranju nepodobnih ljudi. Ponekad su pomagali ustašama pri hapšenjima Židova, Roma i Srba.
  - 14 isto kao 12
  - 15 Švob (2004.), I., str. 183
  - 16 Bjanka Auslender, Survivors of the Shoah (ŽOZ)
  - 17 HDA, ZKRZ, kut. 2942
  - 18 Nikolić (1977.)
  - 19 logori na teritoriju pod talijanskom upravom: Bakar, Crikvenica, Senj, N. Vinodolski, Kraljevica, Rab - Kampor, Sumartin/Postire - Brač, Molat, Zlarin, Hvar, Vela Luka/Korčula, Dubrovnik/Lopud/Kupari; usp.

Židovi u ludbreškom kraju

- Lengel-Krizman, N.: Koncentracioni logori talijanskog okupatora u Dalmaciji i Hrvatskom primorju (1941-43.), Povijesni prilozi 1983. Zagreb
- 20 HDA, ZKRZ, kut. 2944
- 21 svjedočenje Stanke Lapter (Zagreb)
- 22 isto kao 20
- 23 Benyovski, L. u Antisemitizam, holokaust, antifašizam (Zagreb, 1996.)
- 24 prema nekim navodima Vilma Schlesinger je ubijena 1943. na Rabu prilikom neuspjelog pokušaja bijega iz logora, a postoji i priča da je nakon odlaska Židova ostala na Rabu gdje su je uhvatili Nijemci i deportirali u jedan od logora gdje je ubijena – Nijemci su odvedene logoraše odveli u Lepoglavu, a druge u Auschwitz odakle se nitko nije vratio. Pouzdana sudbina V. Schlesinger je nepoznata.
- 25 pismo Mire Dobec (r. Weinrebe), vlasništvo B. Dobca (Ludbreg)
- 26 Božo Lajner (1919. Čukovec – 1942. Hrastovsko) član udarnih partizanskih grupa, vojni rukovodilac partizanskog odreda u varaždinskom okrugu. Stradao u neprijateljskoj ofenzivi na Kalnik 3.5.1942.
- 27 ostavština M. Winter (Ludbreg)
- 28 izjava Theodore Klayman (SAD)
- 29 pismo Gizele Vrančić, ostavština M. Winter (Ludbreg)
- 30 Winter (2000.), 162
- 31 Krizman, B.: Ustaše i Treći Reich (1983.), 63
- 32 Krizman, B.: Ustaše i Treći Reich (1983.), 236
- 33 Sjeverozapadna Hrvatska u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji (1989.), X., str. 618
- 34 svjedočenje Olge Zlatar (Ludbreg)
- 35 izjava Drage Grünfeld (Zagreb)
- 36 Nikolić (1977.)
- 37 HDA, RUR ŽO 2514
- 38 HDA, RUR ŽO 450
- 39 HDA, RUR ŽO 1566
- 40 dopisnica Vere Hiršzon iz Loborgrada za strica Julija Hirschsohna u Ludbreg (6.5.1942.), vlasništvo Stanke Lapter
- 41 dopisnice Ernestu Deutschu u Njemačku, vlasništvo Teodore Klayman (SAD)
- 42 arhiv ŽO Zagreb, kartoteka logora Jasenovac
- 43 Josefina Gross (Survivors of the Shoah)
- 44 HDA, ZKRZ – Z 2945
- 45 HDA, ZKRZ Guz 2624/45., 17. o. Varaždin, 17.4. kotar Ludbreg, kut. 53; Jasenovac – žrtve rata prema podacima Statističkog zavoda Jugoslavije, kotar Ludbreg
- 46 HDA, ZKRZ Guz 2624/45., 17. o. Varaždin, 17.4. kotar Ludbreg
- 47 Jasenovac, žrtve rata prema podacima Statističkog zavoda Jugoslavije, str. 542-5; Žrtve rata 1941-1945. popis iz 1964. godine – Jevreji, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1992. (Ludbreg)

Židovi po završetku Drugog svjetskog rata

Ludbreg i njegova okolica su teško stradali u Drugom svjetskom ratu. U gradu se vodilo nekoliko teških borbi između okupatorsko-kvinsliških snaga i vojske NOB-a. Osim Židova, u logore je odveden velik broj ljudi koji su simpatizirali partizansku vojsku ili su bili denuncirani od strane osoba koje su služile ustaškom režimu. Poginuo je i velik broj nevinih ljudi. Zgrade i objekti od vitalnog značenja su bili uništeni ili onesposobljeni za rad, a stradale su i prometnice. Uništeno je i mnogo kulturnog blaga. Poljoprivredna područja su bila onečišćena minama, stočni fond je opljačkan.

Tabela 14: Statistički podaci o ratnim žrtvama u kotaru Ludbreg

ŽRTVE	NACIN STRADANJA	MUŠKI	ŽENE	STARCI	DJECA	UKUPNO	POČINITELJ ZLOČINA
Poginuli:							
	od bombardiranja					14	
	strijeljnjem	125	28	8	2	163	
	vješanjem	20	-	-	-	20	
	klanjem	10	9	-	-	19	
	premlaćivanjem	36	19	3	-	58	
	u logoru	104	17	3	3	127	
	ostalo					29	
	UKUPNO:					429	Nijemci 70, ustaše 359
Ranjeni:							
	osakaćeni	13	2	-	3	18	
	ranjeni	14	11	4	-	29	
	mučeni	45	15	-	-	60	
	pretučeni	73	12	4	2	91	
	silovanja	-	58	-	-	58	
	ostalo					4	
	UKUPNO:					258	Nijemci 101, ustaše 157
Progonjeni:							
	hapšenja	528	122	38	6	694	
	internacije	47	19	3	1	70	
	prisilni rad	85	4	4	1	94	
	prisilno	165	151	116	93	525	
	u logorima van države	70	15	2	-	87	
	UKUPNO:					1470	Nijemci 170, ustaše 1300

Židovi u ludbreškom kraju

Tabela 15: Izravne ratne štete u kotaru Ludbreg

OBLIK ŠTETE	BROJ	POČINITELJ*
spaljene kuće	620	ustaše
razorene kuće	527	Nijemci
pljačka krupne stoke	5730	Nijemci
pljačka sitne stoke	12566	-
pljačka tvornica i radnji	27	Nijemci
pljačka namještaja	2464	ustaše

* kao počinitelji naveden je profil počinitelja koji prevladava u pojedinom zločinu

izvor: HDA, ZKRZ Guz 262/45, 17. okrug Varaždin, 17.4. kotar Ludbreg, statistički podaci o žrtvama, I-IV

Zemaljska komisija za ratne zločine pokrenula je niz kaznenih postupaka protiv osoba osumnjičenih za ratne zločine i progone Židova.¹ Najviše opušbi odnosilo se na sljedeće osobe: Branko Nališ (ustaški bojnik u Ludbregu), Zlatko Müller (ustaški časnik u Ludbregu), Josip Marković (ustaški logornik u Ludbregu), Rudolf Škrnjug (ustaški logornik u Ludbregu), Vladimir Heim (kotarski predstojnik u Ludbregu), Petar Ivanek (ustaški dužnosnik u Ludbregu), Vlado Jančin (ustaški dužnosnik u Ludbregu), Tomo Dolovski² (ustaški tabornik u Martijancu), Đuro Ferenčak³ (ustaški stožernik stožera Varaždin), Mate Frković⁴ (ustaški stožernik Velike župe Zagorje i doglavnik), Stjepan Uroić⁵ (veliki župan Velike župe Zagorje), Poglavnikov tjelesni zdruk (postrojba Ustaške vojnice). Neki su nakon oslobođenja zemlje pobjegli u inozemstvo, a većina drugih je osuđena na smrtne i vremenske kazne.⁶ Kazneni postupci su se vodili pred partizanskim narodnim sudovima.

Pristupilo se i popisivanju preživjelih Židova. 1931. je bio posljednji predratni popis stanovništva i tada je u Hrvatskoj živilo 21.505 Židova. Pretpostavka je da je 1941. u Hrvatskoj bilo oko 25.500 Židova te nekoliko tisuća židovskih izbjeglica iz država Srednje Europe koji su bježali pred nacističkim progonima. U Hrvatskoj je prije rata bilo 30 židovskih općina. U Holokaustu je uništeno oko 90 % židovske populacije, a preživjelo je oko 2-3.000 osoba. Mnogi se više nisu izjašnjavali kao Židovi, već kao Hrvati, Srbi, Jugoslaveni i sl. 1953. je popisano 1.011 osoba "Mojsijeve vjere" u Hrvatskoj. Obnovljen je rad samo 10 židovskih općina, najveća je u Zagrebu.⁷

Većina preživjelih ludbreških Židova se odnosi na pripadnike NOV-a. U Ludbregu je preživjela četveročlana obitelj Weinrebe, Dragutin Sattler, Miroslav Scheyer, Božidar Hirschsohn te dvoje rabinove unučadi – Dorica i Zdravko Basch Vrančić. Ostali se nisu ni vraćali u Ludbreg. Obitelj Spiegler je odselila u Beograd gdje je dr. Oton dobio službu u Saveznom ministarstvu pravosuđa, a Fedor se kasnije zaposlio kao novinar. 1947. su promijenili prezime u Stanić. Josefina Gross je ostala u Zagrebu kod svoje sestrične kod koje se skrivala tokom cijelog rata. Poslije rata se udala za Franju Dominka, nekadašnjeg domobranskog, a kasnije partizanskog časnika. U Zagrebu je ostala i cijela obitelj Grünfeld.

BR.	IME I PREZIME	RODEN/A	BORAVIŠTE ⁹
1.	Adler Hedviga, r. Pajtaš	1891. Muračanj	Zagreb (?)
2.	Bartoš, Olga, r. Schreiber	1897. Sudovčina	Karlovac - Zagreb
3.	Basch Vrančić, Teodora	1938. Zagreb	Ludbreg - SAD
4.	Basch Vrančić, Zdravko	1941. Zagreb	Ludbreg
5.	Blau, Blaženka, r. Scheyer	1905. Ludbreg	Zagreb - Izrael
6.	Braun, Rosa, Gabrielova	1900. Kuzminec	Zagreb
7.	Deutsch, Ernest, Leopoldov	1897. ?	Zagreb - Izrael
8.	Färber, Isidor, Moritzov	1879. Ludbreg	Zagreb
9.	Fischer, Moritz, Samuelov	1879. Globočec	Zagreb
10.	Fisher Ribarić, Hugo	1908. Kutnjak	Zagreb - Kanada
11.	Fuhrmann, Hermina, r. Lausch	1895. Veliki Bukovec	Njemačka (?)
12.	Gross, Josefina, Ignacova	1920. Ludbreg	Zagreb
13.	Grünfeld, Desider, Josipov	1902. Križovljan	Poljanec - Zagreb
14.	Grünfeld, Milan, Josipov	1905. Križovljan	Zagreb
15.	Herzer, Mirko, Hugov	1897. Ludbreg	Zagreb
16.	Hirschl (Jelenić), Aleksandar	1893. Veliki Bukovec	Zagreb
17.	Hirschsohn, Božidar, Julijev	1922. Ludbreg	Varaždin
18.	Kaiser, Pauline, r. Hirschl	1891. Veliki Bukovec	Zagreb
19.	Lapter Leontine, r. Hirschsohn	1900. Ludbreg	Zagreb
20.	Lausch, Adolf, Heinrichov	1878. Veliki Bukovec	Zagreb
21.	Lausch, Milka, r. Pajtaš	1892. Kuzminec	Zagreb
22.	Milhofer, Josip, Ignacov	1904. Cvetkovec	Izrael
23.	Mitin Greta, r. Grünfeld	?	Zagreb - Podsused
24.	Petrović, Zlatica, r. Grünfeld	1910. Križovljan	Zagreb - Podsused
25.	Primužić, Zlata, r. Stern	1891. Mali Bukovec	Cirkulane,
26.	Rivoseki, Nada, r. Scheyer	1916. Koprivnica	Rijeka - Zagreb
27.	Rosner, Artur, Brankov	1938. Mali Bukovec	Varaždin
28.	Sattler, Dragutin, Mavrov	1914. Ludbreg	Ludbreg - Izrael
29.	Sattler, Hermine, r. Willer	1918. Podravska Slatina	Ludbreg - Zagreb
30.	Scheyer, Miroslav, Arturov	1922. Ludbreg	Ludbreg - Izrael
31.	Schlesinger, Walter, Leonov	1907. Beč	Varaždin
32.	Selinger, Zoltan, Dragutinov	1909. Veliki Bukovec	Zagreb
33.	Spiegler (Stanić), Fedor	1927. Ludbreg	Beograd
34.	Spiegler (Stanić), Ljubica	1898. Ljubešćica	Beograd
35.	Spiegler (Stanić), Oton	1896. Koprivnica	Beograd
36.	Spiegler (Stanić), Vlasta	1924. Ludbreg	Beograd
37.	Stančin Pevalek, Antun	1901. Ludbreg (?)	?
38.	Stančin Pevalek, Kurt	1936. Ludbreg (?)	Beč
39.	Šetušić, Margeta, r. Fried	1912. Karlovec Ludb.	Zagreb - Podsused
40.	Švarc, Milan, Samuelov	1896. Kuzminec	Koprivnica

41.	Weinrebe, Mira, Zlatkova	1926. Ludbreg	Ludbreg
42.	Weinrebe, Stanka, Zlatkova	1933. Ludbreg	Ludbreg - Zagreb
43.	Weinrebe, Zlatko, Salamonov	1896. Ludbreg	Ludbreg
44.	Weinrebe, Zora, r. Benedik	1905. Vojni Križ	Ludbreg
45.	Weinrebe, Julio, Ignacov	1894. Sveti Petar	Zagreb
46.	Weinrebe, Vilim, Leopoldov	1875. Sveti Petar	?
47.	Weinrebe Mirko, Salamonov	1894. Ludbreg	Izrael
48.	Weiss, Milan, Wilhelmov	1898. Duga Rijeka	Split

Stanka Lapter se prisjeća povratka u Ludbreg: *"... krenuli smo vlakom od Karlovca do Zagreba, zatim do Turčina gdje smo prešli preko srušenog mosta, a onda konjskom zapregom do Ludbrega. Došli smo u primjama, u svoj dom u kojem je još živio naš nekadašnji pomoćnik u trgovini, Feliks Šambarek sa obitelji. On nam je ustupio dio stana u našoj kući jer u taj čas nije imao kamo, budući da je gradio vlastitu kuću. Kako ništa nismo imali, građani Ludbrega su nam nosili kućne potrepštine i hranu. Tatin prijatelj mu je dao odijelo koje je još prije rata tata poklonio njemu. Dio namještaja je ostao sačuvan zahvaljujući Šambarekovima. Kada su se oni odselili mogli smo zauzeti cijeli stan iznad trgovine..."*¹⁰

I ostale su dočekale samo zgrade, goli zidovi bez namještaja. Sav namještaj, posuđe, rublje i oprema je razgrabljena još u prvim godinama rata. U Malom Bukovcu je pronađeno skupocjeno mahagonij pokućstvo, za koje je utvrđeno da pripada Miroslavu Scheyeru te mu je ono i vraćeno. Ostali nisu našli ni to.¹¹ Olgi Bartoš nisu vraćene njene oranice i vinograd, već joj je u zamjenu predana zemlja u prilično manjem opsegu. Kako se velik broj osoba nije vratio iz rata, država je preuzela svu njihovu imovinu. Za privremenog upravitelja židovske imovine određen je Viktor Fizir, ugostitelj i poduzetnik iz Ludbrega.¹² Budući da su se neki Židovi odlučili iseliti u novostvorenu državu Izrael, morali su se odreći jugoslavenskog državljanstva i sve imovine koja je prešla u vlasništvo države. Prilikom nacionalizacije otuđene su još neke nekretnine, 1948. Weinrebeovima je oduzeta trgovina ispod stana.

U toku rata Zagrebačka nadbiskupija je smjestila nekoliko židovske siročadi kod kršćanskih obitelji u Ludbreg. Jevrejski istorijski muzej u Beogradu posjeduje podatke za troje djece: Željka Moseza, Danka Flescha i Dankicu Flesch. Radi se o upitima Židovske općine u Zagrebu koju interesiraju osobni podaci o djeci i njihovim obiteljima.

1.

S.

Knjižara "Golubić"

Ludbreg

Palmotićeve 16.

8. srpnja 1945.

Umoljevamo Vas, da bi nam odmah javili, ako Vam je poznato kako su se zvali roditelji od dječaka Mosez Željka, koji je kod Vas smješten, a dodijeljen od Nadbiskupije. Ujedno Vas molimo, ako znadete pobliže podatke o dječaku, da nam javite.

Zahvaljujemo Vam unapred na usluzi.

Smrt fašizmu – Sloboda narodu!

v. p.

*JIM, fond ŽOZ, reg. br. 4864, sign. K-63-1-1/1-200

2.

xxxxx 53-69

S. Drugarica

Schmidlehner Draga,

Ludbreg

Selnik 103

Saznali smo da se kod vas nalazi smješten Flesch Danko, star oko 10 godina koji je tamo dopremljen od strane zagrebačke nadbiskupije 1942.g.

Umoljavamo Vas da bi ispitali malog Danka da li su mu poznata imena njegovih roditelja i da li je on brat od Dan-kice Flesch, strare 8 godina, a smještena kod g. Tkalec Roze.

Zahvaljujemo Vam unaprijed.

Smrt fašizmu – Sloboda narodu!

v. p.

* JIM, fond ŽOZ, reg. br. 4970, sign. K-63-3-2/1-1

Što se kasnije dogodilo sa malim Željkom Mozesom, ne zna se, dok su po Danka i Dinu Flesch došli rođaci i odselili u Izrael. Na isti način je zbrinjeno nekoliko pravoslavnih siročadi iz Bosne. Marija Kerstner je kod sebe imala Leu Savić, a poslije je uzela još i stariju Srpkinja Savku Bačić koju je zaposlila kao kuharicu i tako joj spasila život. Među 105 hrvatskih *Pravednika među narodima* ne nalazi se nijedan Ludbrežanin, iako postoje inicijative za to.

U sam Ludbreg se vratilo vrlo malo osoba. Oni Židovi koji su prije rata živjeli u drugim gradovima, ostali su tamo, a većina preživjelih odselila je u Zagreb. Tamo su započeli novi život, često pod drugim prezimenom čime su željeli naznačiti kraj sa dotadašnjim životom.

Kako je u Ludbregu ostala živjeti samo porodica Weinrebe, nije imalo smisla obnavljati rad židovske općine pa je ona prestala postojati. Tokom godina nestali su i posljednji zidani ostaci sinagoge. Ono što je još sačuvano od ludbreških Židova je dio groblja te nekoliko stambeno-poslovnih objekata u Ludbregu i okolnim selima koji još služe prvotnoj svrsi. U dvorcu Batthyany se nalazi jedan klavir koji je Gradu poklonila Josefina Gross, a nekad je kupljen na dražbi kao dio vlastelinskog inventara. U posljednje vrijeme nekoliko preživjelih nasljednika je uputilo zahtijev za povratom imovine.

Nažalost, do današnjeg dana nije podignuto nikakvo spomen obilježje za tragično stradale Židove u Drugom svjetskom ratu, iako je postojala inicijativa. Do izlaska knjige iz tiska, možda se ta nepravda ipak ispravi.

-
- 1 kartoteka Komisije za ratne ločine za kotar Ludbreg se čuva u Državnom arhivu u Varaždinu (NOK Ludbreg)
  - 2 ustaški tabornik Tomo Dolovski bio je osuđen od vojnog suda, a kasnije pušten, no nakon povratka u selo Poljanec bio je osuđen i likvidiran od strane naroda (Ludbreg, 366)
  - 3 Đuro Ferenčak (1901. Glavnice – 1945. Varaždin), ustaški poručnik, stožernik Ustaškog stožera Zagorje u Varaždinu, radio na organizaciji ustaškog pokreta u Velikoj župi Zagorje, jedan od koordinatora protupartizanskih akcija. Uхваćen pri bjehu i likvidiran.
  - 4 Mate Frković je uspio napustiti zemlju i otići u emigraciju gdje je nastavio sa radom u ustaškom pokretu
  - 5 Stjepan Uroić (1885-1944.), župan Velike župe Zagorje (1941-2) i Livac-Zapolje (1942.). Protivio se jasenovačkim zločinima pa je napustio sve službene dužnosti. Partizani su ga uhvatili kod Čazme i osudili ga na smrt.
  - 6 nakon poraza NDH, uspjeli su pobjeći Nališ, Müller, Marković i Frković, dok se sumnja da je Škrnjug ubijen pri bijegu. DAV, NOK Ludbreg, 1945-55. Komisija za ratne zločine
  - 7 usp. Švob, II.
  - 8 sastavljeno prema podacima M. Winter, M. Švob, osobnim svjedočenjima
  - 9 boravište neposredno nakon završetka rata i mjesto kamo su se poslije odselili
  - 10 osobno svjedočenje Stanke Lapter, r. Weinrebe (Zagreb)
  - 11 Winter, I., 150-163
  - 12 DAV, NOK Ludbreg 1945-55

Biografski leksikon ludbreških Židova

1. APPLER, Rudolf (Varaždin, 1894. – Jasenovac, 1942.) trgovac tekstilom.
Sin Mavra i Rose, rođ. Heinrich, doselio kao mladić sa svojom obitelji iz Varaždina. Otac Mavro je osnovao tvrtku "Appler Mavro i sin" specijaliziranu za trgovinu tekstilnom robom i konfekcijom. 1925. se oženio sa rabinovom kćerkom, Blankom s kojom je imao 2 kćeri, Zdenku i Vericu. Bio je dugogodišnji predsjednik Kulturno-prosvjetnog društva u Ludbregu, dužnosnik Židovske općine, predsjednik Cionističkog udruženja u Ludbregu "Agudat Cijon". Uhapšen je u ljeto 1941., a trgovinu je preuzeo ustaša Ivan Gložinić. Nakon dozvole vlasti, vraća se u Ludbreg, no kako mu je kuća konfiscirana od NDH, privremeno živi s obitelji u selu Hrastovskom kod Ludbrega. U jesen 1942. ponovo je uhapšen te sproveden u logor Jasenovac gdje je ubijen u listopadu 1942. sa cijelom obitelji.
2. BARTOŠ, Olga, rođ. Schreiber (Sudovčina, 1897. – Zagreb, 1996.) poduzetnica.
Kći Emanuela i Karoline, rođ. Stern. Udala se za Eugena Bartoša, vlasnika tvornice kišobrana iz Murske Sobote te se i sama uključuje u posao. Kasnije se s mužem odselila u Karlovac gdje osnivaju tvornicu rublja i posteljine "Velebit- Karlovac" koja je poslije rata nacionalizirana. U toku rata tvornica je radila za potrebe talijanske vojske pa se na taj način Bartoši spašavaju od deportacije. Do kraja rata Olga se skrivala kod raznih obitelji. Poslije rata povlači se iz posla te se s mužem seli u Zagreb gdje i umire u dubokoj starosti u domu "Lavoslav Schwarz". Pokopana je na karlovačkom židovskom groblju.
3. BASCH Silvija, rođ. Deutsch (Ludbreg, 1.5.1913. – Đakovo, 1942.) učiteljica.
Najmlađa kći ludbreškog rabina Leopolda Deutscha i Katarine, r. Adler. Završila učiteljsku školu u Čakovcu, kasnije radila kao učiteljica u Svetom Petru Ludbreškom. 1936. udala se za Salamona Bascha (porijeklom iz Rumunjske), sa suprugom je vlasnica radionice četki u Zagrebu na Savskoj cesti, u Zagrebu. Prije uhićenja poslala je kći Doru, a kasnije i malog sina Zdravka sestri Gizeli, ud. Vrančić, u Ludbreg koja su se tako spasila od ustaških progona. Silvija je 9.1.1942. deportirana u logor, stradala je u logoru Đakovo, gdje je bolovala od trbušnog tifusa. Rat su preživjela njena djeca. Theodora Klayman danas živi u SAD-u, a u Washingtonu je suradnica Muzeja za Holokaust.
4. BLÜHWEISS, Julio (Varaždin, 1887. – Jasenovac, 1942.) trgovac.
Sin Josipa. Trgovac mješovitom robom i posjednik iz Donjeg Martijanca. Bio je oženjen

sa Gizelom, rođ. Schreiber, s kojom je imao 2 djece: sina Josipa (1920.) i kći Dragicu (1924). Kao zet martijanečkog trgovca Emanuela Schreibera, naslijedio njegovu trgovinu u središtu sela. Bio je utemeljitelj DVD-a Martijanec (osn. 1896.). Posjedovao kuće u Zagrebu, Varaždinu i Martijancu te mnogo oranica i vinograd - oko te imovine izbija spor između lokalnih ustaških organizacija. Odselio je u Zagreb gdje je bio vlasnik trgovine kratkom i pletenom robom na Kvaternikovu trgu. Iz stana u Kutješanovićevoj ulici je 24.7.1941. izbačen. Podnio je molbu za dodjelu arijskih prava koja mu je odbijena. Nakon hapšenja najprije odveden u logor Danicu, zatim u Jasenovac gdje je pogubljen 1942. Sin Josip uhapšen u ljeto 1941. u grupi od 163 omladinaca, sproveden u Danicu pa na Jadovno i tamo likvidiran. Supruga Gizela i kći Dragica isto stradale u logoru, 1942.

5. BREIER, Eduard (Ludbreg, 4.11.1811. – Kyjovice, Češka, 3.6.1886.) pisac i novinar. U djetinjstvu odselio sa roditeljima u Varaždin gdje je završio školovanje. Studirao filozofiju u Zagrebu, a 1828. odlazi na studij u Prag koji ne svršava. Službovao u austrijskoj vojsci. Već u toku vojne službe, započinje sa književnim radom kojemu se potpuno posvećuje 1845. Pokrenuo je i uređivao nekoliko praških i austrijskih časopisa, a 1839/40. uređuje zagrebački časopis "Croatia" koji je izlazio na njemačkom jeziku. U svojim dijelima koristi povijesnu tematiku iz rodnog ludbreškog kraja, narodnih predaja i židovskih običaja i povijesti. Autor je nekoliko romana i kazališnih dijela, svojedobno je bio najčitaniji austrijski pisac. Pobornik ilirskog pokreta. Živio je u raznim gradovima Monarhije, u starosti se povlači na svoje imanje u Moravskoj gdje umire.
6. DEUTSH, Josef (?) trgovac. Spominje se u tolerancijskim taksama Križevačke županije oko 1847. Živio sa ocem, suprugom, petero sinova i tri kćeri te kršćanskom poslugoš. Kako nije smio posjedovati nekretnine, stanovao je u unajmljenoj vlastelinskoj zgradi knezova Batthyany. Bavio se trgovinom. Plaćao je tolerancijsku taksu lokalnim vlastima. Kasnije mu se odselio iz Ludbrega. Njegovi potomci živjeli u koprivničkom kraju.
7. DEUTSCH, Josef Leopold (Bratislava, Slovačka, 22.3.1871.– Jasenovac, 1942.) rabin. Doselio se sa ženom Katarinom, rođ. Adler, sinom Ernestom i kćerkom Gizelom iz Ugarske u Ludbreg gdje je bio posljednji rabin u razdoblju 1902.- 42. U Ludbregu su mu se rodile još 2 kćeri: Blanka (1905.) i Silvija (1913.). Obavljao i dužnost šamesa. Bio je sudski tumač za njemački i mađarski jezik te povremeni učitelj njemačkog u ludbreškoj školi. Jedini poznavatelj jidiša i hebrejskog jezika u Ludbregu, pristaša cionističkog pokreta. Dugogodišnji tajnik ludbreške Hevre kadiše. Započeo je rad na opsežnom jugoslavensko–hebrejskom rječniku. Živio je s obitelji u stanu kod ludbreške

---

sinagoge, odakle je u jesen 1942. odveden prema Jasenovcu gdje je odmah po dolasku ubijen kod Gradine i bačen u Savu. Sin Ernest je preživio rat i odselio u Izrael.

8. DOMINKO, Josefina Božica, r. Gross (Ludbreg, 14.9.1920. – Zagreb, 4.10.2000.)
Kći Ignaca i Hermine, r. Kohn. Djetinjstvo provela u Ludbregu gdje joj je otac bio direktor banke. Kasnije često boravila u Zagrebu i Mostaru. U srpnju 1941. je pokrštena. 23.7.1941. je uhapšena i sa grupom ludbreških Židova upućena u Zagreb. Dobila dozvolu za boravak u Zagrebu kod rođake Nade Helman-Carević. Iz njenog stana u Zvonimirovoj 22 slala je pakete s hranom i lijekovima svojoj braći u Jasenovac. Do kraja rata je izbjegavala ustaške racije, skrivajući se kod raznih obitelji. Jedini je preživjeli član svoje obitelji. 1946. vjenčala se sa Franjom Dominkom, majka Dunje (ud. Jelašić). Radila kao službenica. Umrla u Zagrebu gdje je i pokopana.
9. EINHORN-DERENČIN, mr.ph. Selma (Beč, Austrija, 1906. – Zagreb ?) ljekarnica.
1929. diplomirala farmaciju u Zagrebu. Službenica u ludbreškoj Ljekarni Josipa Kona te u Križevcima. Početkom rata bježi u Hrvatsko primorje, internirana je u logorima Kraljevica i Rab. Od rujna 1943. sudionica NOB-a. U NOV-u je držala tečajeve za apotekarske pomoćnike i obavljala funkciju referenta za apotekarstvo IV. korpusa. Kasnije je postala upravnik Centralne apoteke IV. korpusa, na radu u Sanitetskom odjeljenju Glavnog štaba Hrvatske. Poslije rata živi u Zagrebu gdje je bila šef ljekarne, a bila je i predsjednica Farmaceutskog društva Hrvatske.
10. ERLEWEIN, dr. Ivan (?) liječnik.
Dr. medicine i kirurgije, službovao kao kotarski liječnik u Ludbregu 1874.-5. Njegova kći Henriette se udala za Josipa Kraussa i živjela u Ludbregu, a oko 1879. se odselila u Pišćanovec u Hrvatskom zagorju.
11. FÄRBER, Isidor (Ludbreg, 19.1.1879. – Zagreb, 13.3.1963.) trgovac čerkama.
Sin ludbreškog trgovca tekstilom Moritza i Rosalie, rođ. Eisenstädter. Kao gluhonijemi mladić poslan u Budimpeštu, u školu za gluhonijeme osobe. Tamo se upoznao s Ružom, rođ. Fried, s kojom se oženio. Otac Ivana (1915.), Suzane (1920.) i Aleksandra (1922.). Iz Budimpešte odselio u Zagreb gdje je otvorio čerkarski obrt. Otkazao obrt 10.1.1940. i prepustio ga sinu Ivanu. Nakon streljanja obojice sinova 1941., kći Suzana (Žuži Jelinek) je oboje roditelja uspjela 1942. odvesti u Sušak, u talijansku zonu. Nakon kapitulacije Italije, Isidor i Ruža su pobjegli na Baniju gdje je kći Žuži bila angažirana u partizanskom pokretu. Preživio je rat i do smrti živio sa suprugom i kćerkom Žuži.

12. FISCHER, Dragutin (Kutnjak, Ludbreg, 26.12.1878. – Jasenovac, XI.1941.)

Sin Ignaca. Ravnatelj banke. U doba uspostave NDH u mirovini, ali i dalje član nadzornog odbora židovske zadruge "Ezra" za štednju i zajmove u Zagrebu. Zajedno sa suprugom Terezijom, r. Goldschmiedt preuzeo židovski znak te se pokrstio. Čini se da je tada promijenio i prezime u Földi. No, ubrzo je uhapšen te deportiran u jasenovački logor Krapje, gdje je stradao. Iz ŽO u Zagrebu poslan mu je samo jedan paket, 7. studenoga. Vjerojatno je stradao neposredno prije ili za vrijeme seobe logoraša iz logora Krapje i Bročice u Jasenovac III – Ciglanu koji se događa između 14. i 16. studenoga. I supruga je stradala u nepoznatom logoru.

13. FISCHER RIBARIĆ, Hugo (Kutnjak, Ludbreg, 16.5.1908. – Kanada ?) fotograf.

Sin Ludviga i Emilie, r. Weiss. Rođen u imućnoj i brojnoj obitelji. Nije poznato gdje je svršio škole. U trenutku proglašenja NDH živio i djelovao u Zagrebu. Bježi u Crikvenicu gdje u centru grada, uz obalu otvara atalijer i bavi se fotografijom. Nakon kapitulacije Italije, pridružuje se partizanima i postaje sudionik NOB-a. Angažiran u fotolaboratoriju Agitpropa u ZAVNOH-u. Autor nekoliko seriji fotografija pejzažne i ratne tematike, izradio i službenu fotografiju Josipa Broza Tita. Poslije rata spominje se kao snimatelj prvog dokumentarnog filma o Jasenovcu (1945.). Krajem 1948. napušta Jugoslaviju i odlazi u Kanadu gdje mu se zametnuo svaki trag. Dio njegove ostavštine sačuvan je u Hrvatskom povijesnom muzeju u Zagrebu.

14. FISCHER, dr. Zlatko (Imbriovec, Ludbreg, 1902. – Sutjeska, BiH, 13.6.1943.) liječnik

Sin Isidora i Line, rođ. Fischer. Na Medicinskom fakultetu u Zagrebu diplomirao 1928., prije Drugog svjetskog rata radio kao liječnik u Sisku. Nakon uspostave NDH, u ekipi je za suzbijanje endemijskog sifilisa poslan u Bihać, a u studenom 1942. se priključio NOB-u. Bio liječnik u kirurškom odjelu bolnice u Podgrmeču, zatim u Centralnoj bolnici Vrhovnog štaba. U V. neprijateljskoj ofenzivi zajedno s njegovom ženom, domaćicom iz Siska koja ga je pratila u Bosnu i u partizane, te uz njega radila kao partizanska bolničarka, zarobili su ga Nijemci na Sutjesci i ubili.

15. FLEISCHMAN, Leopold (?) rabin.

Prvi ludbreški samostalni rabin 1885.-6. Spominje se kao pokapatelj jednog djeteta na izraelskom groblju u Ludbregu, što je prvi spomen tog groblja (1886.)

16. FRANKL, Emanuel (Bartolovec, Varaždin, 1877. – Jasenovac, 1941.) veterinar.

Sin Wilhelma i Johanne, r. Feigelstock. Doselio se s obitelji u Kapelu, a zatim u Sveti Đurđ kod Ludbrega. Po zavičajnosti Ludbrežanin. Roditelji su mu se bavili trgovinom. Diplomirao veterinu u Beču. Radio kao viši veterinarski savjetnik u Zagrebu.

U trenutku proglašenja NDH u mirovini. 1941. odveden u Jasenovac gdje je stradao.

17. FRIED, Jolan (Julka) (Karlovec Ludbreški, 1908. – Hrvatsko zagorje, 1944.) činovnica. Kći trgovca Nathana i Matilde, rođ. Grünfeld. Porijeklom iz Hrženice kod Ludbrega, činovnica po zvanju. Radila kao odgajateljica u Beogradu, a u školovanju joj je pomogla obitelj Blühweiss iz Martijanca. Nakon izbijanja rata se vraća kući jer joj ustaše protjeruju obitelj iz trgovine te se sklanjaju u selo Sudovčina kod mlinara Đure Danića. Nakon odvođenja roditelja u logor, Julka izbjegava hapšenje te bježi u okolicu Ludbrega. Pridružuje se partizanima te postaje sudionica NOB-a i prva partizanka operativne jedinice u kotaru Ludbreg u Segovinskoj četi. Stradala je prilikom jednog partizanskog napada na njemački vlak.

18. FRIEDFELD, Hinko (?) poduzetnik.

Vlasnik ciglane na parni pogon u Kapeli Podravskoj kod Ludbrega, oko 1910.

19. FUHRMANN, Hermina, r. Lausch (Veliki Bukovec, 23.2.1893. - ?) poduzetnica.

Kći Samuela i Betti, r. Weinrebe. Prije Drugog svjetskog rata vlasnica tvrtke „Žiga Fuhrmann, nasljednici“, trgovine stakla i porculana u Bjelovaru, kao i dviju kuća u Bjelovaru, te vile u Zagrebu na Gornjem Prekrižju. 12.5.1941 izbačena je iz vile zajedno s kćerima Jelkom (1920.) i Teom (1924.), a dopušteno joj da iznese tek najpotrebnije stvari (namještaj dviju sastavljenih soba, 6 sagova, željeznu blagajnu i nešto rabljene odjeće, rublja i posteljinu), dok je sve drugo ostalo u vili što je potvrđeno zapisnički od izaslanika Stanbenog ureda i potvrđeno od Luftgaukomano XVII. Automobil Citroen oduzet za vojne potrebe jugoslavenske vojske još 4.4.1941. godine. Zajedno s kćeri Teom upisana u Kartoteku židovskog znaka, ali se čini da znak nisu preuzele. Izgleda da su potom izbjegle iz Zagreba. Preživjela je Drugi svjetski rat. Baka je poznate njemačke glumice Adriane Altaras.

20. GOTTLIEB, Jacob (?) rabin

Rabin u Ludbregu 1887-8.

21. GROSS, Ignac (Vatroslav) (Koprivnica, 1869. – Jasenovac, X.1942.) ravnatelj banke.

Sin Josefa i Josefine, r. Scheyer. Rođen kao najstarije dijete u obitelji, kada su još živjeli u Koprivnici. Kasnije se odselili u Sveti Đurđ, pa u Ludbreg. U Zagrebu svršio trgovačku školu. 1906. u Ludbregu postaje direktor "Banke i štedionice d.d." koja je imala glavnicu od 1,000.000 dinara. Banka je pred Drugi svjetski rat poslovala s gubicima. Oženjen s Herminom, rođenom Kohn i otac 4 djece. Povremeno vrši dužnosti u Židovskoj općini u Ludbregu gdje je 1929. predsjednik. Uhapšen sa cijelom obitelji u

ljetu 1941. Nakon toga se na kratko vraća u Ludbreg, no opet je uhapšen i odveden u logor gdje je stradao u jesen 1942. Od cijele obitelji preživjela je samo kći Josefina koja se skrivala u Zagrebu tokom cijelog rata. Njegova banka u centru Ludbrega je služila kao privremeni zatvor za Židove prije odvođenja u logore.

22. GROSS Hermina, rođ. Kohn (Bjelovar, 1881. – Jasenovac, 1942.) kućanica.
Supruga Ignaca. Tajnica Jevrejskog gospojinskog dobrotvornog društva u Ludbregu osnovnog 1932. Majka Slavka (1902.), Zlatka (1904.), Mirka (1905.) i Josefina (1920.). Stradala je u jesen 1942. u logoru Jasenovac.
23. GRÜNFELD, Milan (Križovljan, 1905. – Zagreb, 1959.) trgovac.
Sin trgovca Josefa i Johanne, rođ. Ebenspanger. Cijela obitelj se odselila u susjedno selo Poljanec gdje je Milan u partnerstvu sa Andrijom Heimerom iz Varaždina otvorio "Trgovinu tekstilnih otpadaka" koja je imala najveći promet pred Drugi svjetski rat u kotaru Ludbreg (1939/40. 1,500.000 din.). S bratom Desiderom vlasnik 2 kuća u Poljancu. 1941. vrijednost imovine mu je iznosila 150.000 din. Bio je kulturni djelatnik u Poljancu (kazališna družina, čitaonica, pjevački zbor). Oženjen sa katolkinjom Dragicom s kojom je imao 3 djece. Izbjegao je deportaciju zbog mješovitog braka, a pošteđeni su mu bili i brat Dezider te sestre Greta i Zlata (ud. Petrović). Otac Josef mu je 1943. odveden te je stradao u logoru Auschwitz. Kasnije je odselio u Zagreb gdje je i umro. Pokopan na ludbreškom židovskom groblju.
24. HACKER, Robert (Sopron, Mađarska, 1896. – Jasenovac, 1945.) trgovac.
Sin Gyule i Rose, r. Kaufmann. Trgovac iz Poljanca kod Ludbrega, sa suprugom Elizabetom, r. Grünfeld bio vlasnik tvrtke "Sakupljač jaja i peradi, sitničarija" u Poljancu. Otac troje djece: Zvonka (1921.), Slavka (1923.) i Ružice (1927.). 1941. vrijednost imovine je iznosila 105.000 din. Cijela obitelj je stradala u logorima - muški u Jasenovcu, a Elizabeta i Ružica Auschwitzu. Robert je zaklan prilikom povlačenja ustaša iz Jasenovca 1945.
25. HIRSCHL, dr.Herman (Nagykanisza, Mađarska, 1845. - Mali Bukovec, 1902.)
Liječnik iz Malog Bukovca. Pokopan je na ludbreškom židovskom groblju.
26. HIRSCHSOHN, Božidar (Rasinja, Ludbreg, 1924. – Varaždin, 1997.) trgovac.
Sin Julija i Milice, r. Kapetanović. Najprije živio u Rasinji gdje je njegov otac imao trgovinu, a kasnije se obitelj vraća u Ludbreg gdje preuzimaju obiteljsku trgovinu mješovitom robom. Prilikom deportacije ludbreških Židova, nije bio prisutan kod kuće pa da je izbjegao odvođenje u logor. Učesnik NOB-a, član ONO Slavonije,

---

sudjelovao je u "kazališnoj grupi". U logoru mu je stradala cijela obitelj. Nakon rata glumac i organizator rada u HNK u Varaždinu, a kasnije se ponovo bavi trgovinom. 1946. se oženio Albertom, djed poznatog tenisača Saše Hišzona. Do smrti živio u Varaždinu.

27. HIRSCHSOHN, Eduard (Ludbreg, 1904. – Jasenovac, 1942.) trgovac.

Sin Hinka i Sidonije, r. Klein. Najprije radio sa bratom Julijem u selu Rasinja, a kasnije se osamostalio i otvorio vlastitu "Trgovinu mješovitom robom" u Subotici Podravskoj, kotar Ludbreg. 1941. imovina mu je procijenjena na 50.000 din. U jesen 1942. deportiran sa članovima obitelji u logor Jasenovac gdje je ubijen.

28. HORETZKI, dr. Bernhard (Veliki Šuranj, Čehoslovačka, 1868. – Mali Bukovec, 1926.)

Liječnik, djelovao po raznim hrvatskim mjestima poput Popovače i Pitomače. Karijeru završio u Malom Bukovcu gdje je i pokopan na kršćanskom groblju. Njegova kći iz Zagreba kasnije je premjestila njegove posmrtno ostatke u Zagreb.

29. LAUSCH, Ludvig (Čukovec, 15.5.1867. – Jasenovac, 1942.) gostioničar.

Sin Adama i Roze, rođ. Löwy. Posjednik i vlasnik gostionice u Čukovcu kod Ludbrega. Bavio se i kamatarenjem i preprodajom poljoprivrednih proizvoda. Dužnosnik Židovske općine. Kulturni djelatnik u Ludbregu. Neposredno pred rat seli se sa suprugom Cecilijom, r. Friedrich, u Zagreb gdje je već boravila većina obitelji. Brat Vilim je držao kavanu u Ilici 25, a sin Arthur je bio obrtnik. Stanovao u stanu, u Đorđićevoj 5. Imovina mu je procijenjena na 600.000 dinara. Deportiran je u logor Jasenovac gdje je ubijen 1942.

30. MILHOFER, mr.ph. Josip (Cvetkovec, Ludbreg, 16.2.1904. – Izrael ?) ljekarnik

Sin Ignaca i Ernestine, r. Kraus. 1909. odselio u Koprivnicu gdje završava školovanje. Kao mladić sudjelovao u osnivanju koprivničkog Židovskog srednjoškolskog društva "Herut", bio je istaknuti cionist u Koprivnici i Zagrebu. Suosnivač koprivničkog Hrvatskog planinarskog društva "Bilo". Diplomirao farmaciju u Zagrebu, zatim radi u apoteci u Koprivnici. 1931. seli u Zagreb gdje naknadno diplomira biologiju i kemiju. Oženjen Milom, r. Gross, otac Rut (1936.). Po proglašenju NDH, 14.7.1941. bježi sa suprugom i kćeri u Split, zatim u Velu Luku na Korčuli. 1943. sklanja se u Italiju, u logor u Bariju. Napušta Italiju i odlazi preko Egipta u Palestinu gdje je 1948. dočekaio proglašenje države Izrael. U Tel Avivu radio kao kemičar, kasnije specijalist za farmaceutsku industrijsku tehnologiju.

31. MITZKY, Marko (Mađarevo, 1855. – Sveti Đurđ, 1915.) trgovac.

Sin Alberta i Rosalie, r. Gestettner. Obitelj je iz Mađareva doselila u Sveti Đurđ gdje su

otvorili gostionicu. 1903 se spominje u vezi antisemitskih izgređa kada je optužen da pijankama iz svoje gostione ometa katoličko bogoslužje u obližnjoj crkvi te je kažnjen globom. Bavio se i trgovinom tekstila. Umro je od srčane bolesti, pokopan na varaždinskom židovskom groblju. Njegov sin Albert 1919. prodao trgovinu obitelji Löwy i odselio u Varaždin gdje je obitelj stradala u Holokaustu.

32. NEMSCHITZ, Josef (Zajk, Mađarska, 1854. – Koprivnica, 1915.) krčmar
krčmar u Sesvetama Ludbreškim, bavio se i trgovinom. Oženjen sa Johanom, rođ. Fischer s kojom je imao kćeri Fanni i Herminu te sina Davida. 1893. pokrenuo je inicijativu za osnivanjem lokalnog DVD-a za sela Sesvete, Strugu i Karlovec, a zatim obnašao dužnost predsjednika vatrogasnog odbora. Kasnije odselio u Koprivnicu. Pokopan na koprivničkom židovskom groblju.
33. NUSSBAUM, Ezechiel (?) rabin.
Rabin u Ludbregu 1888.-91. Doselio iz Bratislave. Stanovao na kućnom broju 3 u Ludbregu gdje mu se rodilo 2 djece. Oženjen sa Emilijom, rođ. Politzer.
34. PAJTAŠ, Šandor (Kuzminec, Ludbreg, 1858. – Ludbreg, 13.8.1941.) gostioničar.
Sin Ignatza i Anne, rođ. Fischer. Oženio se Rozom, rođ. Schulz. Neko vrijeme boravio u Mađarskoj, odakle se vraća 1892. Živio i u Slanju. Bio je poljoprivrednik i vlasnik gostionice u Ludbregu. Dužnosnik Židovske općine i dugogodišnji predsjednik Hevre kadiše u Ludbregu. Otac Ignaca, Hinka, Hedvige, Milke. Bio je i suvlasnik trgovine žestokih pića u Zagrebu. Nakon smrti supruge Roze, živio sa nevjenčanom suprugom katolkinjom s kojom je imao kćeri Ivanu i Zlatu. Kći Ivana se udala za Đuru Magića te je s njima živio do smrti. Umro je od srčane bolesti 1941. i pokopan u Ludbregu. Rat su mu preživjele i sve kćeri.
35. PETROVIĆ, Zlatica, rođena Grünfeld (Križovljan, 4.12.1910. – Jalžabet, 13.1.1998.)
kći Josefa i Johanne, r. Ebenspanger. Vlasnica trgovine u Luki Ludbreškoj. 1937. se udala za Emila Petrovića iz Podsuseda (Zagreb), nije imala potomaka. U svibnju 1941. je pokrštena. U toku rata nekoliko puta pokušala intervenirati da spasi svoje nećakinje Ružicu Hacker i Leu Grünfeld. U toku rata slala pakete sa hranom rođacima i poznanicima u logorima. Poslije rata se ponovo izjašnjavala kao "Jevrejka". Nakon muževe smrti živjela je sa sestrom te nevjenčanim suprugom, a od 1990. u domu za umirovljenike u Jalžabetu. Umrula je 1998., a pokopana je u Zagrebu.
36. ROSENBERGER, Samuel (Ludbreg, 19.12.1852. – Ludbreg, 1.11.1930.) trgovac.
Trgovac i posebnik iz Ludbrega. Sin Markusa i Amelie, r. Steiner. Obitelj je doselila iz

-
- Gradišća u 40-im godinama 19. st. Zakupnici vlastelinske trgovine u Ludbregu. 1879. vjenčao se sa Julie, r. Scheyer. Odbornik trgovišta Ludbreg. Umro bez potomstva, njegovu trgovinu je naslijedila obitelj Scheyer koja je srušila staru trgovinu i sagradila banku.
37. ROSNER, Artur (Mali Bukovec, 10.6.1938.) inženjer.
Sin pekara Branka i Rene, rođene Blass. Potomak je prvih ludbreških Židova – Deutschovih. Do 1942. živio u Malom Bukovcu. Uspio se spasiti tako što ga je prilikom deportacije u logor uzela neka žena koja ga je predala ujaku Milanu Blassu iz Varaždina. Do kraja rata se skrivao kod obitelji Kumrić u selu Cerju Nebojse sa svojim rođakom Vedranom i tako preživio. Poslije rata studirao i oženio se. Živi u Varaždinu.
38. ROSNER, Branko (Velika Gorica, 27.9.1910. – Jasenovac, XI.1944.) pekar.
Sin Maxa i Regine, rođ. Weiss. Unuk Augusta Weissa od kojeg je naslijedio pekarski obrt i trgovinu u Malom Bukovcu. Oženio se sa Renee, rođ. Blass, otac Artura Rosnera. 24.8.1941. cijela obitelj prešla na rimokatoličku vjeru. U jesen 1942. odveden u logor Jasenovac gdje je do 1944. obavljao svoj pekarski zanat, kada je ubijen od ustaša. U Jasenovcu mu je stradala gotovo cijela obitelj.
39. SAMEK, Mavro (Donji Martijanec, 13.1.1881. - ?)
Sin krčmara Josipa i Josipe, rođ. Kastl. Suosnivač, podzapovjednik i blagajnik DVD-a Martijanec (osn. 1896). 1907. se vjenčao sa Gizelom, rođ. Schulhof. Odselio se iz Martijanca, prema nekim pričama, u Sarajevo.
40. SAMEK, Rudolf (Donji Martijanec, 1885. – Jasenovac, 1942.) veterinar.
Sin krčmara Josipa i Josipe rođ. Kastl. Veterinu završio 1912. u Lavovu, kao kraljevski kotarski veterinar radio u Korenici. Oženio se Elsom, rođ. Schreiber. Kasnije s obitelji odselio u Požegu gdje je 27.12.1941. uhapšen i deportiran u Jasenovac. Stradao u logoru 1942. godine. Supruga Elsa je ubijena u logoru Stara Gradiška 1942.
41. SAMEK, Slavko (Struga, 1915. – Beograd, 1941.) veterinar.
Sin Rudolfa i Else, rođ. Schreiber. Živio u Požegi, veterinu diplomirao 1940. u Beogradu. Poginuo kao ročnik 6.4.1941. prilikom njemačkog zračnog napada na Beograd.
42. SATTLER, Julius (Murska Subotica, Slovenija, 1852. – Ludbreg, 1926.) gostioničar.
Fotograf i gostioničar iz Ludbrega. Doselio iz Leskovca Topličkog gdje je imao gostionicu. 1885. oženio Theresiu, r. Winrebe. Otac Mavra. Pokopan na židovskom groblju u Ludbregu.

43. SATTLER, Mavro (Manko) (Leskovec Toplički, 1886. – Jasenovac, 1943.) trgovac.
sin Juliusa i Theresie, r. Weinrebe. Vlasnik "Trgovine mješovitom robom" u Ludbregu. Oženjen Paulom, rođ. Granitz s kojom je imao sinove Dragutina i Radivoja. U ljeto 1941. je uhapšen i odveden u Zagreb, no kasnije je pušten kući. Privremeno se smjestio u selu Globočec. U jesen 1942. ponovo uhapšen i odveden u logor Jasenovac gdje je odmah ubijen. Njegov sin Dragutin je otvorio kantu u Crikvenici, no kasnije bježi u partizane i tako se spašava. Kasnije odselio u Izrael.
44. SATTLER, Radivoj (Robert) (Čukovec, 16.3.1918. – Jasenovac, IV.1944.) student.
Sin trgovca Mavra i i Paule, rođ. Granitz. 1939. studirao medicinu u Beogradu, 1941. dolazi u Zagreb gdje je pristupio NOP-u. Član ludbreške čitaonice. Aktivan član SKOJ-a i suosnivač ludbreškog AFŽ-a. U svojoj kući u Ludbregu održavao sastanke marksističke mladeži zbog čega je uhvaćen od Ustaške nadzorne službe i u srpnju 1941. odveden u logor Danica pa u Jasenovac. U logoru je sve do konca travnja 1944. bio član medicinskog osoblja, nakon čega je zaklan na Gradini.
45. SCHEYER, Arthur (Ludbreg, 16.7.1886. – Jasenovac, XI.1941.) ravnatelj banke.
Sin Vilima i Ane, rođ. Rosenberger. Direktor "Ludbreške dioničke štedionice", dužnosnik Židovske općine, povjerenik Keren Kajemata za Ludbreg. Dugogodišnji blagajnik DVD-a Ludbreg (osn. 1869.) i član kulturnih društava u Ludbregu. Među prvima uhapšen od ustaša i odveden u logor Danica, potom u Jasenovac gdje je ubijen 1941. U trenutku hapšenja jedan od najbogatijih Ludbrežana – vlasnik 2 kuća i 10 jutara zemlje (imetak mu je bio procijenjen na 600.000 din.) Kasnije su mu u Lepoglavi (1945.) stradale i supruga Elza te kći Nada, članice NOP-a. Od obitelji mu je preživio sin Miroslav koji je bio interniran na Rabu gdje je pristupio Jevrejskom rapskom bataljunu, a zatim VII. banijskoj brigadi. Poslije rata se vratio u Ludbreg, no emigrirao u Izrael. U nekadašnjoj Scheyerovoj banci danas je poslovnica Financijske agencije.
46. SCHEYER, Jakob (Koprivnica, 10.12.1880. – Jasenovac, 1942.) trgovac
Sin Alberta i Hermine, r. Rosenberger. Bavio se trgovinom, financijama i špediterskim poslovima. Živio na relaciji Koprivnica – Ludbreg. Oženio se Margitom, r. Viola s kojom je imao 2 kćeri Lilly (1913.) i Nadu (1916.). Po smrti žene, oženio se Bertom, r. Heinrich. Pred rat živio u Zagrebu, u Plemićevoj ulici. Po proglašenju NDH vraća se u Ludbreg odakle je 18.10.1942. odveden u Jasenovac i pogubljen. Imovina mu je 1941. procijenjena na 50.000 dinara. Kći Lilly umrla kao partizanka, a Nada preživjela.
47. SCHEYER, dr. Julio (Ludbreg, 1877. – Koprivnica, 1937.) liječnik.
Sin Vilima i Ane, r. Rosenberger. Završio kraljevsku gimnaziju u Varaždinu. Liječnik u

---

Koprivnici i prvi koprivnički pedijatar. Gradski zastupnik u Koprivnici. Sahranjen na židovskom groblju u Ludbregu.

48. SCHEYER, Markus (Makso) (Ludbreg, 15.10.1872. – Jasenovac, 1942.) trgovac.
Sin Vilima i Anne, rođ. Rosenberger. Od oca preuzeo trgovinu tekstilom i mješovitom robom "Vilim Scheyer i sin", dugogodišnji predsjednik Hevre kadiše u Ludbregu i predstojnik ludbreškog hrama. Oženjen Irmom, rođ. Hirschl. Otac Ivana (1908.) i Blaženke (1905.). Prvi potpredsjednik Hrvatskog pjevačkog društva "Podravina" iz Ludbrega, kasnije blagajnik. Zapovjednik DVD-a Ludbreg. Vlasnik kuće, trgovine i 13 jutara zemlje (imetak 1941. vrijedio 500.000 din.). Uhapšen od ustaša u ljeto 1941. i odveden u Zagreb, no dobiva dozvolu za povratak pa se vraća u Ludbreg gdje je uhapšen u sljedećem valu progona, ubijen u listopadu 1942. Od cijele obitelji je preživjela kći Blaženka, ud. Brajković, koja se odselila u Zagreb, kasnije u Izrael.
49. SCHEYER, Vilim (Schlaining, Austrija, 1846. – Ludbreg, 20.6.1919.) poduzetnik.
Sin Salamona i Elise, rođ. Rosenberger. U 60-im godinama 19. stoljeća došao u Ludbreg. Oženjen sa Anom, rođ. Rosenberger, otac Markusa, Linne, ud. Breier, Juliusa, Rike, ud. Neumann, Josipa, Milana, Leona i Artura. Bogati posjednik i osnivač "Ludbreške dioničke štedionice" 1892. te trgovine mješovitom robom "Vilim Scheyer i sin". Za vrijeme narodnog pokreta 1903. stradala mu imovina u antisemitskim nemirima. Jedan od najbogatijih Ludbrežana, po porezu stalni član županijske skupštine u Varaždinu. Odbornik Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva, podružnice Ludbreg (osnovana 1885.) i odbornik trgovišta Ludbreg.
50. SCHLESINGER, dr. Leon (Ludbreg, 10.3.1884. – Jasenovac, 1941.) odvjetnik.
Sin Alberta i Josefina, r. Löbl. Doktor prava, dužnosnik Židovske općine, tajnik Seljačko-demokratske koalicije kotara Ludbreg 1928. Oženjen Vilmom, rođenom Leitner i otac 4 sinova: Waltera, Dragutina, Božidara i Vladimira. Službovao i u Karlovcu. U Ludbregu sa svojim sinovima, doktorima prava, vodio odvjetnički ured. 1940. mijenja prezime u Slavetić, a 1941. vraća staro. U lipnju 1941. sa cijelom obitelji prelazi na rimokatoličku vjeru. Vrijednost imovine mu je iznosila 110.000 din. Sa svojim sinovima je, među prvim ludbreškim Židovima, u srpnju 1941. odveden u logor. Boravio u Danici, Gospiću, Pagu i Jasenovcu. Cijela obitelj stradala u holokaustu, spasio se samo sin Walter.
51. SCHLESINGER, Vilma, r. Leitner (Lepoglava, 1888. – Auschwitz, 1943.) pijanistica.
Leonova supruga, pijanistica i pjevačica. Predsjednica Jevrejskog gospojinskog dobrotvornog društva u Ludbregu (osn. 1932.). Sa ludbreškim Židovima izbjegla u talijansku zonu gdje je bila internirana u Crikvenici, Kraljevici i na Rabu. Nakon kapitulacije

Italije, ostala na Rabu te je ponovo uhvaćena od Nijemaca. Daljnja sudbina joj je nepoznata – prema nekim pričama stradala je iste godine na Rabu pri pokušaju bijega ili je odvedena u Lepoglavu ili njemački koncentracijski logor gdje je ubijena.

52. SCHLESINGER, Walter (Beč, Austrija, 27.3.1907. – Varaždin, 1983.) trgovac.
Sin Leona i Vilme, r. Leitner. Kako se rodio kao izvanbračno dijete, predan je na uzdržavanje jednoj bečkoj obitelji. 1919. dolazi u Varaždin gdje živi kod tetke Ivke Deutsch, r. Hauser. Izučio je kitničarski zanat i trgovačku školu. 1924-37. bio trgovački pomoćnik, 1937-41. prokurist. 1941. kao pripadnik jugoslavenske vojske deportiran u njemački logor Markt Pongrau. U travnju 1945. bježi u Švicarsku, a kasnije odlazi u Marseille. U studenom 1945. se vraća u Varaždin. 1946. se oženio sa Jelenom, r. Pascuttini, otac Renate Šlezinger-Lilić. Pokopan je na varaždinskom židovskom groblju.
53. SCHULHOF, Jakob (? 1853. – Varaždin, 1928.) ugostitelj i trgovac
oženio Babette, r. Neufeld, a nakon njene smrti Cäciliju, r. Kastl. Živio u Kapeli Podravskoj, zatim u Strugi gdje je posjedovao poznato svratište "Schulhof Inn". Otac Samuela, Ignaza, Leopolda, Terese, Gisele, Elze, Vilima, Zore. Iz Struge odlazi u Sudovčinu gdje se bavi trgovinom. Kasnije odselio u Varaždin gdje je umro 1928. i pokopan na židovskom groblju.
53. SCHULHOF, Leopold (Lavoslav) (Kapela Podravska, 8.5.1883. - ?) trgovac.
Sin krčmara Jakoba i Babette, rođ. Neufeld. Cijela obitelj se najprije odselila u Strugu, zatim u Sudovčinu. Oženio se sa Sabine, rođ. Samek. Otac Zvonimira, Nade, Vere. Vježbatelj DVD-a Martijanec. Kasnije se s obitelji odselio iz Sudovčine.
54. SCHREIBER, Emanuel (? 1860. – Zagreb, 5.2.1941.)
Krčmar, trgovac i posjednik u Donjem Martijancu. Oženjen Karolinom, rođ. Stern. Utemeljitelj DVD Martijanec. Lokalni dobrotvor. Otac Rosalie, Milke, Dragutina, Franjice, Charlotte, Giselle, Olge, Mavra. U starosti se povukao, a poslove i velik dio posjeda je prepustio svom zetu Juliu Blühweissu s kojim je živio. U ljeto 1940. odselio se s obitelji u Zagreb, gdje je sljedeće godine umro. Pokopan na varaždinskom židovskom groblju. Od obitelji mu je preživjelo nekoliko djece.
55. SCHREIBER, dr. Mavro (Donji Martijanec, 1898. – Beč, 1.10.1926.) liječnik.
Sin Emanuela i Karoline, rođ. Stern. Liječnik iz Donjeg Martijanca, pri kraju školovanja obolio od leukemije i umro u Beču. Pokopan na varaždinskom židovskom groblju.

-
56. SELINGER, ing. Zoltan (Zlatko) (Veliki Bukovec, 1909. – Zagreb, 1.6.1980.) arhitekt sin krčmara Karolya i Stefani, r. Sternberger. Do 1914. živi u Velikom Bukovcu, odakle se obitelj seli u Budimpeštu, kasnije u Koprivnicu. Studirao strojarstvo u Münchenu i Pragu, diplomirao na Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu. Kulturni djelatnik u Koprivnici. Oženjen Ivankom Vukotić, živio u Zagrebu, u travnju 1941. prešao na rimokatoličku vjeru. Komunistički simpatizer, 1943. pristupa XIII. proleterskoj brigadi u Žumberku. Službovao u ekonomskom odjelu ZAVNOH-a, sudionik je Kongresne konferencije privrednih stručnjaka 1943. u Otočcu. Bio je angažiran na izgradnji partizanskih radionica, skloništa i skladišta. Načelnik Ministarstva građevina Hrvatske, kasnije načelnik Saveznog ministarstva građevina u Beogradu i inženjer u vojnoj industriji. 1955. doseljava u Zagreb gdje osniva Arhitektonsko-projektni biro Selinger.
57. SELINGER, dr. Željko (Dezsö) (Veliki Bukovec, 1903. – Jadovno, 1941.) liječnik. sin krčmara Karolya i Stefani, r. Sternberger. Osnovnu školu završio u Velikom Bukovcu, srednju u Budimpešti i Zagrebu. 1928. diplomirao medicinu u Würzburgu, Njemačka. 1932. doseljava u Koprivnicu i otvara liječničku ordinaciju. Aktivan sportski i kulturni djelatnik u Koprivnici. Osnivač ski-sekcije, suosnivač i prvi predsjednik "Kazališnog i literarnog društva Koprivnica". Kao simpatizer komunista uhapšen je već 25.4.1941. i odveden u logor Danica, a inventar liječničke ordinacije u Koprivnici mu je zaplijenjen. Kasnije prebačen u logore Gospić i Jadovno gdje je ubijen u ljeto 1941.
58. SONNENSCHNEIN, Oskar (Sokolovac, Koprivnica, oko 1890. – Jasenovac, 1943.) Poduzetnik iz Sokolovca. Zakupnik ugljenokopa "Crnković" u Subotici Podravskoj, u kotaru Ludbreg.
59. SPIEGLER (STANIĆ), dr. Oton (Koprivnica, 4.9.1895. – Beograd, 17.2.1959.) Sin koprivničkog kantora Josipa i Johane, r. Hahn. Doktor prava, odvjetnik i kulturni djelatnik u Ludbregu, dužnosnik ŽO Ludbreg. Bio je oženjen katolkinjom Ljubicom, rođ. Katalinić s kojom je imao kći Vlastu (1924.) i sina Fedora (1927.). U Ludbregu je povremeno održavao analfabetske tečajeve za nepismene. Njegov odvjetnički ured na Trgu Sv. Trojstva u Ludbregu služio kao ilegalni partijski centar za širenje komunističkog propagandnog materijala. Uhapšen odmah u travnju 1941. i odveden u Lepoglavu, zatim u logor Čitluk kod Gospića. Po zatvaranju logora premješten je u Jastrebarsko i konačno u Jasenovac gdje je bio do studenog 1941. Supruga ga je na temelju zakona o mješovitim brakovima uspjela izvući iz Jasenovca pa cijela obitelj bježi u Hrvatsko primorje. Uhvaćen je od talijanskih vlasti i osuđen na 3 mjeseca zatvora u Kopru, a od studenog 1942. u logoru Kraljevica. U lipnju 1943. se pridružuje partizanima i u NOV-u ostaje do kraja rata. Bio je sudac u 2. ličkom korpusu, u 10.

korpusu i predsjednik suda Vojne oblasti Zagrebačkog korpusa. Poslije rata postaje sekretar Zakonodavnog sovjeta DFJ u Beogradu, a zatim šef kabineta u Ministarstvu pravosuđa. 1947. mijenja prezime u Stanić.

60. SPIEGLER (STANIĆ), Fedor (Ludbreg, 24.2.1927. – Beograd, 14.8.1998.) novinar. Sin Otona i Ljubice, rođ. Katalinić. Djetinjstvo proveo u Ludbregu. Krajem 1941. bježi sa obitelji u Hrvatsko primorje gdje se skriva u Praputnjaku i Urinju (Bakar). U studenom 1942. interniran u logor Kraljevica. Od lipnja 1943. sudionik NOB-a, bio je šef radiostanice VII. Banijske divizije, zatim na radu u radio-stanici Glavnog štaba Hrvatske. Preživio rat te sa cijelom obitelji odselio u Beograd gdje se zaposlio kao novinar. Oženio se sa Ernestinom Gluhak.
61. SPIEGLER (STANIĆ), dr. Vlasta (Ludbreg, 30.11.1924.) znanstvenica Kći Otona i Ljubice, r. Katalinić. Djetinjstvo provela u Ludbregu. Po uspostavi NDH odlazi sa bratom i majkom u Koprivnicu, a nakon izlaska oca Otona iz Jasenovca bježi u Hrvatsko primorje. Skrivala se u okolici Praputnjaka i Hreljina (Bakar). Od studenog 1942. odvedena u logor u Kraljevicu, odakle se u lipnju 1943. pridružuje NOV-u. Do kraja rata ostala s partizanima u Lici, kasnije u Moslavini i Slavoniji. Poslije rata ostala u Beogradu gdje je promjenila prezime u Stanić. Diplomirala je biologiju na beogradskom sveučilištu i radila kao znanstveni asistent. Doktorirala je na Hebrew University of Jerusalem u Izraelu gdje je živjela i radila 14 godina. Kasnije se vratila u Beograd i počela raditi u Institutu za biološka istraživanja "Siniša Stanković". Sada je u mirovini i živi u Beogradu.
62. STERN, Jakob (Schlaining, Austrija, 1862. – Varaždin, 9.3.1932.) poduzetnik. Pod imenom Jacques dolazi iz Gradišća u Koprivnicu. Ženi se sa Laurom, rođ. Moses. Poduzetnik i trgovac. U Malom Bukovcu postaje vlasnikom trgovine mješovitom robom, trgovačkog paromlina te zakupnik vlastelinske (Draškovićeve) ciglane na parni pogon. Prvi predsjednik DVD-a Mali Bukovec (osn. 1887.). Nakon propasti poslova, trgovinu je prodao braći Sternberger i odselio u Varaždin. Umro je od srčane bolesti i pokopan na varaždinskom židovskom groblju.
63. STERNBERGER, Koloman (Kutnjak, Ludbreg, 14.9.1901. – Jasenovac, 1942.) Sin Šandora i Karoline, rođene Selinger. Vlasnik "Trgovine mješovitom robom" u Malom Bukovcu koju je otkupio od Jakoba Sterna. Oženjen pijanisticom Olgom, r. Glücks, otac Vlaste (1934.). 1941. vrijednost imovine je iznosila 90.000 din. 24.8.1941. cijela obitelj prešla na rimokatoličku vjeru. U jesen 1942. deportirani u logor Jasenovac gdje su ubijeni.

-
64. ŠVARC, Milan (Kuzminec, Ludbreg, 28.6.1896. – Koprivnica, 1973.) činovnik.
Sin Samuela i Johanne, rođ. Graf. Završio Trgovačku akademiju u Zagrebu. Oženio se Slavom, rođena Čoklica, otac Krešimira (1925.). Radio kao trgovac i bankarski činovnik, a zatim upravljao hotelom "Car" u Koprivnici. Sportski i kulturni djelatnik u Koprivnici. Član HPD "Podravec", Hrvatskog Sokola, suosnivač prvog nogometnog kluba u Koprivnici. Zbog mješovitog braka izbjegao deportacije. Od 1943-45. sudionik NOB-a. Poslije rata se vratio u Koprivnicu gdje je radio do umirovljenja. Sahranjen na koprivničkom židovskom groblju.
65. ŠVRLJUGA, Ferdinand (Blagorodovac, 1886. – Kordun, 1944.) veterinar.
Sin (ili posinak) Adolfa i Josephine Goldstein iz Ludbrega, diplomirao veterinu u Beču. Kraljevski kotarski veterinar, službovao u Zagrebu. Oženjen Elsom, r. Färber, iz Ludbrega. Po dolasku ustaša bježi u Hrvatsko primorje gdje je uhapšen od Talijana te interniran na Rabu. U rujnu 1943. postaje sudionik NOB-a kao organizator veterinarske službe na oslobođenom teritoriju Korduna. 1944. poginuo u njemačkom zračnom napadu, a iste godine u Korenici stradala i njegova supruga Elza.
66. TAUBER, M. (?) rabin.
Rabin u Ludbregu 1899. –1901.
67. VRANČIĆ, Gizela, rođ. Deutsch (Böš, Slovačka, 31.7.1895. – njem. logor, 1943.)
Najstarija kći ludbreškog rabina Josipa Leopolda Deutschha i Katarine, r. Adler. Dužnosnica Jevrejskog gospojinskog dobrotvornog društva u Ludbregu, članica kulturnih društava u Ludbregu. Službenica "Ludbreške dioničke štedionice" u Ludbregu. 1940. se udala za Ljudevita Vrančića u Podturnu gdje je još vrijedio stari mađarski civilni zakon. Posvojila je Theodoru i Zdravka Basch, djecu svoje sestre Silvije Basch. Najprije uhapšena 1941., nakon čega je puštena, no nakon ponovnog upada Nijemaca i ustaša u Ludbreg u jesen 1943. odvedena prema Sloveniji gdje je nestala u njemačkom koncentracijskom logoru. Theodora i Zdravko su preživjeli rat, no Zdravko je 1946. umro od šarlaha.
68. WEINREBE, Ignac (Sveti Petar Ludbreški, 1869. – Ludbreg, 11.6.1940.) poduzetnik.
sin Lepolda i Antonie, r. Weiss. Oženjen sa Marie, r. Lausch, otac Juliusa, Josipa, Zore. Dugo su živjeli U Svetom Petru kod Ludbrega, nakon čega su se odselili u Ludbreg. Ignac je posjedovao obrt za proizvodnju betonskih cijevi, a bavio se i građevinskim radovima. 1914. je izgradio školu u Sesvetama Ludbreškim. 1918. spominje se kao odbornik narodnog vijeća u Ludbregu. Posjedovao je 2 kuće, veliki vinograd, šume, 12,5 jutara zemlje. Slovio je kao poznati veseljak i društven čovjek.

Židovi u ludbreškom kraju

Umro je u 71. godini od trombose i pokopan na ludbreškom židovskom groblju. 1941. ostavština mu je procijenjena na 160.000 din. Njegova supruga Marie, kći Zora i sin Josip stradali su u logorima smrti. Preživio je sin Julius (umro 1963. u Zagrebu).

69. WEINREBE, Zlatko (Ludbreg, 1896. – Ludbreg, 1967.) trgovac.

Sin Salamona i Ane, r. Pollak. Trgovac željezom i vlasnik "S. Weinrebe i sin, Trgovine mješovitom robom" u Ludbregu. 1941. vrijednost imovine iznosila 650.000 din. Povjerenici za trgovinu su bili Kuzman Gašpar i Feliks Šambarek. Kao komunistički simpatizer je 1941. uhapšen od ustaša i sa ženom Zorom, rođ. Benedik, te kćerima Mirom (1926.) i Stankom (1933.) odveden u Zagreb, odakle bježi sa obitelji u Sušak, u talijansku zonu gdje je interniran u Crikvenici te logorima Kraljevica i Rab. Nakon kapitulacije Italije 1943. postaje sudionik NOB-a te se do kraja rata nalazi na području Korduna. Preživio rat te se vratio u Ludbreg. 1948. komunističke vlasti su mu oduzele trgovinu. Pokopan je na ludbreškom židovskom groblju. Supruga Zora mu je doživjela duboku starost od 87 godina i umrla je 1992. u Ludbregu. Kći Mira, udana Dobec, umrla je 1996. U Zagrebu živi kći Stanka, udana Lapter.

70. WEISS, Samuel (Komin, 1882. – Jasenovac, 1942.) trgovac.

Vlasnik "Trgovine kožama" u Ludbregu. Oženio se sa Vilmom, rođ. Weiss, otac Mire (1913.), Marijana (1918.) i Ljerke (1920.). Dužnosnik Židovske općine. 1941. vrijednost imovine mu je iznosila 300.000 din. Trgovinu mu je preuzeo povjerenik Ivan Matoković. 1941. uhapšen od ustaša te odveden u Zagreb, no dobiva dozvolu za povratak pa se vraća u Ludbreg gdje je 1942. ponovo uhapšen i sproveden u logor. Ubijen u listopadu 1942. sa cijelom obitelji.

71. WEISS, Augustin (? oko 1870. – Jasenovac, 1942.)

poljoprivrednik iz Malog Bukovca. Sa suprugom Fanikom i djecom doselio iz Selnice Podravske. Bio je vlasnik pekarskog obrta te trgovine mješovitom robom. Dužnosnik DVD-a Mali Bukovec. U starosti je poslove prepustio unuku Branku Rosneru. 1941. vrijednost imovine mu je iznosila 70.000 din. Ustaše su ga uhapsile u jesen 1942. i odveden je u logor Jasenovac gdje je odmah pogubljen.

72. WOLF, Benjamin (Prevan, Mađarska, 1828. – Ludbreg, 1898.) rabin.

Rabin u Ludbregu 1892.-98. u vrijeme gradnje sinagoge 1895. Umro u Ludbregu od srčane bolesti, a pokopan na koprivničkom židovskom groblju.

73. ZOHR, dr. Milan (Torčec, Koprivnica, 25.3.1900. – Jasenovac, 1942.) liječnik.

Sin Adolfa i Regine, općinski liječnik u Ludbregu 1929-37. Bio je oženjen Selmom,

---

r. Blum i imao kći Ruth–Vidu. Kulturni djelatnik u Ludbregu i vatrogasni liječnik. U Ludbregu je ponekad održao medicinske tečajeve, a sudjelovao je i u suzbijanju gušavosti u podravskim selima. Početkom 1937. napušta Ludbreg i odlazi u Hrvatsku Dubicu. U toku rata angažiran je na suzbijanju endemijskog sifilisa u Bosanskoj Dubici. Iako mu je obećana amnestija od deportacija, roditelji su mu izbačeni iz stana u Zagrebu, u Vramčevoj 8, i deportirani u logor. Milan je 1942. deportiran u logor Jasenovac gdje su on i njegova obitelj strašno mučeni, a zatim poubijani na Gradini.

Prilozi

I. Porijeklo Židova Ludbreške Podravine

Ime doseljenika	rođen	mjesto rođenja	odredište i vrijeme doseljenja	broj doseljenih članova obitelji
Berl Albert	1846.	Schlaining, Austrija	Struga, 1875.	7
Blass Emil	1876.	Sv. Barbara, Slovenija	Mali Bukovec, 1911.	1
Böhm Josef	1839.	Keszthely, Mađarska	Karlovec, 1864.	2
Bonyhadi Jakob	1878.	Banok, Mađarska	Dubovica, ?	2
Bonyhadi Moritz	1844.	Banok, Mađarska	Veliki Bukovec, 1880.	3
Deutsch Josip	1870.	Bratislava, Slovačka	Ludbreg, 1902.	4
Färber Moritz	1843.	Györnyos - Melek	Ludbreg	2
Fischer David	1845.	Csurgo, Mađarska	Imbriovec	
Fischer Samuel	1849.	Csurgo, Mađarska	Priles, 1875.	2
Frankl Wilhelm	1850.	Schlaining, Austrija	Dubovica, 1881.	3
Fried Nathan	1871.	Bükkösd, Mađarska	Karlovec, 1902.	1
Friedenfeld König	1835.	Zalalöwö, Mađarska	Luka, 1878.	7
Gestettner Nathan	1823.	Schlaining, Austrija	Sveti Đurđ, 1851.	2
Goldschmidt	1823.	Schlaining, Austrija	Imbriovec	
Gross Josef	1842.	Koprivnica	Sveti Đurđ, 1872.	5
Grünbaum Lotika	1830.	Nagyatad, Mađarska	Hrženica	
Grünfeld Markus	1832.	Dobri, Mađarska	Karlovec	
Hacker Robert	1896.	Sopron, Mađarska	Poljanec, 1921.	1
Hirschl Herman	1845.	Nagykanisza, Mađarska	Mali Bukovec, 1876.	4
Hirschsohn Samuel	1839.	Čakovec	Hrženica, 1875.	2
Jakob Arie	1854.	Zalaszezyki, Mađarska	Mali Bukovec	
Klein Ignatz	1847.	Agary, Mađarska	Ludbreg, 1872.	2
Kohn Ignac	1840.	Vasvar, Mađarska	Subotica	
Krauss Josef	1848.		Ludbreg, 1873.	2
Lausch Adam	1839.	Oz, Mađarska	Čukovec, 1867.	4
Lausch Adolf	1844.	Tiloš, Mađarska	Ludbreg, 1880.	2
Lausch Moritz	1845.	Tiloš, Mađarska	Veliki Bukovec, 1878.	3
Löwy Rudolf	1878.	Grabendorf, Austrija	Sveti Đurđ, 1908.	1
Milhofer Bernard	1827.	Rasinja	Cvetkovec, 1865.	3
Mitzky Albert			Sveti Đurđ	2
Moses Israel	1837.	Schlaining, Austrija	Mali Bukovec, 1862.	1
Nemschitz Josef	1854.	Zajk, Mađarska	Sesvete, 1877.	3
Pollak Herman	1839.	Nagyatad, Mađarska	Hrženica	3
Pollak Markus	1811.	Nagykanisza, Mađarska	Kutnjak	2
Rosenberger	1813.	Schlaining, Austrija	Ludbreg, 1850.	5
Rosner Max	1881.	Sarajevo, BiH	Mali Bukovec, 1905.	1
Sattler Julius	1858.	Murska Subota,	Ludbreg	3
Scheyer Salamon	1817.	Schlaining, Austrija	Ludbreg, 1860-ih	10
Schlesinger Albert	1850.	Sige, Mađarska	Ludbreg	1

Sonnenwald Isidor	1848.	Schlaining, Austrija	Veliki Bukovec,	5
Steiner Wilhelm	1818.	Kanisza, Mađarska	Koledinec, 1850.	2
Stern Franjica	1850.	Körmend, Mađarska	Poljanec	
Stern Heinrich	1863.	Goričko	Dubovica, ?	8
Stern Jakob	1862.	Schlaining, Austrija	Mali Bukovec,	1
Weinrebe Leopold	1828.	Schlaining, Austrija	Sveti Petar, 1877.	10
Weiss Isidor	1879.	Komin	Poljanec, 1904.	1
Weiss Nathan	1819.	Tiloš, Mađarska	Kapela, 1864.	5
Wolf Benjamin	1828.	Prevan, Mađarska	Ludbreg, 1891.	2

II. Popis pretplatnika i njihovih telefonskih brojeva na području općine Ludbreg, 1938.

Ludbreg (vrši L službu) - učestvuje u međunarodnom telefonskom saobraćaju sa centralama: Aleksandrija, Kairo, Wien, sa svim centralama u Danskoj, Njemačkoj, Norveškoj, Švicarskoj i Mađarskoj.

Fizir Viktor, hotelijer i narodni poslanik	.....	3
Kerstner Ivan, mlinska industrija	.....	4
Ludbreška dionička štedionica	.....	2
Peričić dr. Mihovil, liječnik	.....	9
Banka i štediona d.d.	.....	5
Pošta, javna govornica	.....	25
Scheyer Vilim i sin, trgovac	.....	12
Schlesinger dr. Leon, odvjetnik	.....	6
Sresko načelništvo	.....	1
Stan sreskog načelnika	.....	15
Trgovišno poglavarstvo	.....	10
Weinrebe Samuel i sin, trgovac	.....	8
Weiss Samuel, trgovac kožom	.....	14
Žandarmerijska stanica	.....	11

Mali Bukovec – telefonski priključak je imalo vlastelinstvo grofa Pavla Draškovića (1), te žandarmerijska stanica (6)

Židovi u ludbreškom kraju

Martijanec (vrši L službu) – učestvuje u međunarodnom saobraćaju sa centralom Trieste

Hacker Robert, trgovina jaja i peradi	3
Nevenka d.d., mlin	1
Schreiber Emanuel, trgovina mj. robom	4
Vuchetich Elizabeta, posjednica	2

Rasinja – telefonski priključak je imala samo žandarmerijska stanica (1)

III.

Popis stradalih članova obitelji Zlatice Petrović, r. Grünfeld, u logorima NDH

<u>IME I PREZIME .....</u>	<u>SRODSTVO .....</u>	<u>PREBIVALIŠTE</u>
Josip Grünfeld	otac	Poljanec
Pavao Grünfeld	brat	Svibovec (V. Toplice)
Elza Grünfeld	šogorica	Svibovec
Lea Grünfeld	nećakinja	Svibovec
Mirjana Grünfeld	nećakinja	Svibovec
Robert Hacker	šogor	Poljanec
Elizabeta Hacker	sestra	Poljanec
Ružica Hacker	nećakinja	Poljanec
Slavko Hacker	nećak	Poljanec
Zvonko Hacker	nećak	Poljanec
Irena Klein	sestra	Varaždin
Bela Klein	šogor	Varaždin
Gustika Ecksten	sestrična	Zagreb
Vlado Ecksten	bratić	Zagreb
Maja Ecksten	nećakinja	Zagreb
Leica Eckstein	nećakinja	Zagreb
Oto Ebenspanger	bratić	Zagreb
Robert Ebenspanger	bratić	Zagreb
Paul Ebenspanger	bratić	Zagreb
Fani Ebenspanger	tetka	Zagreb
Ana Ebenspanger	tetka	?
Paul Schei	bratić	Zagreb
Greta Schei	sestrična	Zagreb
Paul Ernst	bratić	Varaždin
Simon Schwarz	tetak	Zagreb

Josip Rosenfeld	tetak	Varaždin
Ema Rosenfeld	teta	Varaždin
Vilma Kohn	sestrična	Varaždin
Renata Kohn	sestrična	Varaždin
Paula Rosenfeld	sestrična	Varaždin
Elza Rosenfeld	sestrična	Donja Lendava
Norek Rosenfeld	bratić	Varaždin
Ema Rosenfeld	sestrična	Varaždin
Sida Rosenfeld	teta	Varaždin
Oskar Rosenfeld	bratić	Donja Lendava
Mirica Rosenfeld	nećakinja	Donja Lendava
Anka Iskra	sestrična	Zagreb
Elza Dragoner	sestrična	Varaždin
Ružica Dragoner	nećakinja	Varaždin
Paula Dragoner	nećakinja	Varaždin
? Dragoner	nećakinja	Varaždin
Dragutin Dragoner	bratić	Varaždin
Dragec Kohn	bratić	Varaždin
Beata Ernst	teta	Varaždin
Johan Ernst	sestrična	Varaždin
Gertruda Ernst	teta	Varaždin
Minka Klein	teta	Pakrac
Muki Klein	tetak	Pakrac
Irma Maschausker	sestrična	Pakrac
Zdenko Klein	bratić	Crljenka
Desanka Klein	sestrična	Crljenka
Mirica Klein	nećaka	Crljenka
Matilda Fried	teta	Martijanec
Ignac Fried	tetak	Martijanec
Laura Deutsch	sestrična	Čakovec
Leon Deutsch	bratić	Čakovec
Giza Weinsteingl	sestrična	Čakovec
Oto Weinsteingl	bratić	Čakovec
Fedor Weinsteingl	bratić	Čakovec
Olga Salai	sestrična	Čakovec
? Salai	bratić	Čakovec
Josip Kluger	tetak	Varaždin

(popis sastavljen od Zlatice Petrović iz Podsuseda, original u vlasništvu Đurđice Poštenjak)

IV. Popis ludbreških Židova u Zagrebu

- Lausch Adolf (1878.), poduzetnik, Kurelčeva 3
Lausch Artur (1904.), obrtnik, Đorđićeva 5
Lausch Milka (1885.), kućanica, Bulićeva 12/I., Ilica 11
Lausch Vilim (1872.), kavanar, Ilica 25/II.
Lausch Vladimir (1899.), trgovac staklom, Boškovićeva 26/I.
Löwy Marta (1886.), kućanica, Badalićeva 32/I.
Klein Mavro (1894.), radnik, Heinzelova 17
Klein Vilim (1870.), privatnik, Ilica 148 a
Basch Salamon (1908.), četkarski obrtnik, Savska 162
Blühweiss Alois (1876.), ?, Žerjavićeva 4
Blühweiss Julio (1887.), trgovac, Kutješinovićeva
Deutsch Ernest (1897.), poslovođa, Savska 164
Dragoner Terezija (1878), kućanica, Žerjavićeva 4
Sternfeld Milka (1895.), poduzetnica, Vlaška 16
Fried Isidor (1879.), umirovljenik, ?
Selinger Zoltan (1908.), arhitekt, Primorska 29
Ferdinand Löbl (1860.), umirovljenik, Crikvenička 10
Fischer Moritz (1879.), ?
Gross Josefina (1920.), kućanica, Zvonimirova 22
Scheyer Jakob (1882.), bankarski činovnik, Plemićeva 6/I.
Schidlof Dragutin (1902.), trgovac, Kraljevečka 58
Schreiber Dragutin (1884.), metalski obrtnik, Ratkajev prolaz 5/II.
Schreiber Emanuel (1860.), umirovljenik, Pod zidom
Stern Vera (1905.), ?, Masarykova 10/III.
Herzer Mirko (1897.), ?
Weinrebe Julius (1894.), ?
Hirsch Aleksandar (1893.), ?
Podsused: Zlata Petrović (1910.), Greta Mitin, Margeta Šetušić (1912.)

V. Svjedočanstvo Blažice Brajković

Blažica (Scheyer) Brajković, rođena 1905. u Ludbregu, udana za Isidora Blau, majka Ljerke

Gospođo Brajković, gdje ste rođeni i u kakvom ste ambijentu rasli i živjeli? Je li Ludbreg bio veliko mjesto?

Ne, kad sam se ja rodila, to je bilo malo trgovište sa približno 500-600 ljudi.

Sigurno nije bilo mnogo Jevreja tamo?

Bilo je 10 familija, možda jedna više.

Kakav im je bio položaj?

Dobro su živjeli, bili su uglavnom trgovci, bio je jedan advokat i bankar.

Čime su se bavili Vaši roditelji?

Moji roditelji i djed imali su vlastitu familijarnu banku, imali su dućan sa svim i svačim, sa prodajom na malo i veliko, imali su imanje sa stokom, štalama.

Koliko je uopće bilo jevrejske djece u Ludbregu?

15, ali i mnogi stariji od mene.

Što se dešavalo u smislu jevrejskog života u Ludbregu? Rekli ste da ste imali vjeronauk?

Da. U templu (sinagoga) je osim templa bila još jedna prostorija i tamo smo učili. Naravno, bile su bar micve, bat micve onda nisu još bile, na Sukot je bila velika suka (sjenica, op.a.) pred templom, tamo je sjedio rebe (rabin) i imao je hala i meda i svatko je dobio malo jednog i drugog. Kod moje mame se svaki petak pekao kruh, tj. hala. I za Purim je isto tako, isto hala, pletena sa nekom pticom gore i još toga. Onda su se pravili kolači.

Do koje ste godine bili u Ludbregu?

Ja sam sa 11 godina otišla u Zagreb jer nije bilo gimnazije tamo. Išla sam u jedan internat što su držale 3 sestre Židovke Broch.

Maturu niste napravili?

Ne. Mama se razboljela pa me tata zamolio da se vratim kući, da ću kasnije nastaviti. Ja sam znala da neću nastaviti, ali nisam htjela ništa reći.

Kad ste došli natrag u Zagreb?

1925. i ostali smo tamo do 1942. (tada već s mužem Isidorom, op.a.a)

Kad ste osjetili da se nešto približava, tj. rat?

Slušajte, 1938. kada je Hitler ušao u Beč, došlo je iz Beča jako mnogo emigranata. A naročito su slali djecu. Mi smo uzeli jednu osmogodišnju djevojčicu koja je imala stariju braću u Americi, a roditelje u Beču. To je bilo jako strašno da se ja toga ne volim sjećati. Ja sam naravno išla po nju. Moja je kćerka bila približno istih godina i pokušavala je da ju malo obodri, ali ona je plakala i plakala dan i noć. Nije htjela jesti, nije mogla spavati, samo je plakala. To je bilo strašno. Ne volim se toga sjetiti.

Jesu li Vam oni (emigranti, op.a.) nešto pričali o ratu i tome što se događa?

Ne, pa nije bilo potrebno, pa mi smo onda već sve znali. Znali smo skoro sve.

Što sve?

I logore, i što se događa, sve smo mi to znali. Samo rekli smo: Nas ne budu, pa što će s nama? To smo govorili još i 1939. Pa ne budu došli u Jugoslaviju. Što bi došli u Jugoslaviju? A ušli su 10. travnja 1941.

A jeste li čuli što se događa? Pa imali ste sigurno radio kod kuće, ne?

Da. Znali smo sve što se događa, samo smo ipak bili previše lakovjerni.

Pa ipak, što ste znali?

Bili su logori, ljudi su bili proganjeni, mi smo recimo točno znali za Kristal. I znali smo da ih puno dolazi ovamo i da mnogi naši lutaju po Europi.

Židovi u ludbreškom kraju

A vi? Niste ste bojali da će doći po sve vas?

Jesmo. Ja sam priredila 3 ruksaka, sa nešto malo stvari i to je stajalo mjesec dana tamo. Bi – ne bi, bi – ne bi. Moji roditelji su ostali, majka od mog muža je bila stara i bolesna, brat je bio oženjen nežidovkom – znate kako je to.

I čekali ste ... Ustvari što ste čekali?

To bih ja sama htjela danas znati. Glupost! Ustvari nismo znali što. Moj je muž stalno govorio: Idemo, ne idemo, a kud idemo, kud možemo?

Znači niste znali kuda?

Ne. Moje su roditelje već srpnja ili kolovoza 1941. doveli iz Koprivnice i od tamo ih vodili u logore.

U koje?

Jasenovac, Kruščica, bilo je raznih. Ali moje roditelje sam ja dobila van.

Da? Kako ste uspjeli?

Imala sam jednog znanca koji je poznao onog Jugoslavena koji je upravljao tim uredom, naravno ne badava, i tako sam dobila dozvolu da mogu doći po njih. Ja sam htjela da ostanu kod nas u Zagrebu, ali moj otac nije htio. On je rekao: Ja sam navikao da čitav život svojoj djeci dajem, ja nemam sada ni prebijene pare i neću od svoje djece da uzimam. I otišli su tamo, i naravno ...

Kuda su otišli?

Natrag u Ludbreg. Ali ne u svoju kuću, jer su ih od tamo izbacili, nego u jednu sobu.

I što je bilo?

Što je bilo? Pobrli su cijelo selo, naravno, Židove od tamo.

Tko? Ustaše?

Da. Odveli su ih u Jasenovac. Ali to je bilo već kasnije, u listopadu 1942. na sam 70. rođendan moga oca. (15.10.1942. op.a.)

Kad ste otišli iz Zagreba?

Otišli smo iz Zagreba između 9. i 10. siječnja 1942. jer nam je rođaka iz Ljubljane poslala tobože jednog čovjeka, a s njim nismo htjeli ići, onda smo dobili neku propusnicu do granice, ali nam se reklo da ne idemo do same granice nego treba sići jednu stanicu prije.

I što se događa s Vama?

Morali smo se javljati na kvesturi svaki dan. U Ljubljani je bilo stalno pucnjave. Pucali su Talijani, Nijemci, ustaše, katkad bi se vozili u tramvaju pa bi tramvaj stao, pucnjava, isto nije bilo sigurno ni tamo. Nikud nismo išli. Onda su jednog dana htjeli mog muža da zatvore (Talijani, op.a.) i još jednog od naših prijatelja.

Zašto?

Jer smo ilegalno ušli u Sloveniju. A u bolnici je bio jedan naš prijatelj, šef odjela, on je bio doduše Slovenac, ali je dugo živio u Zagrebu i poznavali smo se, i on je njih dvoje uzeo na 14 dana u bolnicu. U međuvremenu je došlo da moramo ići iz Ljubljane. Onda su i oni došli iz bolnice. Detektiv nas je pratio do Sondrija, to je jedno mjesto nedaleko od Milana, do tamo smo išli vlakom, a od tamo do Aprica, to je na 1000-1200 m visine, tamo se išlo autobusom. Tamo smo našli već jako puno naših znanaca.

I svi ste vi, svih 240 bili u Aprica?

Da, pa oni su bili već i prije. Iza nas ih je još nešto došlo. Mi smo dobivali tlušim za hranu i supsidije mjesečno, ne puno, ali dodatak na ono što nismo imali.

Ko vam je sve to davao?

Država Italija. Od države smo svaki mjesec dobivali, ne znam koliko, lira po glavi i karte za kruh i drugo. Kruh smo dobili 150 g na dan i neke živežne namirnice. Imali smo samo kukuruzno brašno, mesa vrlo rijetko, mlijeka, to je bilo jedno brdsko mjesto i gore u brdima su bili seljaci. Tamo smo bili godinu i 4 mjeseca. Onda, kad je Mussolini kapitulirao, Nijemci su došli jako blizu. Onda opet idemo – ne idemo...

Jeste li znali kuda ustvari treba da idete?

Preko granice, a onda Bog te pitaj. Nismo znali da i u Švicarskoj ima logora.

Dajte malo opišite taj Vaš put.

Preko noći smo negdje ostali. Već smo 3 dana i noći tako hodali. A mi uopće nismo znali da ćemo tako dugo hodati pa nismo uzeli ništa sa sobom. Muškarci su ujutro, bila je rosa na travi, to su oni lizali. Ništa, ništa – jedan sendvič smo imali. Po danu smo ostali u šumi da nas se ne vidi, a po noći smo opet hodali. Odjednom neko vikne: Idu dva karabinjera! Uplašili smo se. Dođu oni, vide nas, mi njih, a oni kažu: Vidite dolje ona 2 stupa? Tamo je švicarska granica, kad pređeš ova 2 stupa, onda ste u Švicarskoj. To je bilo sve što su rekli ... Onda su nas tamo (u Švicarskoj op.a.) razdijelili: Ti ideš ovamo, ti tamo ...

Po kućama?

Ne, po logorima. Mi smo došli u logor nedaleko od Züricha, u jednu tvornicu koja već dugo godina nije bila u pogonu i zvali su je Gürenbad. Tamo su već i prije nas bili emigranti.

Mene bi zanimalo da mi malo opišete kako je tamo bilo. Svi misle da ako ste došli u Švicarsku, raj zemaljski – da li je to točno?

Ali u njemačku Švicarsku smo mi došli. To je bila tvornica, 2 kata i prizemlje. To je bio tzv. prijemni logor, aufanslager, gdje je vojska bila naš gospodar i nekoliko mladih djevojaka koje su mislile da su bogzna što. Postupak je bio ispod svake kritike. Hrana na bonove, iz magazina do logora je hrana nestala i mi smo dobivali ek-kartofel, to je bio krumpir kuhan u ljusci. To su nam bacili na stol za svakoga, juha je bila voda, bili smo svi gladni. Spavali smo na betonu sa malo slame i svatko je dobio po 2 deke, bez loženja na -20. Onda je jednog dana oboljela moja kćer. Gripu je dobila, imala je tako visoku temperaturu da je buncala. Bio je doktor tamo, ali nije došao. Njegovala sam ju kako sam znala.

Je li bilo smrtnih slučajeva tamo?

Dok smo bile tamo, ne.

I čega se još sjećate? Imam utisak da Vam Švicarska baš nije ostala u lijepoj uspomeni?

Ne. Slušajte, nisam bila naviknuta na takav postupak. Sve to skupa: kćer nije smjela u školu, muž gladan. Dobile smo svega 150 g kruha, od toga bi pojele malo, a ostatak uzele i poslale mužu.

Kako ste dugo bili u Švicarskoj?

Od polovice rujna 1943. do 25. kolovoza 1945.

Kako ste dočekali oslobođenje?

Kako je bilo? Pa bili smo sretni da je sve gotovo i da idemo u Jugoslaviju. Nadali smo se da ćemo ipak još nekog naći. Javili su nam u logor da ide vlak za Jugoslaviju, teretni – bez ičega.

Onda ste došli u Zagreb, što ste našli?

Ništa. Poslije smo se malo ogledali okolo i našli smo si nešto, neki smještaj.

Što je za Vas ustvari bilo najteže za vrijeme rata?

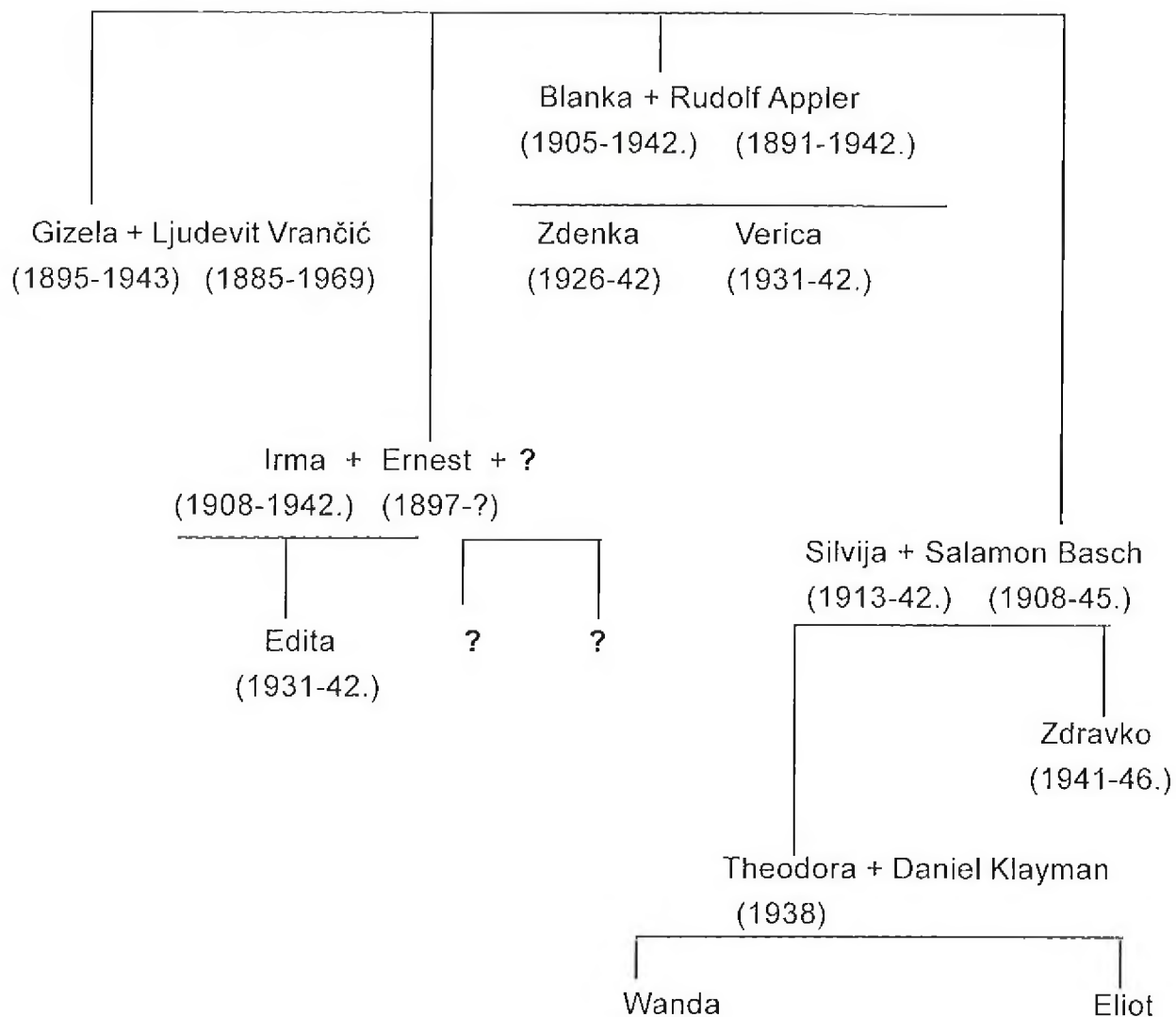
Pa prelazak granice. To je bilo i fizički i moralno teško. Iz Zagreba za Ljubljanu, iz Italije za Švicarsku. Do granice su nas vodili bersaglieri, onda kad smo došli u Švicarsku, razočaralo nas je što su nas tako grdo primili.

Razgovor vodila Miriam Steiner Aviezer, 13.2.1988. u Ramat Ganu, Izrael
(033C / 993, 20 str., hrvatsko-srpski, ARHIV JAD VASHEMA, IZRAEL)

Prema kopiji zapisnika razgovora, ljubaznošću Miriam Steiner Aviezer (2010.)

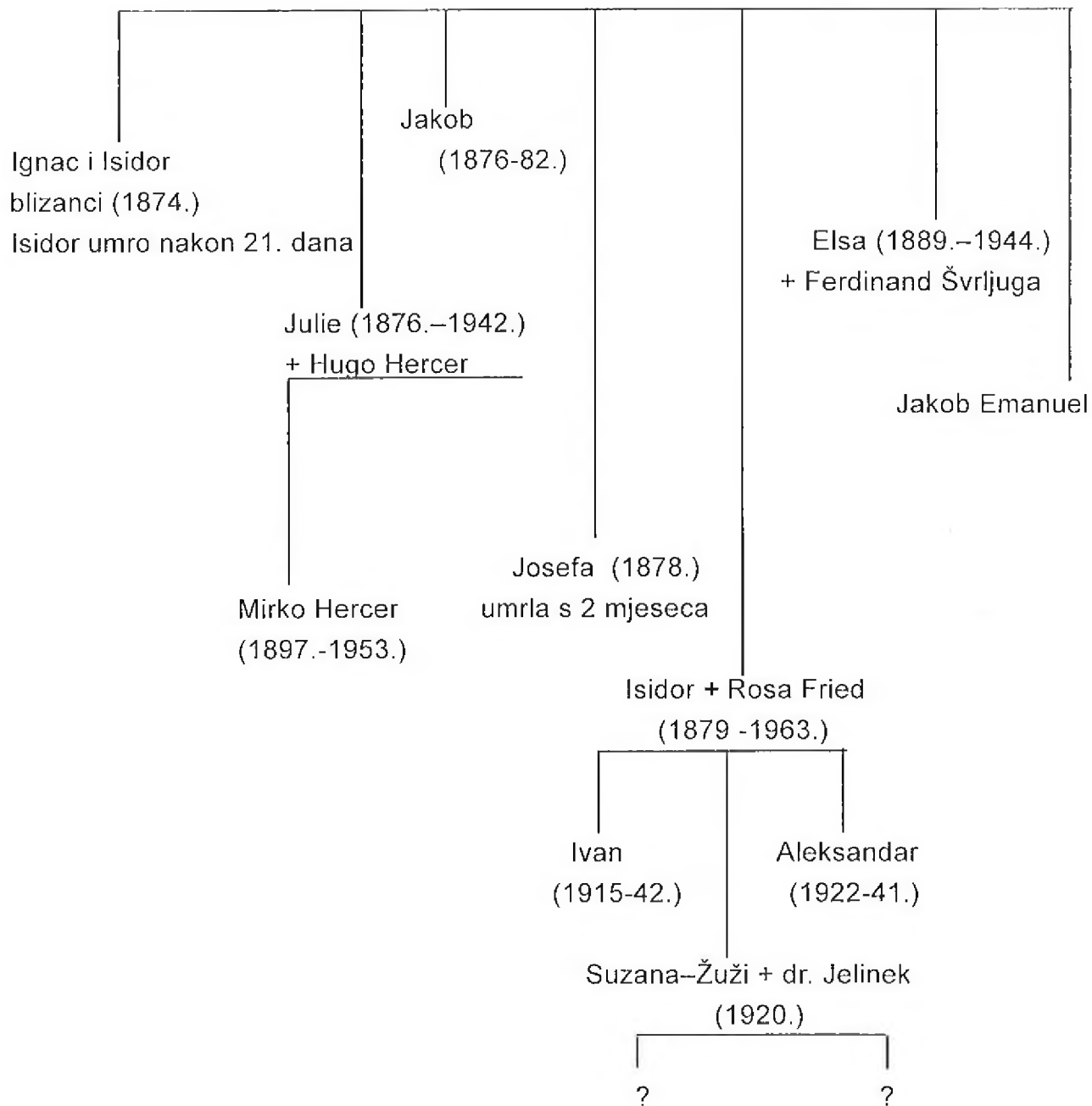
VI. Rodoslovno stablo obitelji Deutsch

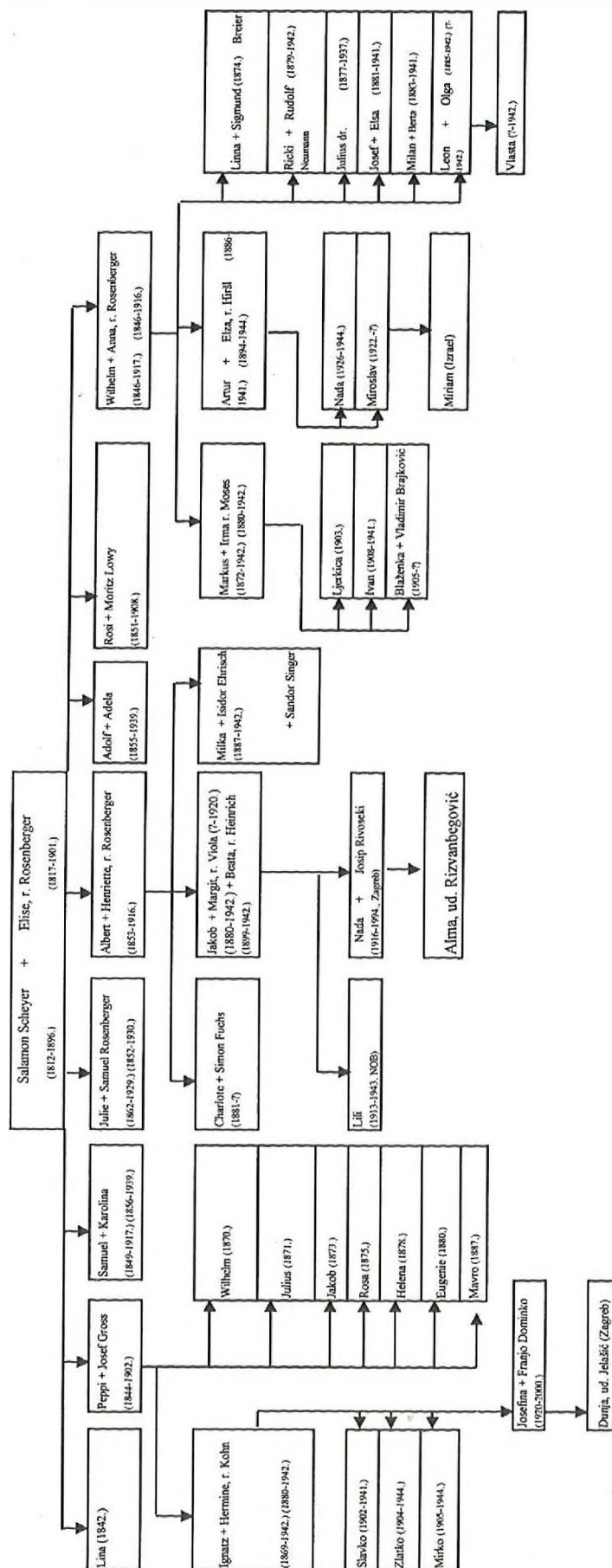
Josef Leopold Deutsch + Katarina Adler
(1871-1942.) (1872-1942.)

VII. Rodoslovno stablo obitelji Färber

Josefina, rođena Kohn + Moritz Färber + Rosalia, r. Eisenstädter
 (1840-1878.) (1844- 1899.) (1859.-?)

Kronologija Židova u ludbreškom kraju

1768. dvoje Židova iz Recniza platilo tolerancijsku taksu na sajmu u Ludbregu
1781. u Leskovcu Topličkom proradila staklarna u suvlasništvu Židova
1800. u Ludbregu žive 2 židovske obitelji, Samuela Brajera i Hersl-Brajer
1811. u Ludbregu rođen pisac i publicist Eduard Breier
1847. spominje se ludbreški Židov Josef Deutsch i njegova obitelj
1851. prvi upisi ludbreških Židova u matičnim knjigama
- 1850-te početak brojnijeg doseljavanja židovskih obitelji iz Gradišća
1857. u prvom državnom popisu popisano oko 60 Židova na ludbreškom području
- 1860-te u Ludbreg doseljava obitelj Scheyer iz Schlaininga
1869. osnovan Ludbreški vatrogasni zbor, zapovjednik Samuel Scheyer
1874. u Ludbregu djeluje liječnik dr. Ivan Erlewein
1880. na području ludbreškog kotara popisano 244 Židova
1881. osnovana Izraelitička bogoštovna općina u Ludbregu,
- Židovi kupuju zemljište za sinagogu u Ludbregu,
- na ludbreškom području rođeno 12 židovske djece
1882. u Ludbregu djeluje rabin Lindenfeld
1883. nemiri u Podravini – pojedinačni napadi na Židove
1884. u Ludbregu rođen odvjetnik Leon Schlesinger
1885. u Ludbregu djeluje rabin Leopold Fleischman
1886. prve sahrane na židovskom groblju u Ludbregu
1887. osnovan DVD Bukovec, osnivač i prvi predsjednik Jakob Stern
1888. u Ludbregu rabin Ezechiel Nussbaum
1890. na području ludbreškog kotara živi 263 Židova
1892. osnovana "Ludbreška dionička štedionica" u vlasništvu obitelji Scheyer
- u Ludbregu djeluje rabin Benjamin Wolf
1895. izgrađena sinagoga u Ludbregu
1899. u Ludbregu djeluje rabin Tauber
1900. u Ludbregu i okolici živi 265 Židova;
Jakob Stern preuzima paromlin u Malom Bukovcu
1902. u Ludbreg doseljava rabin Josef Leopold Deutsch sa obitelji
1903. Drugi narodni pokret – napadi na ludbreške Židove
1904. u Cvetkovcu rođen istaknuti cionist mr.ph. Josip Milhofer
1906. osnovana "Banka i štedionica, d.d.", direktor Ignac Gross
1908. u Kutnjaku rođen fotograf Hugo Fischer Ribarić
1910. na području ludbreškog kotara popisano 203 Židova

Židovi u ludbreškom kraju

- spominje se Hinko Friedfeld iz Kapele vlasnik ciglane na parni pogon
- 1917. antisemitski ispad u Ludbregu
- 1918. napadi Zelenog kadra na židovske trgovine
osnovano cionističko udruženje "Agudat Cijon", predsjednik Rudolf Appler
- 1919. Zlatko Weinrebe suosnivač NK Podravine
- 1920. židovska zajednica u Ludbregu daje velike prinose za židovske fondove
- 1921. ludbreška židovska zajednica broji 72 duše
- 1929. u Ludbreg doselio liječnik dr. Milan Zohr
- 1931. ludbreška zajednica broji 60 duša
- 1932. s radom započelo "Jevrejsko gospojinsko dobrotvorno društvo", prva predsjednica
Vilma Schlesinger; odobrena pravila Društva "Chewre Kadische" u Ludbregu
- 1936. grupa građana provodi bojkot židovskih trgovina u Ludbregu
- 1940. židovska zajednica u Ludbregu broji 82 duše
- 1941. progoni Židova, pljačka židovskih trgovina i kuća
- 1942. odvođenje Židova u logor Jasenovac, devastacija sinagoge
- 1943. zatočeni Židovi iz raspuštenog logora na Rabu pristupaju partizanima
- 1944. posljednje ludbreške Židovke deportirane u logore
- 1945. povratak nekolicine Židova u Ludbreg
- 1947. zemljište sa ostacima sinagoge prodano privatnoj osobi

---

Zusammenfassung

Das vorliegende Buch wird dem 110jährigen Jubiläum des Synagogenbaus in Ludbreg gewidmet, sowie allen Juden in der Ludbreger Gegend. Dieses Buch ist das Ergebnis der zweijährigen systematischen Forschungen zur Geschichte örtlicher Judengemeinde, vom Zeitpunkt ihrer Ansiedlung bis zu den Ereignissen nach dem Holocaust.

Die erste urkundliche Erwähnung von Juden auf diesem Gebiet datiert aus dem Jahre 1768, als sich die Juden der ungarischen Gespanschaft Zala über die Abgabe auf dem Ludbreger Markt beklagten. Zu dieser Zeit besuchten die Juden für einige Tage Märkte in Kroatien, da die meisten im Handel beschäftigt waren. Doch sie zahlten verschiedene Abgaben an die damalige örtliche Behörde, weil sie unerwünscht in diesen Gebieten waren. Eine bemerkenswerte Ansiedlung der Juden aus den benachbarten österreichischen Ländern und Ungarn im Gebiet der heutigen Gemeinde Ludbreg begann Ende des 18. Jhs., als die Juden erstmals größere Städte wie Varaždin, Koprivnica, Križevci besiedeln. Sie siedeln sich auch in den Dörfern nahe Ludbreg an und letztendlich in Ludbreg. Ludbreg war damals unter der Herrschaft der ungarischen Familie Batthyany.

Die meisten Ludbreger Juden stammen aus dem Burgenland bzw. aus dem Ort Schlaining. Einige Familien waren sowie aus ungarischen Gespanschaften Vas, Somogy als auch aus anderen Teilen des damaligen Staates zugewandert. Die ersten in den Schriften der Toleranztaxen erwähnten Juden waren die Mitglieder der Familie Breyer. Aus dieser Familie stammt der berühmte Schriftsteller und Journalist Eduard Breier (1811-1886). In seinen Werken behandelte er die lokale Thematik.

Mitte des 19. Jhs. waren immer mehr Juden zugewandert und ihre Zahl in Ludbreger Podravina vergrößert sich bis 1900. Im Jahre 1900 waren insgesamt 265 registrierte Juden auf diesem Gebiet. Die meisten waren in Ludbreg ansässig, aber sie lebten auch in den Ludbreger Dörfern, wo sie sich mit dem Handel und Gastgewerbe beschäftigten. Sie gründeten auch kleinere Betriebe wie z.B. Ziegelfabriken, Mühlen, Bergwerke. Einige von ihnen übten einträgliche Berufe aus, wie Ärzte, Rechtsanwälte oder Bankiers.

Nach der Trennung der damaligen Judengemeinde in Koprivnica im Jahre 1881 gründeten die Ludbreger Juden "Israelitische gottlobende Gemeinde Ludbreg". Im Jahre 1885 wurde der erste offizielle Rabbiner Leopold Fleischman urkundlich erwähnt. Seit 1890 hat die Gemeinde ihren eigenen jüdischen Friedhof und seit 1895 die Synagoge. Das war ein adaptiertes Wohnobjekt, das aus der Gottesdiensthalle, dem Gesellschaftsraum und der Rabbinerwohnung bestand. Um das Gebäude wurde ein kleiner Park angelegt. Im Jahre 1942 wurde die Synagoge verwüstet und nach dem Zweiten Weltkrieg zerstört. Der letzte Rabbiner Josef Leopold Deutsch übte seinen Beruf für vierzig Jahre lang aus (1902-1942).

Židovi u ludbreškom kraju

Die Ludbreger Juden waren die Mitglieder verschiedener Wirtschafts- und Kulturvereine. Einige von ihnen gründeten sogar die örtliche Freiwillige Feuerwehr (Bukovec, Sesvete, Martijanec). Sie engagierten sich auch in jüdischen Bruderschaften wie: Chewre kadische, Jüdischer Wohltätigkeitsverein, Zionistischer Verein "Agudat Cijon" (gegründet im Jahre 1918). Die Juden passten sich gut dem Leben in Ludbreg an und der Antisemitismus wurde nicht zum Ausdruck gebracht. In den Jahren 1903 und 1918 haben die Ruhestörer die jüdischen Geschäfte, die Bank und die Synagoge verwüstet.

Mit der Ausbreitung des Krieges auf diesem Gebiet begann die Verfolgung der Juden: Änderung des Nachnamens, Anmeldung des Vermögens, Tragen des Judenzeichens, Konfiszierung des Vermögens, Kontaktverbot. Die ersten Verhaftungen erfolgten gleich nach der Gründung des Unabhängigen Staates Kroatien (Nezavisne Države Hrvatske). Die Massenverhaftungen und Deportationen in die Lager erfolgten im Sommer 1941 und im Herbst 1942. Viele von ihnen kamen in den Konzentrationslagern Jasenovac, Loborgrad, Đakovo, Jadovno, Auschwitz ums Leben. Insgesamt 150 Juden aus der Ludbreger Gegend wurden ermordet. Den Krieg überlebten etwa 50 Juden, größtenteils diese, die sich den Partisanen angeschlossen haben oder die sich im Laufe des Krieges versteckt haben. Heutzutage blieben von der damaligen Judengemeinde noch einige Überlebene, ihre damaligen Häuser und ein kleiner jüdischer Friedhof in Ludbreg.

Andreja Kišiček-Pepelko

Summary

This book is dedicated to 110th anniversary of building synagogue in Ludbreg and to all Jews of Ludbreg county. It is result of two-year systematic researching process of history of local Jewish community, from settling this part of Croatia up until holocaust.

In 1768 Jews were mentioned in relation to Ludbreg for the first time: Jews from Hungarian county Zala complained about paying fines on the Ludbreg fair. In this period Jews used to visit fairs in Croatia for a few days for trading and they were obligatory to pay all sorts of taxes since they were uncalled for local authorities. More significant settling process from Austrian conties and Hungary began at the end of 18th century when they arrived to larger cities like Varaždin, Koprivnica, Križevci at first, then to villages around Ludbreg and finally to Ludbreg itself, wich was in that period the market town of Prince Batthyany. The most of Ludbreg Jews originate from conty Gradišće (Burgenland), that is town Schlaining, and some families arrived from Hungarian counties Zala, Vas, Somogy and others. The first Jewish family noted down in official list of tolerant taxes was Breier. From that family originated well-known writer and journalist Eduard Breier (1811-1886). By the middle of 19th century more and more Jews immigrated to this parts and their number kept growing up until 1900 when there were 265 of them recorded in census. Most of them lived in Ludbreg, but also in almost every village where they were mostly owners of shops, restaurants or smaller production facilities like brickworks, mills and mines. Some of them were involved in more profitable carees like medicine, soliciting and banking.

In 1881, after detaching from Koprivnica Jewish community, Jews from Ludbreg established "Israelite God-fearing community Ludbreg"; in 1885 the first official rabbi, Leopold Fleischman, is mentioned and in 1890 they establish their own cemetery. 1895 is mentioned as the year the synagogue was built in Ludbreg. The synagogue was actually adapted housing facility wich consisted of one hall for liturgy, one room for social encounters and flat for rabbi. The building was surrounded by small park. Synagogue was devastated in 1942, and after 2nd World War it was completely torn down. The last rabbi Josef Leopold Deutsch was performing his service for 40 years (1902-1942).

Ludbreg Jews were active in most economic and cultural associations, and some of them were fonders of local volunteer fire departments (Bukovec, Sesevete, Martijanec). They were also engaged in their own associations: Chewre kadische, Jewish Ladies Society, Agudat Cijon (founded 1918). Jews were well adjusted to social life of Ludbreg so there was almost no anti-Semitism. In 1903 and 1918 were recorded riots when Jewish bank, shops and synagogue were devastated. As the war was getting closer to this part of country, persecuation of Jews also begin: changing their surnames to Jewish, registration

Židovi u ludbreškom kraju

---

of their properties, wearing Jewish sign, detraction of their property, forbidding contact with Jews. First imprisonment started soon after proclamation of NDH, and mass imprisonment and deportation to concentration camps mostly in summer 1941 and autumn 1942. Most of Jews perished in concentration camps Jasenovac, Loborgrad, Đakovo, Jadovno, Auschwitz. About 150 Jews from Ludbreg area were killed and only 50 survived the war, mostly those who joined partisans or were hiding during the war. At the beginning of 21st century there were only few survivors left but none of them lives in Ludbreg any more. Only houses that used to belong to them and small cemetery in Ludbreg can witness that Jewish community ever existed in this parts.

Andreja Potnar
Theodora Klayman

Suradnici na knjizi - kazivači:

1. Stanka Lapter (Zagreb)
2. Theodora Klayman (Washington, USA)
3. Olga Zlatar (Ludbreg)
4. Ela Gerić (Ludbreg)
5. Slavica Runjak (Ludbreg)
6. Antun Potočki (Ludbreg)
7. Branko Dobec (Ludbreg)
8. Renata Šlezinger-Lilić (Varaždin)
9. Alberta i Goran Hiršzon (Varaždin)
10. Đurđica Poštenjak (Zagreb)
11. Artur Rosner (Varaždin)
12. Ivka i Mladen Lončar (Sudovčina)
13. Dunja Jelašić (Zagreb)
14. Žuži Jelinek (Zagreb)
15. Vlasta Stanić (Beograd)
16. Alma Rizvanbegović (Zagreb)
17. Marija Novosel (Donji Martijanec)
18. Tomo Kataienić (Ludbreg)
19. Štefica Potočnik (Mali Bukovec)
20. Bojana Šoltić (Vinogradi Ludbreški)
21. Štefica Orehovec (Ludbreg)
22. Marica Juratović (Globočec)
23. Tomo Blažić (Zagreb)
24. Julijana Petek (Ludbreg)
25. Ivica Dijanošić (Ludbreg)
26. Zlatko Karač (Zagreb)
27. Ivo Goldstein (Zagreb)
28. Nikola Korin-Kon (Rijeka)
29. Štefica Varvir (Županec)
30. Marijan Šmidlehner (Selnik)
31. Verica Vidović (Varaždin)

Izvori i literatura

- Hrvatski državni arhiv: fond 252 Ravnateljstvo ustaškog redarstva – Židovski odsjek
fond 255 Veliki župan župe Zagorje – tajni, vrlo tajni spisi
fond 306 Zemaljska komisija za ratne zločine (mikrofilmovi)
fond 80 Odjel za bogoštovlje i nastavu Zemaljske vlade
fond Predsjedništvo Zemaljske vlade (1903.)
fond 144 Upravno odjeljenje Savske banovine (1932.)
fond 28 Križevačka županija
fond Narodno vijeće SHS (1918.)
fond 1076 Ponova
- Državni arhiv Varaždin: fond NOK Ludbreg 1945-55. (Komisija za ratne zločine)
fond 249 Kraljevska realna gimnazija
zapisnici rođenih, vjenčanih i umrlih Izraelitskih općina Ludbreg,
Koprivnica i Varaždin
Izveštaji Varaždinske županije 1900-1908.
Antisemitski zakoni u NDH
- Matični ured Ludbreg: zapisnici rođenih, vjenčanih i umrlih Izraelitske općine Ludbreg
Katastarski ured u Ludbregu: katastarski plan Ludbrega 1859.
- Gruntovni ured u Ludbregu: izvadak iz zemljišnih knjiga za sinagogu u Ludbregu
Alfabetски imenik k. o. Ludbreg A-M, N-Ž
- Jevrejski istorijski muzej u Beogradu: fond Židovske općine Zagreb
- Židovska općina Zagreb: kartoteka logora Jasenovac
kartoteka židovskog znaka
Knjiga konverzija 1941.
Knjiga umrlih ŽOZ
- Spomenica škole ludbreške
Spomenice škole u Svetom Đurđu
Hrvatsko jedinstvo, Varaždin, 1936-42.
Varaždinski viesnik, Varaždin, 1895., 1897., 1899.
Židov, Zagreb, 1917., 1918., 1919., 1920., 1927.
Croatia, Zagreb, 1839-41.
Ha-kol, 91, Zagreb, 2005.
Jevrejski almanah, Vršac, 1925/6., 1929/30.
Jevrejski narodni kalendar za 5696. godinu, Zagreb, Beograd, 1936.
Adresar obrta i gospodarstva, 1939.
Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske od 1880. do 1991. po naseljima,
3. knjiga, naselja općine Ludbreg – izvadak za židove, Zagreb 1998.

Žrtve rata 1941-1945., popis iz 1964. godine, Jevreji, Beograd 1992.
Hrvatski muzej telekomunikacija, Telefonski imenik 1939. P.T.T. Zagreb
Hrvatski povijesni muzej, ostavština Huga Fisher Ribarića
Pučko otvoreno učilište "D. Novak" Ludbreg, ostavština Marije Winter (Ludbreg)

Androić, M.: Ludbreški kraj u revolucionarnoj 1903., Podravski zbornik, Koprivnica, 1977.
Antisemitizam, holokaust, antifašizam, zbornik radova, skupina autora, Zagreb, 1996.
Belaj, K.: Povijest školstva u Rasinji, Podravski zbornik, Koprivnica, 2002.
Belošević, S.: Županija varaždinska i slobodni kraljevski grad Varaždin, Varaždin, 1926.
Belović, S., Đekić, B.: Ludbreški vatrogasni zbor 1869-1999., Ludbreg, 1999.
Bogdanov, V.: Hrvatski narodni pokret 1903/4., Zagreb, 1961.
Buturac, J.: Župa Sveti Đurđ, Zagreb, Sveti Đurđ, 1990.
Da-Don, K.: Židovstvo, Život, teologija i filozofija, Zagreb, 2004.
Dizdar, Z.: Djelovanje organizacija Komunističke partije Hrvatske u Podravini uoči rata i u toku 1941. godine, Podravski zbornik, Koprivnica, 1981.
Dizdar, Z.: Danica, Časopis za suvremenu povijest 2, Zagreb, 2002.
Dobrovšak, Lj.: Židovi i njihov utjecaj na transformaciju naselja podravskog višegraničja krajem 19. i početkom 20. st., Podravina 6, Samobor, 2004.
Dobrovšak, Lj.: Židovi u hrvatskim zemljama 1848/49, Radovi 30, Zagreb, 1997.
Dretar, M.: Povijest ludbreške židovske zajednice, Podravski zbornik, Koprivnica, 2004.
Dubnov, S.: Kratka istorija jevrejskog naroda, Beograd, 1986.
Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj, skup. autora, Zagreb, 1998.
Enciklopedija Jugoslavije, 2., Zagreb, 1956.
Eventov, J.: Istorija Jevreja Jugoslavije, Tel Aviv, 1971.
Feletar, D.: Industrija Podravine, Zagreb, 1984.
Feletar, D.: Podravina I., Koprivnica, 1988.
Frejdenberg, M.: Židovi na Balkanu na isteku srednjeg vijeka, Zagreb, 2000.
Gilbert, M.: Atlas of the Holocaust, The Routledge, London, 2002.
Gilbert, M.: Atlas of the Jewish history, The Routledge, London, 2003.
Goldstein, I.: Holokaust u Zagrebu, Zagreb, 2001.
Goldstein, I.: Stjepan Radić i Židovi, Radovi 20, Zagreb, 1996.
Goldstein, I.: Židovi u Zagrebu 1918-1941., Zagreb, 2004.
Gross, M.: Počeci moderne Hrvatske, Zagreb, 1985.
György, L.: Magyar helységnev-azonosító szótár, Budapest, 1992.
Hardy, Malcolm S.: Researching Jewish Family History, Voice 3, Zagreb, 2000.
Herceg, E.: Erna, Koprivnica, 2005.
Horvatić, F.: Logor Danica u Koprivnici, Podravski zbornik, Koprivnica, 1975.
Hrupec, V.: Monografija bukovečkog kraja, Varaždin, 1996.

- Hrvatski biografski leksikon, 2., Zagreb, 1983.
- Ivanuš, R.: Hugo Fischer Ribarić, ratne fotografije 1943-45., katalog izložbe, Zagreb, 1998.
- Jakovljević, I.: Konclogor na Savi, Zagreb, 1999.
- Janković, J.: Pabirci po povijesti Županije Varaždinske, Varaždin, 1898.
- Karač, Z.: Synagogue architecture in Croatia in the age of Historicism, katalog, Zagreb, 2000.
- Karaman, I.: Osvrt na stanje obrtničko-industrijske privrede u osamdesetim godinama 19. st. na području sjeverne Hrvatske, Acta Historico-Oeconomica Iugoslaviae, Zagreb 1974-5.
- Keller, W.: Povijest Židova, Zagreb, 1997.
- Kolar-Dimitrijević, M.: Društveno-ekonomski odnosi u Podravini od 1939. do kraja 1941., Podravski zbornik, Koprivnica, 1981.
- Kolar-Dimitrijević, M.: Društvo čovječnosti 1846-1946., Zagreb, 1998.
- Kolar-Dimitrijević, M.: Pisma Podravaca Stjepanu i Antunu Radiću, Podravski zbornik, Koprivnica, 1992.
- Koš, J.: Alef bet židovstva, Zagreb, 1999.
- Kovačić, I.: Kampor 1942-1943., Hrvati, Slovenci i Židovi u koncentracijskom logoru Kampor na Rabu, Rijeka, 1998.
- Kovačić, M.: Koprivnički apotekar – ljekarnik Josip Milhofer, Podravski zbornik, Koprivnica, 2002.
- Kovačić, M.: Koprivnički liječnik dr. Željko Selinger, Podravski zbornik, Koprivnica, 1990.
- Krišto, J.: Sukob simbola, Politika, vjere i ideologije u NDH, Zagreb, 2001.
- Krivošić, S.: Stanovništvo i demografske prilike u Sjeverozapadnoj Hrvatskoj u 18. i prvoj polovici 19. st, Varaždin, 1991.
- Krizman, B.: Ustaše i Treći Reich, Zagreb, 1983.
- Kronologija, Hrvatska – Europa – svijet, skupina autora, Zagreb, 1996.
- Lengel-Krizman, N.: Koncentracioni logori talijanskih okupatora u Dalmaciji i Hrvatskom primorju (1941-43.), Povijesni prilozi 2, Zagreb, 1983.
- Lončarić, M.: Tragom židovske povijesti i kulture u Varaždinu, katalog, Varaždin, 2003.
- Ludbreg, skupina autora, Ludbreg, 1984.
- Matković, H.: Povijest Nezavisne Države Hrvatske, Zagreb, 1994.
- Nikolić, N.: Jasenovački logor smrti, Sarajevo, 1977.
- Pavličević, D.: Narodni pokret 1883. u Hrvatskoj, Zagreb, 1980.
- Polić, B.: Logor Kraljevica i njegova dječja kuhinja, Bilten ŽOZ 28-29/1993, Zagreb
- Radić, S.: Govori u Hrvatskom saboru (1910-18.), Zagreb, 1996.
- Regan, K., Kaniški, T.: Hrvatski povijesni atlas, Zagreb, 2003.
- Romano, J.: Jevreji zdrastveni radnici Jugoslavije 1941-45., JIM Zbornik 2, Beograd, 1973.
- Romano, J.: Jevreji Jugoslavije 1941-1945., Žrtve genocida i učesnici narodnooslobodilačkog rata, Beograd, 1980.

-
- Schwarz, G.: Prilozi k povjesti židova u Hrvatskoj u XVIII. stoljeću,
Vjesnik Kralj. Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog arhiva, Zagreb, 1901.
- Sjeverozapadna Hrvatska u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji,
svezak 1-10, građa 1941-45., Zagreb, 1989.
- Steiner-Aviezer, M.: Hrvatski pravednici, Zagreb, 2008.
- Šalić, T.: Židovi u Vinkovcima i okolici, Osijek, 2002.
- Švarc, K.: Židovi u kulturnom i društvenom životu Koprivnice 1929-1941., Podravski zbornik,
Koprivnica, 2002.
- Švob, M.: Migracije i promjene u židovskoj populaciji, Zagreb, 1995.
- Švob, M.: Židovi u Hrvatskoj – židovske zajednice, I, II, Zagreb, 2004.
- Tko je tko u NDH, skupina autora, Zagreb, 1995.
- Umjetnička topografija Hrvatske, Ludbreg – ludbreška Podravina, sk. autora, Zagreb, 1997.
- Vasiljević, Z.: Sabirni logor Đakovo, Slavonski Brod, 1988.
- Visočnjak, M., Sobica, B.: Jasenovac – žrtve rata prema podacima Statističkog zavoda
Jugoslavije, Zürich – Sarajevo, 1998.
- Vranar, L.: Židovi u Koprivnici, diplomski rad, Zagreb, 1999.
- Vrtulek, F.: Nogomet u Ludbregu (1919-2005.), Podravski zbornik, Koprivnica, 2005.
- Vrtulek, F.: Sesevete Ludbreške, Ludbreg, 2006.
- Winter, M.: Iz povijesti Ludbrega i okolice, I, II, Ludbreg, 2000.
- Winter, M.: Tragedija ludbreških Židova, Podravski zbornik, Koprivnica, 1986.
- Žerjavić, V.: Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga, Zagreb, 1992.
- Židovi na tlu Jugoslavije, katalog izložbe, Zagreb, 1988.
- Židovi u Koprivnici, katalog izložbe, Koprivnica, 2005.
- 100 godina Dobrovoljnog vatrogasnog društva Donji Martijanec, Ludbreg, 1997.
- 100 godina kazališta u Varaždinu, Varaždin
- Survivors of the Shoah, svjedočenje Josefina Dominko, Zagreb, 1997.
- Survivors of the Shoah, svjedočenje Bjanke Ausländer, Zagreb, 2000.
- Zaključana sinagoga, povjesno-dokumentarni film, HRT, Zagreb, 2003.
- Svijetlo u tami, povjesno - dokumentarni film, HRT, Zagreb, 2003.

SADRŽAJ

I. Uvod	5
II. Kronologija židovskog prisustva u Hrvatskoj	7
Migracije Židova	11
Doseljavanje Židova u ludbrešku Podravinu	14
Židovi u podravskim selima	21
Eduard Breier, pisac i publicist iz Ludbrega.....	32
Osnivanje Židovske općine.....	42
Izgradnja sinagoge	47
Ludbreški rabini i obitelj Deutsch.....	52
Židovsko groblje u Ludbregu	63
Svakodnevni život.....	67
Udio Židova u gospodarstvu ludbreškog kraja	75
Židovi u društvenom životu Ludbrega.....	84
Antisemitizam	109
Uspostava Nezavisne Države Hrvatske	117
Ratne godine 1942-45. u ludbreškom kraju.....	131
Židovi po završetku Drugog svjetskog rata.....	163
Biografski leksikon ludbreških Židova.....	169
III. Prilozi.....	186

